

5.2.- Metodologia per a l'estudi del cadastre i documentació utilitzada.

La morfologia històrica del paisatge esdevé una eina indispensable per a l'estudi de les estructures agràries de l'Antiguitat, ja que permet una aproximació a l'organització de l'espai rural antic. El seu objectiu és determinar el marc ordenador que va condicionar, en una època precisa, la divisió del sòl, la forma d'ocupació i d'explotació del territori. La reconstrucció del paisatge fòssil afavoreix la comprensió de la dinàmica econòmica i el funcionament d'una àrea específica.

Hem de saber estudiar i tractar la sedimentació paisatgística (molt complexa per la multiplicitat de variables que intervenen en la seva configuració al llarg del temps) a partir del paisatge que ens envolta, un paisatge que en la seva organització, en la seva disposició, conserva fossilitzats⁴²⁴ o encara en ús⁴²⁵ els testimonis de la llarga activitat de les societats que hi han viscut, i en el qual la intervenció de Roma, testimoniada sobretot per les *limitationes* que va instaurar a nombrosos territoris conquerits arreu de la Mediterrània, fou, sense cap mena dubte, fonamental i decisiva.

Per tal de restituir les formes dels paisatges antics comptem amb dos documents bàsics: els mapes topogràfics i les fotografies aèries verticals, si bé n'existeixen altres complementaris⁴²⁶. La utilització d'aquestes fonts ens permet apropar-nos a la identificació d'aquells elements transformadors del paisatge introduïts per l'actuació de l'home en cadascun dels diferents moments històrics. Aquest és el cas de la implantació de trames cadastrals (amb les seves diverses formes de limitació), a partir de les quals es reorganitza i planifica el territori en època antiga, i que, degut a la seva eficàcia, han restat fossilitzades parcialment al territori fins a l'època actual, la qual cosa possibilita, en conseqüència, l'apreciació d'elements d'aquesta morfologia antiga del territori, si bé cal un estudi minuciós i elaborat per a poder arribar a identificar aquestes trames cadastrals romanes, en el qual juga un paper bàsic l'anomenada "arqueomorfologia", és a dir, la ciència «*qui, à partir d'images du paysage (photographies aériennes, mais aussi plans et cartes), permet l'enquête sur de vastes superficies pour connaître les formes agraires*», utilitzant les paraules de **G. Chouquer i F. Favory**⁴²⁷.

Cadastres et Espace Rural. Approches et réalités antiques. Table ronde de Besançon (mai 1980), CNRS, París 1983; G. Chouquer, F. Favory i M. Clavel-Lévêque, "Catastri romani e sistemazione dei paesaggi rurali antichi", *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano (11 dicembre 1983-12 febbraio 1984)*, Modena 1984, pp. 39-49; G. Chouquer i F. Favory, "Paysages en mouvement", *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C. / IIIe s. après J.-C.)*, Errance, París 1991, pp. 209-225.

⁴²⁴ «Voilà donc de très anciennes formes agraires totalement pétrifiées, mais fossiles car leur présence dans le paysage actuel ne répond plus à aucune fonction». Veure: G. Chouquer i F. Favory, "Paysages en mouvement", *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C. / IIIe s. après J.-C.)*, Errance, París 1991, p. 209.

⁴²⁵ «Voici maintenant l'Italie du Nord où des certaines de milliers d'hectares de terre cultivée sont encore aujourd'hui structurées par la centuriazione (...) le cadre cadastral romain sert encore de référence formelle principal (...) A côté de la conservation fossile, voici la conservation active des formes, respectueuse des niveaux parcellaire et intermédiaire d'agencement». Veure: G. Chouquer i F. Favory, "Paysages en mouvement", *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C. / IIIe s. après J.-C.)*, Errance, París 1991, p. 211.

⁴²⁶ G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 40-43.

⁴²⁷ Avui dia, els mitjans d'accés al coneixement del paleopaisatge són múltiples. Segons **G. Chouquer i F. Favory**, aquests es poden agrupar en cinc grans apartats, que s'han de considerar durant la recerca i que, per tant, han de formar part de la nostra metodologia de treball: l'exploració dels textos (des dels escrits dels agrònoms i agrimensors fins a la microtoponímia, sense oblidar els textos medievals i les inscripcions epigràfiques), l'excavació (que ofereix una visió material i puntual de la realitat de les estructures agràries), la prospecció (que combina l'apropament espacial i material dels vestigis), les ciències del paleoambient (que suposa el coneixement dels sòls, vegetals i animals del passat), i, en darrer lloc, l'arqueomorfologia (ciència que a partir de les imatges del paisatge, és a dir, els mapes topogràfics, la fotografia aèria vertical o els ortofotomapes, possibilita la investigació sobre grans superfícies i facilita el coneixement de les diferents formes agràries) que considerem com el principal mitjà per a l'estudi del paleopaisatge. Veure: G. Chouquer i F. Favory, "Paysages en mouvement", *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C. / IIIe s. après J.-C.)*, Errance, París 1991, p. 9. També consultar: G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 11-53.

La primera tasca a realitzar sobre aquesta base cartogràfica per estudiar un cadastre antic és identificar les diverses orientacions presents al parcel·lari contemporani i la xarxa de camins i analitzar les seves correspondències amb una estructura cadastral romana. El procediment de treball consisteix, bàsicament, en superposar sobre els mapes escollits (generalment a escala 1:25.000) una malla o quadrícula, realitzada informàticament pel SIG del *Centre d'Histoire Ancienne de Besançon* (CHA), que presenta traçada l'estructura teòrica del cadastre romà, els *limites*, a la mateixa escala⁴²⁸. La malla ens permet observar les orientacions i procedir a la restitució de tots aquells elements viaris, parcel·les, marges, etc..., que responguin a l'orientació triada entre totes les observades.

Aquesta orientació dominant detectada sobre mapes topogràfics, que respon a elements del paisatge actual, però que, molt probablement, tenen arrels antigues (i més tenint en compte el conservadorisme de les pràctiques agrícoles i la gran tendència a perdurar dels límits parcel·laris i dels camins i, en conseqüència, a estabilitzar el paisatge al llarg del temps)⁴²⁹, s'ha de completar amb la informació procedent de la fotografia aèria sempre més completa (traçats fossilitzats que no apareixen al mapa topogràfic, parcel·laris no representats, etc...), tot i que no sigui possible utilitzar-la com a principal document de treball al presentar problemes de distorsió d'imatge i, per tant, d'ortogonalitat, especialment als extrems de la imatge, per la qual cosa sempre s'utilitzarà com a complement de la informació aportada pel mapa⁴³⁰. En aquest sentit, davant l'absència de diversos mapes topogràfics referents al nostre territori, ens hem vist "obligats" a treballar directament sobre ortofotomapes, en lloc d'amb mapes topogràfics, com a principals documents de treball, i amb fotografies aèries, com a complement d'aquests. La cartografia ortofotogràfica té com a base una fotografia aèria vertical, la qual cosa significa que són visibles els elements de la superfície terrestre, però al contrari que la fotografia convencional, els ortofotomapes han estat rectificats geomètricament amb l'eliminació de les distorsions de la imatge que

⁴²⁸ El material cartogràfic utilitzat ha estat treballat mitjançant una malla teòrica o quadrícula traçada automàticament per ordinador (concretament mitjançant un traçador CALCOMP 936) sobre suport de paper transparent Mylar, de gran estabilitat, dissenyada pels investigadors del *Laboratoire d'Optique* i del *Centre d'Histoire Ancienne* de la *Université du Franche-Comté a Besançon* (França), i adaptada a l'escala dels mapes (1:25.000), reproduint la mètrica romana mitjançant quadrats de 20 X 20 *actus* i amb diferents mòduls basats en la mesura base de l'*actus* de cent vint peus. Hem de tenir en compte l'existència de diversos models de centuriacions (de 20 X 20 *actus*, 20 X 40, 15 X 15, entre altres), així com algunes variacions en el mòdul existent (concretament les petites modificacions, segons l'època i el lloc, experimentades pel valor del peu romà que servien de base per a les mesures), la qual cosa suposa la possibilitat, molt àmplia, de prendre com a model per a la restitució una gran quantitat de sistemes cadastrals (la centúria de vint *actus* de costat pot evolucionar entre 703 i 711 m.). Per fortuna, en realitat els models més utilitzats pels romans sembla que foren pocs, la qual cosa limita les possibilitats. Malgrat tot, la problemàtica que d'això es deriva és evident i, per exemple, la mateixa qüestió de la variació mètrica del peu romà, que sembla respondre sobretot a una evolució cronològica (en opinió de **G. Chouquer**, «*les petits modules correspondraient aux époques anciennes et l'évolution serait progressive du IIIe s. av. JC jusqu'au premier siècle de l'Empire*», p. 289), difícilment pot ser contrastada a partir de centuriacions mal conservades, doncs la diferenciació entre un mòdul de 708 m. o 710 m. és en aquests casos difícilment verificable. Això no qüestiona la validesa de la restitució, però sí que fa difícil utilitzar aquesta dada com a criteri de datació de l'estructura. Segons explica **Chouquer**, «*on prendra garde de ne pas confondre deux éléments qui entrent en compte dans la notion de module: d'une part sa valeur théorique exprimée par un multiple de l'actus; d'autre part sa mesure réelle qui dépend elle de la valeur donnée au pied romain selon l'époque et le lieu. Ainsi le module des limitations romaines a varié en valeur théorique (en pratique, et dans l'état actuel de nos connaissances de 2 ou 5 à 21) et mesure (par exemple la centurie de 20 actus de côté peut évoluer entre 703 et 711 m.)*» (p. 284). Veure: **G. Chouquer**, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 283-310 (especialment pàgines 284-289); **F. Favory**, "Critères de datation des cadastres antiques", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 17/2 (1991), pp. 215-223.

⁴²⁹ Tot i això, sempre hem de tenir present, d'una banda, que els elements restituits no són elements antics, sinó elements pertanyents al paisatge actual que poden respondre a un element antic i, d'altra banda, que l'existència d'una orientació privilegiada a un paisatge agrícola pot tenir múltiples causes, entre les quals l'existència d'un cadastre o, més concretament, d'una centuriació romana constitueix només una possibilitat, doncs el paisatge rural, per si mateix, tendeix a l'ortogonalitat i la xarxa hidrogràfica, el pendent natural o l'existència de cadastres d'època medieval, entre altres causes, poden justificar aquestes orientacions dominants detectades.

⁴³⁰ Realment, és impossible la utilització de la fotografia aèria com a document principal de treball donats els problemes de distorsió i de desviació que presenta. De tota manera, constitueix un material molt valuós que permet restituir elements desapareguts o amagats en el paisatge actual. Sabem que els càlculs mètrics només poden efectuar-se a les zones centrals de la fotografia, menys afectades per les distorsions, i, per tant, la seva utilització resulta inviable per un estudi cadastral, en el qual és necessari treballar sobre més d'una toma i els problemes derivats del solapament són complexos. Malgrat tot, el comptar per a tota Espanya amb les fotografies del Vol América del 1956-57 (i en algunes zones amb fotografies dels anys 40), ha contribuït a facilitar les investigacions, sobretot a les regions més industrials i amb una demografia més elevada, les quals experimentaren els canvis més profunds a partir de la dècada dels 60.

impossibilitava la utilització de les fotografies aèries com a document fonamental de treball. En conseqüència, els ortofotomapes ens ofereixen la possibilitat de treballar directament sobre imatges reals no sobre representacions de la superfície terrestre⁴³¹.

A partir de la restitució de l'orientació, cal cercar, mitjançant la contrastació amb diversos mòduls, si aquesta respon a l'estructura d'un cadastre romà, si, en efecte, a l'orientació evidenciada és possible detectar l'existència d'un mòdul uniforme relacionable amb una modulació basada en l'*actus*, la mesura de longitud característica del període romà, una tasca que s'ha de complementar, evidentment, amb l'estudi de la distribució dels jaciments arqueològics, dels elements medievals susceptibles de donar informació sobre el territori en èpoques anteriors (és a dir, la situació d'ermites, esglésies i cementiris o el traçat de camins medievals) o de la cartografia antiga⁴³², entre altres aspectes.

En definitiva, es tracta de restituir a partir del paisatge contemporani un conjunt d'elements morfològics "suficients" que permetin identificar l'existència en època romana d'una estructura cadastral, generalment una centuriació, que, com ja hem comentat, constitueix el tipus de *limitatio* possiblement més utilitzada i la que, sens dubte, millor coneixem i que, per tant, ens resulta més senzill identificar⁴³³.

⁴³¹ En efecte, respecte a la fotografia aèria convencional presenta l'avantatge d'estar georeferenciat (amb les desviacions òptiques corregides i situat a la xarxa de referències universals UTM), la qual cosa possibilita efectuar restitucions i, fins i tot, estudis mètrics. Malgrat tot, el treball amb ortofotomapes presenta algunes dificultats, doncs, d'una banda, la informació toponímica i la interpretació dels diversos elements és escassa i, d'altra banda, ens mostren, malauradament, un paisatge molt actual, producte dels profunds canvis esdevinguts al llarg de les darreres dècades, i, per tant, molt més allunyat del món pre-industrial que ens apareix reflectit a les fotografies aèries més antigues, com les del Vol Americà dels anys 1956-57.

⁴³² Respecte a la cartografia antiga, hem de dir que pot aportar una informació suplementària molt valuosa, ja que ens presenta un paisatge menys transformat, existint la possibilitat de que conservi elements que ens ajudin a verificar la persistència de *limites*, camins, canals i topònims antics, així com l'observació de possibles variacions dels cursos d'aigua o qualsevol modificació del territori. Però presenta inconvenients que s'han de tenir en compte: la manca d'escala uniforme per a tot el mapa, la distorsió de les distàncies en funció del punt de vista del cartògraf, la dificultat per a localitzar molts dels topònims i, sobretot, el dibuix arbitrari del parcel·lari que es fa servir d'il·lustració. En el nostre cas, la cartografia més antiga que hem fet servir pertany majoritàriament a finals del s. XVII i començaments del s. XVIII, sobretot mapes topogràfics de caire militar que restitueixen el nucli urbà de Tarragona i el seu *hinterland* immediat, i en els quals apareixen representats els diversos elements físics del territori (és a dir, barrancs, rieres, etc...), les vies de comunicació, els llocs de poblament i, lògicament, els bastions militars, tot i que sense que existeixin referències fiables sobre la distribució del parcel·lari. Igualment, hem utilitzat cartografia, també de tipus militar, del s. XVIII, que aporta una informació similar a la dels mapes anteriors, però que presenta una representació topogràfica més acurada, i del s. XIX, moment a partir del qual el material cartogràfic, que continua tenint sobretot una funcionalitat militar, augmenta notablement i es fa encara més precís. Hem d'assenyalar, la poca quantitat de plànols topogràfics parcel·lars i cadastrals existents, documents extremadament útils per un estudi arqueomorfològic com el que ens ocupa i, de fet, ens trobem que la realització del cadastre a Espanya no es fa fins a les darreries del s. XIX i els inicis del s. XX, a un moment extremadament tardà, i que, en conseqüència, les representacions cartogràfiques a escala del cadastre parcel·lari són excepcionals (generalment simples suports cartogràfics de determinats amirallaments) fins al decenni de 1920, quan comencen a fer-se de manera sistemàtica, tot i que la seva regularització no es consolida fins a les dècades de 1940 i 1950. Sobre la història cadastral a Espanya consultar: A. Segura, "El catastro de Patiño en Cataluña", *El catastro en España. 1714-1909*, vol. I, Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria, Madrid 1988, pp. 31-45; *Idem*, "El catastro en la historia de España", *El catastro en España. De 1906 a la época actual*, vol. II, Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria, Madrid 1988, pp. 115-137; *Idem*, "Els amirallaments: una font per a l'anàlisi de la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX", *Estudis d'Història Agrària*, 8 (1990), pp. 235-265; J. Pro Ruiz, "Los orígenes del catastro parcelario en España", *El catastro en España. De 1906 a la época actual*, vol. II, Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria, Madrid 1988, pp. 11-29; A. Ferrer i J. Cruz, "La historia del catastro de rústica en España", *ibidem*, pp. 31-59; C. López Cao i M.L. Rodríguez Olivares, *Catàleg de la Sèrie de Contribució Territorial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, ACA, Barcelona 1990.

⁴³³ Als greus problemes que suposen per a la restitució d'una xarxa cadastral centuriada romana les nombroses transformacions experimentades per un territori al llarg de la seva història, que expliquen la pèrdua de *limites*, la deformació dels seus traçats, etc..., hem d'afegir la superposició de centuriacions i l'existència de centuriacions pluri-territorials o transterritorials. Respecte a la superposició de centuriacions (definida a les fonts antigues, concretament al *Liber coloniarum*, I, 232, 16 La., i a *Marcus Iunius Nipsius, Liber II* 288, 25-27 La., com *renormatio*, és a dir, la implantació d'un nou cadastre sobre altre preexistent), cal dir que, potser, es produïa per reglament genèral a causa de *deductiones* de noves poblacions (colons o veterans) o de la recuperació de terres amb un objectiu fiscal, però que, donada la forta inversió que suposaven per al poder polític, no constituïen, possiblement, situacions massa habituals. En aquest sentit, hem de deixar ben clar que la detecció de diverses orientacions a un mateix territori no ha de suposar l'existència de diverses centuriacions. D'altra banda, sobre les centuriacions pluri-territorials, és a dir, aquelles que cobreixen homogeniament els territoris de diverses ciutats, cal assenyalar que, segons sembla, tampoc foren massa freqüents i que la major part dels casos han estat constatats a la Vall del Po (Itàlia) i a Tunísia. Al respecte, hem de recordar que, precisament, un dels sistemes utilitzats pels agrimensors per a delimitar els territoris de dues ciutats veïes era canviar l'orientació de les seves respectives xarxes centuriades, per evitar que la coincidència dels seus eixos fos l'origen de confusions i de controvèrsies territorials (*Frontí, De limitibus* 15, 1-3 Th. = 31, 7-9 La.; *Higini, De generibus controversiarum* 97, 9-22 Th. = 133, 17-134, 6 La.; i *Higini Gromàtic, De limitibus constituendis* 135, 7-10 Th. = 170, 9-12 La.). Respecte a aquestes qüestions podeu consultar una breu aproximació a: G. Chouquer i F. Favory, "La mise en forme de l'Empire", *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (Ive s. avant J.-C. / IIIe s. après J.-C.)*, Errance, París 1991, pp. 163-170.

Fonamentalment, per a realitzar aquest estudi sobre la xarxa cadastral entorn a la ciutat de Tarragona s'ha utilitzat com a base cartogràfica els ortofotomapes escala 1:25.000 (que, entre altres coses, possibiliten una més acurada visualització de la configuració topogràfica de la regió), donada la impossibilitat de comptar amb tots els mapes topogràfics d'escala 1:25.000 de la nostra zona d'estudi, doncs alguns encara no s'han editat⁴³⁴. També hem treballat amb les fotografies aèries del Vol Americà dels anys 1956-1957, amb recobriment estereoscòpic i una escala aproximada de 1:33.500 (fotografies molt valuoses, ja que el Camp de Tarragona, a l'igual que altres zones costaneres catalanes, va patir una enorme transformació a partir dels anys 60, la qual cosa suposa que aquestes antigues fotografies, per cert d'una qualitat excel·lent, aportin importants informacions que s'han perdut i no apareixen a les fotografies aèries posteriors ni als ortofotomapes), i amb els mapes topogràfics d'escala 1:25.000 disponibles i d'escala inferior, especialment a 1:10.000 (doncs possibiliten l'observació dels límits parcel·lars i la configuració de les parcel·les), i superiors, concretament a 1:50.000 (que permeten obtenir una visió de conjunt de l'extensa regió sobre la qual es centra el nostre estudi)⁴³⁵. De tota manera, malgrat la diversitat d'escala utilitzades, hem d'assenyalar que la millor escala per fer anàlisis d'aquest tipus i la que, per tant, ha constituït el fonament del nostre estudi, és l'escala 1:25.000⁴³⁶.

A més dels dos documents bàsics per a l'estudi de la configuració paisatgística (els mapes topogràfics i les fotografies aèries o, com en el nostre cas, els ortofotomapes, que constitueixen una "fusió" d'ambdues fonts d'informació)⁴³⁷, existeixen altres complementaris

⁴³⁴ Degut a que, sorprenentment, encara no han estat publicats els mapes topogràfics d'escala 1:25.000 referents al sector litoral de la comarca del Baix Camp (Vandellòs, 472-III i Cambrils, 472-IV), hem utilitzat com a documentació bàsica la cartografia ortofotogràfica a escala 1:25.000, de la que sí es troben disponibles tots els sectors de la nostra àrea d'estudi. De fet, pel que fa al territori català, es troben publicats per l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC) tots els ortofotomapes a escala 1:25.000. Concretament, hem fet ús dels següents ortofotomapes: Torredembarra 473-2-1 (68-35); Tarragona 473-1-1 (67-35); Salou 473-1-2 (67-36); Cambrils 472-2-2 (66-36); Vandellòs 472-1-2 (65-36); Roda de Berà 446-2-2 (68-34); Vila-rodona 446-2-1 (68-33); El Morell 446-1-2 (67-34); Valls 446-1-1 (67-33); Reus 472-2-1 (66-35); La Selva del Camp 445-2-2 (66-34); Prades 445-2-1 (66-33); Falset 472-1-1 (65-35); Alforja 445-1-2 (65-34).

⁴³⁵ En efecte, s'han utilitzat també com a fonts cartogràfiques complementàries la *Cartografia Militar de España (Servicio Geográfico del Ejército, 1983)*, escala 1:50.000 (Tarragona, 34-18; Valls, 34-17; Montblanc, 34-16; Cornudella, 33-17; Reus, 33-18; Vilanova i La Geltrú, 35-17) i els Mapes Comarcals de Catalunya (Institut Cartogràfic de Catalunya, 1994), escala 1:50.000 (Tarragonès-36; Baix Camp-08; Alt Camp-01), mapes que aporten una informació més acurada a nivell toponímic i de millor factura que els anteriors. Els mapes d'aquesta escala són molt pràctics per ubicar els jaciments (de manera bastant precisa) i indicar les principals vies que conformen la xarxa viària del Camp de Tarragona (és important arribar a una discriminació per fases de la xarxa viària que interrelaciona els diferents nuclis d'hàbitat, a partir dels mapes topogràfics, de la fotografia aèria i, també, de la cartografia antiga, que per les seves característiques ens ajuda a fixar itineraris desapareguts, determinar la supervivència i/o desaparició de trams viaris i l'antiguitat o modernitat dels itineraris actuals).

⁴³⁶ Hem d'assenyalar que la cartografia a escala 1:25.000 va començar a ser utilitzada com a cartografia bàsica per a l'estudi de cadastres i centuriacions antigues pels equips de recerca francesos, degut a la magnífica cartografia a aquesta escala de l'*Institut Géographique National* (IGN) francès, disponible per a tot el territori nacional des de fa anys i que es revisa de manera periòdica. Realment, creiem que és la més adequada per a realitzar estudis cadastrals, doncs possibilita un estudi de detall (en el sentit que apareixen les estructures parcel·lars) i un de més global (que permet observar els grans eixos i les estructures intermèdies, és a dir, les centúries i les línies principals del sistema cadastral). A més, cal tenir present que els estudis cadastrals obliguen a treballar sobre extenses superfícies de territori, la qual cosa fa gairebé impossible treballar sobre mapes de petites escales, 1:10.000 o, fins i tot, 1:5.000 (que, tot i això, proporcionen dades molt valuoses per fer un estudi en detall), doncs dificultaria extremadament la nostra tasca (a l'augmentar de manera molt considerable el nombre de mapes a utilitzar i a emmetjar). El problema es podria solucionar utilitzant cartografia a major escala, concretament a 1:50.000, que, sens dubte, facilitaria el nostre treball (disminuint la quantitat de mapes per abastar la superfície del nostre territori), però, per contra, perdriem importants informacions i la fiabilitat d'una restitució d'elements cadastrals utilitzant aquesta escala seria realment escassa. Al respecte, val la pena recordar només una dada: una centúria, una estructura quadrangular d'aproximadament 710 m. de costat, a un mapa 1:50.000 equival a un quadrat de menys d'1,5 cm. de costat. En conseqüència, una restitució feta a base de cartografia a escala 1:50.000 es troba sotmesa a notables simplificacions i a convencionalismes (gruix atribuït als diversos elements viaris per a la seva presentació gràfica, la pèrdua de detall i la simplificació de traçats i orientacions, etc...). Així doncs, la cartografia amb escala 1:25.000 constitueix, des de la nostra perspectiva, el terme mig entre unes escales massa petites que farien molt difícil la nostra tasca i una escala massa gran que produiria una pèrdua de precisió considerable a l'hora de fer les restitucions.

⁴³⁷ Tot i que no els hem fet servir, donada la seva innovació i el trobar-se en un moment encara experimental, volem deixar constància de l'existència d'altres documents útils per a realitzar estudis cadastrals. Concretament, ens estem referint a les termografies i les imatges satèl·lit. Les termografies es realitzen mitjançant un *scanner* que posa en evidència les variacions de temperatura que es puguin produir a la superfície del sòl, fins i tot les més tènues, en funció de l'heterogeneïtat del subsòl (la qual cosa podria evidenciar la presència de murs arrasats, fosses colmatades, etc...) o dels microrelleus de la mateixa superfície del sòl. Així doncs, les termografies poden aportar un nombre de dades superior que qualsevol altre mètode de prospecció, si bé, aquestes han de ser convenientment filtrades i tractades. Respecte a les imatges satèl·lit, cal dir que les més habituals són aquelles realitzades per radiòmetres multispectrals d'escombrada, que enregistren la radiació simultàniament en diverses bandes de l'espectre electromagnètic i com que són elaborades a gran alçada (diversos centenars de quilòmetres de la superfície del sòl), ofereixen una imatge d'una àmplia part del sòl. Les imatges més habitualment utilitzades cobreixen

entre els quals destaquen: les fonts escrites⁴³⁸, les dades arqueològiques (III Part, capítol 4)⁴³⁹,

superfícies de l'ordre de 75 Km. (satèl·lit SKY-LAB) o de 185 Km. (satèl·lit LANDSAT), amb una resolució del sòl que oscil·la entre 40 i 80 m. Observem, però, que es tracta d'un límit molt constrenyedor per a la seva utilització des del punt de vista de la detecció arqueològica, doncs només les estructures de certa amplitud i que hagin marcat llurs voltants immediats serien susceptibles de ser restituïdes damunt d'aquestes imatges. En aquest sentit, és important assenyalar el fet que ja es pugui disposar de les imatges transmeses pel satèl·lit de teledetecció SPOT, dotat d'un nou captador anomenat d'Alta Resolució Visible que permet obtenir imatges de 20 i, fins i tot, de 10 m. de resolució al sòl per una superfície de 60 Km.), amb una distància equivalent a les imatges dels satèl·lits LANDSAT (822 Km. d'altitud). Actualment, estan en curs diversos estudis de teledetecció que utilitzen les imatges satèl·lits i que estan orientats, fonamentalment, a la constatació de trames cadastrals. Aquests estudis ens estan demostrant que treballar amb imatges d'aquests tipus proporciona avantatges com el fet que cobreixin grans superfícies i que atorguin una informació sinòptica, molt àmplia i, en part, impossible de recollir seguint els mètodes convencionals. Tot sembla indicar que també podrien documentar les grans masses de parcel·lari, així com els detalls d'organització i d'orientació, possibilitant, d'aquesta manera, la restitució de trames i d'alineaments del parcel·lari de tota una regió, possible índex de l'existència d'una xarxa cadastral antiga. D'altra banda, les imatges satèl·lits proporcionen igualment dades molt importants per a l'estudi dels cursos fluvials i les línies de costa, molt útils a l'hora d'intentar la seva restitució cartogràfica i estudiar l'evolució que han sofert al llarg del temps. Per tant, trobem que les imatges satèl·lits ens poden aportar un gran volum d'informació sobre àmplies zones (tipus de sòl, hidromorfisme, etc...), a més de presentar unes possibilitats tècniques de manipulació molt sofisticades. Cal assenyalar, però, que la utilització d'aquest tipus de document pels estudis cadastrals, encara es troba en una fase massa incipient, és a dir, en procés de perfeccionament, i, per tant, malgrat les grans possibilitats que ofereix pels estudis territorials, a les que acabem de fer referència *supra*, encara es troben infrautilitzats. També hauríem de referir-nos a la utilització dels Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG) que, respecte a la nostra disciplina, potencien de manera molt significativa les possibilitats de tots els tipus de documents cartogràfics al permetre la combinació de diverses fonts d'informació a partir d'una georeferenciació de totes les dades. Així doncs, la combinació de fotografies aèries georeferenciades i les dades de les imatges satèl·lits amb la informació estrictament cartogràfica permetran, en un futur cada vegada més pròxim, obviar moltes de les dificultats a les que ens hem referit anteriorment. Es tracta d'un procés de treball que ja ha estat iniciat per diversos centres d'investigació i que oferirà interessants resultats. Malgrat tot, no hem d'oblidar que els SIG són només sistemes de gestió de dades i que la cartografia, les fotografies aèries i les imatges satèl·lits constitueixen tan sols un tipus de representació del territori, que és el nostre veritable document específic de treball. Veure: G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 44-53 i 98-132; A. Aguilar i O. Olesti, "Metodologia per a l'estudi dels cadastres antics", *Dossier. Els cadastres en època romana: història i recerca*, L'Avenç, 167 (1993), pp. 29-30; M. Clavel-Lévêque i J.-F. Écoffet, "Image SPOT et cadastres antiques", *Traitement des Images Satellitaires*, París 1991.

⁴³⁸ Les fonts literàries, epigràfiques i numismàtiques ens aporten valuoses dades sobre la morfologia antiga del territori, des del coneixement d'antics centres urbans, xarxes viàries amb les seves *mansiones* i parades, fins a, en alguns casos afortunats, informació directa sobre l'existència de trames cadastrals com les excepcionals troballes epigràfiques del bronze de Lacimurga i dels cadastres d'Orange (Fig. 64), o les dades contingudes al *Corpus Agrimensorum Romanorum*, un compendi de textos per a la formació dels agrimensors que contenen instruccions teòriques i pràctiques amb il·lustracions didàctiques. A part dels *Libri coloniarum* (que recullen la llista de les colònies romanes d'Itàlia i de la Dalmàcia, indicant el seu respectiu estatut jurídic, fundador i, fins i tot, orientació, mòdul i tipus de fites de les seves centuriacions), els principals autors que conté són: **Frontí**, *De agrorum qualitate* (1-3 Th. = 1-8 La.), *De controversiis* (4-10 Th. = 9-26 La.), *De limitibus* (10-15 Th. = 27-31 La.) i *De arte mensura* (15-19 Th. = 31-34 i 26-27 La.) (els dos primers amb comentaris, segons **K. Lachmann** i contra l'opinió de **C. Thulin**, d'**Agennius Urbicus**; *Pseudo-Agennius. De controversiis agrorum* (20-51 Th. = 35-58 i 59-90 La.) (una font d'època de Domicià que va ser comentada per **Agennius Urbicus**); **Higini**, *De limitibus* (71-73 Th. = 111-113 La.), *De condicionibus agrorum* (74-86 Th. = 114-123 i 281-284 La.) i *De generibus controversiarum* (86-98 Th. = 123-134 La.); **Siculus Flaccus**, *De condicionibus agrorum* (98-130 Th. = 134-165 La.); **Higini Gromàtic**, *De limitibus constituendis* (131-171 Th. = 166-208 La.); **Balbus**, *Expositio et ratio omnium formarum* (91-108 La.); **Marcus Iunius Nipsius**, *Liber II* (285-295 La.); i **Pseudo-Higini**, *De munitionibus castrorum*. A aquest nucli hauríem d'afegir, entre altres fragments, un extracte de la geometria de **Boethius**, la *Demonstratio artis geometricae* (393-416 La.), i un text dels *Origines* d'**Isidor de Sevilla** sobre les mesures de les terres (366-370 La.). Els manuscrits més importants que contenen el *Corpus Agrimensorum Romanorum* són: l'*Arcerianus A* (inici del s. VI d.C.), l'*Arcerianus B* (finals del s. V-inicis del s. VI d.C.), el *Gudianus* (ss. IX-X d.C.) i el *Palatinus* (s. IX d.C.). Mentre que els tres primers es troben a l'*Herzog August Bibliothek* (Wolfenbüttel, Alemanya), el quart està dipositat a la Biblioteca del Vaticà a Roma. Tots els manuscrits, a excepció de l'*Arcerianus B*, inclouen magnífiques vinyetes que faciliten la compressió dels textos. Hem de tenir molt present, que aquests textos no constitueixen documents o mapes oficials i, en conseqüència, la comparació de la cartografia existent a les vinyetes del *Corpus Agrimensorum Romanorum* amb la cartografia moderna i a partir d'aquí aplicar criteris historicistes per a desqualificar i menysprear la informació continguda als dibuixos constitueix una tasca absolutament estèril. En opinió d'**A. Gonzalés**, la clau consisteix en arribar a comprendre quina era la percepció de l'espai dels agrimensors i, per tant, les vinyetes no poden ser estudiades aïllades tant de la resta del conjunt territorial que allà es representa, com dels mateixos textos, dels quals les vinyetes són només il·lustracions. En definitiva, els textos dels agrimensors, juntament amb la informació extreta de la documentació epigràfica, constitueixen una font indispensable per a conèixer els criteris seguits en el traçat de la *limitatio* i ens apropen a la seva realització pràctica. En aquest aspecte, hem de destacar un tipus particular de límits parcel·lars mencionat per **Siculus Flaccus**, que consistia en alinear atuells a l'inrevés tal i com s'ha trobat a *Béziers*, el Maresme i el Camp de Tarragona (**Siculus Flaccus**, *De condicionibus agrorum*, 105-106 Th.). Cal suposar que si es revisaren les memòries d'excavacions és possible que apareguessin altres casos que ens aproparien una mica més a la forma de planificació dels territoris antics. Per últim, hem de referir-nos a la numismàtica que ens aporta dades interessants, ja que la seca de *Kese* (és a dir, del *populus Kessetanus*) ubicada a *Tarraco* (centre de dispersió de les monedes) fou molt activa i es conserven múltiples peces pertanyents a les diferents emissions (II Part, capítol 3, apartat 3.2.). Veure: E. Ripoll, "Nuevas investigaciones sobre el catastro de Orange", *Ampurias*. XV-XVI (1953-54), pp. 363-364; A. Piganiol, *Les documents cadastraux de la colonie romaine d'Orange, Gallia*, XVIème suppl., París 1962; O.A.W. Dilke, "Maps in the Treatises of Roman Land Surveyors", *Geographical Journal*, 127 (1961), pp. 417-426; *Idem*, "Illustrations from Roman Surveyors' Manuals", *Imago Mundi*, 21 (1967), pp. 9-30; *Idem*, *The Roman Land Surveyors. An Introduction to the Agrimensores*, Londres 1971 (edició en italià a càrrec de **N. Alfieri**, *Gli Agrimensori di Roma antica: teoria e pratica della divisione e dell'organizzazione del territorio nel mondo antico*, Bolònia 1976, i edició en francès a càrrec de **F. Favory**, *Les Arpentiers de la Rome Antique*, París 1995); *Idem*, "A Method of Measuring in M. Iunius Nipsius", *Mélanges offerts à R. Dion, Caesarodunum*, IX (1974), pp. 219-224; *Idem*, "Archaeological and Epigraphic Evidence of Roman Land Surveys", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II/1 (1974), pp. 564-592; *Idem*, "Insights in the Corpus Agrimensorum into Surveying Methods and Mapping", O. Behrens i L. Capogrossi Colognesi (eds.), *Die römische Feldmesskunst. Interdisziplinäre Beiträge zu ihren Bedeutung für die Zivilisationsgeschichte Roms* (Göttingen, 5-9 juni 1988), Göttingen 1992, pp. 263-284; G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 11-17 i 133-174; *Idem*, "Localisation et extension géographique des cadastres affichés à Orange", *Cadastres et Espace Rural. Approches et réalités antiques. Table ronde de Besançon (mai 1980)*, M. Clavel-Lévêque (dir.), CNRS, París 1983, pp. 275-295; L.

la toponímia (III Part, capítol 5, apartat 5.3.4.) i la presència d'elements que poden donar-nos més informació sobre l'antiga morfologia del territori i que per la seva especial significació han perdurat, com és el cas dels llocs de culte cristià, que, sovint, han conservat un emplaçament original ben antic o bé, en altres casos, s'han superposat a indrets d'una significació anterior. En el cas concret de la centuriació, és ben conegut el fenomen de cristianització d'elements de la xarxa cadastral (fites convertides en creus de terme, altars de camí esdevinguts ermites, encreuaments ocupats per esglesioles, etc...) (III Part, capítol 5, apartat 5.3.3.). En conseqüència, resulta molt interessant resseguir totes aquestes fonts d'informació complementàries (fonts escrites, arqueologia, toponímia, ubicació dels llocs de culte cristià)⁴⁴⁰, doncs ens aporten dades que permeten completar els resultats derivats de l'estudi cartogràfic, verificant-los i contrastant-los, aconseguint-se, d'aquesta manera, un conjunt final plenament coherent⁴⁴¹.

Toneatto, "Tradition manuscrite et éditions modernes du Corpus Agrimensorum Romanorum", *ibidem*, pp. 21-50; *Idem*, "Il nuovo censimento dei manoscritti latini d'agrimensura (tradizione diretta e indiretta)", O. Behrends i L. Capogrossi Colognesi (eds.), *Die römische Feldmesskunst. Interdisziplinäre Beiträge zu ihren Bedeutung für die Zivilisationsgeschichte Roms* (Göttingen, 5-9 juni 1988), Göttingen 1992, pp. 26-65; *Idem*, *Codices artis mensoriae. I manoscritti degli antichi opuscoli latini d'agrimensura (V-XIX secolo)*, 1-2, Spoleto 1994; *Idem*, *Codices artis mensoriae. I manoscritti degli antichi opuscoli latini d'agrimensura (V-XIX secolo)*, 3: tradizione indiretta, Spoleto 1995; P. Sáez, "Estudio sobre una inscripción cadastral colindante con Lacimurga", *Habis*, 21 (1990), pp. 205-227; G. Chouquer i F. Favory, "La mise en forme de l'Empire", *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C. / IIIe s. après J.-C.)*, Errance, París 1991, pp. 153-163; *Idem*, *Les arpenteurs romains. Théorie et pratique*, París 1992; *Idem*, *L'Arpentage Romain. Histoire des Textes – Droit – Techniques*, París 2001; S. Mauné, "Le site de Sept-Fonts (St.-Pons-de-Mauchiens, Hérault). Une limite de propriété augustéenne?", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 18/2 (1992), pp. 313-317; *Idem*, "Limites de propriétés antiques en Biterrois. L'exemple de Sept-Fonts à St.-Pons-de-Mauchiens (Hérault). Archéologie et source textuelle", *De la terre au ciel. Paysages et cadastres antiques (XII Stage International, Besançon 29-31 mars 1993)*, París 1994, pp. 65-70; *Idem*, "Un lot de céramiques augustéennes à Sept-Fonts (St.-Pons-de-Mauchiens, Hérault)", *Actes du Congrès International de la SFECAG (Le Mans, 8-11 mai 1997)*, Marsella 1997, pp. 457-480; *Idem*, *Les campagnes de la cité de Béziers dans l'Antiquité (partie nord-orientale)*, IIe s. av.-VIe s. ap. J.-C., Archéologie et histoire romaine, 1, Montagnac 1998, pp. 451-453; J.-Y. Guillaumin, "Les modus du manipule chez Siculus Flaccus", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 18/1 (1992), pp. 159-168; *Idem*, "Celsus n'avait rien inventé", *ibidem*, 18/2 (1992), pp. 303-309; *Idem*, "Géométrie grecque et agrimensorie romaine. La science comme justification d'un idéologie", *ibidem*, 20/2 (1994), pp. 279-295; *Idem*, *Balbus. Présentation systématique de toutes les figures / Podismus et Textes connexes, Corpus Agrimensorum Romanorum. II-III, Diaphora*, 5, Jovene Editore, Nàpols 1996; *Idem*, "Le tirage au sort dans l'attribution des lots de terre", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 24/1 (1998), pp. 101-124; M. Clavel-Lévêque, D. Conso, F. Favory, J.-Y. Guillaumin i Ph. Robin, *Siculus Flaccus. Les conditions des terres, Corpus Agrimensorum Romanorum. I, Diaphora*, 1, Jovene Editore, Nàpols 1993; M. Clavel-Lévêque, "Un plan cadastral à l'échelle. La forme de bronze de Lacimurga", *Estudios de la Antigüedad*, 6/7 (1993), pp. 175-182; *Idem*, "La première traduction de Siculus Flaccus: art gromatique, écologie et droit", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 19/2 (1993), pp. 333-340; M.J. Castillo, "Agrimensura y agrimensores: Corpus Agrimensorum Romanorum", *Hispania Antiqua*, XVII (1993), pp. 143-158; *Idem*, *Espacio en orden: el modelo gromático-romano de ordenación del territorio*, Logroño 1996, pp. 7-30; P. López Paz, *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostela 1994, pp. XXI-XXVI; F. Gallemí i M. Gurrera, "El jaciment de Can Solaret (Mataró, El Maresme). Un límit de propietat rural privada en època romana", *Laietania*, 9 (1994), pp. 159-180; O. Olesti, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.). Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró 1995, pp. 476-477; A. Gonzalés, "La figuration des colonies: occupation du sol et représentation iconographique", M. Clavel-Lévêque i R. Plana (eds.), *Cité et territoire. Ier Colloque Européen (Béziers, 14-16 octobre 1994)*, París 1995, pp. 243-262; *Idem*, "Par monts et par images. Les paysages d'altitude dans le Corpus Agrimensorum Romanorum", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 20/2 (1998), pp. 309-338; J. Peyras, "Écrits d'arpentage et hauts fonctionnaires géomètres de l'Antiquité tardive", *ibidem*, 21/2 (1996), pp. 149-204; M. Clavel-Lévêque, D. Conso, A. Gonzalés, J.-Y. Guillaumin i Ph. Robin, *Hygin l'Arpenteur. L'établissement des limites, Corpus Agrimensorum Romanorum, Cost Action G2 "Paysages antiques et structures rurales: Techniques et Archéoenvironnement"*, Brusel· les-Nàpols 1996; O. Behrends, M. Clavel-Lévêque, D. Conso, P. Von Cranach, A. Gonzalés, J.-Y. Guillaumin, M.J. Pena i S. Ratti, *Frontin. L'œuvre gromatique, Corpus Agrimensorum Romanorum, Cost Action G2 "Paysages antiques et structures rurales: Techniques et Archéoenvironnement"*, Brusel· les 1997; R. González Villaescusa, "Analyse morphologique et limites de *periclae*. Le cadastre A d'Orange et le territoire de la cité de Nîmes", *Archéologie Aujourd'hui. Les formes du paysage*, vol. III, *L'analyse des systèmes spatiaux*, Errance, París 1997, pp. 127-134; S. Ratti, "À propos de quelques difficultés gromatiques: sur la datation d'Hygin le Gromatique, d'Hygin et sur les mots *decuria* et *pittacium* (Hygin 73 Th.)", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 24/1 (1998), pp. 125-138; J. Cortadella, O. Olesti i A. Prieto, "El estudio de las centuriaciones en la Península Ibérica: progresos y límites", *Arqueología Espacial*, 19-20 (1998), pp. 429-441; J. Massó i O. Olesti, "Un límite de propiedad rural à l'ager tarraconensis", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 24/1 (1998), pp. 224-232; J.J. Chao, J.F. Mesa i M. Serrano, "Un nuevo bronce hallado en la Alcúdia", *Ciudades privilegiadas del Occidente Romano*, J. González (ed.), Sevilla 1999, pp. 417-424; O. Behrens, M. Clavel-Lévêque, D. Conso, J.-Y. Guillaumin i S. Ratti, *Hygin. L'œuvre gromatique, Corpus Agrimensorum Romanorum. V, Cost Action G2 "Paysages antiques et structures rurales: Techniques et Archéoenvironnement"*, Brusel· les 2000; M. Mayer i O. Olesti, "La sortitio de Ilici. Del documento epigráfico al paisaje histórico", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 27/1 (2001), pp. 109-130.

⁴³⁹ Les dades arqueològiques no són complementàries d'un estudi del territori, en formen part inseparable, doncs no només permeten situar al territori les diverses estructures de poblament i de producció, sinó que també permeten la seva datació. Recíprocament, les dades provinents de l'estudi del territori ens permeten interpretar les relacions que existeixen entre aquests jaciments.

⁴⁴⁰ G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 11-30, 283-310 (especialment pàgines 290-303) i 312-336 (especialment pàgines 318-336).

⁴⁴¹ També hauríem de considerar els estudis paleoambientals, tenint en compte que l'ocupació i la transformació antiga del territori hagué d'adaptar-se a les característiques ambientals d'una regió en qüestió. Per tant, és important conèixer fonamentalment, d'una banda, les característiques paleoclimàtiques, mitjançant la palinologia, l'estudi de les granes, la sedimentologia, etc..., i, d'altra banda, les peculiaritats

Respecte a l'àrea treballada, hem tingut en compte el fet que l'establiment d'una centuriació en un territori requeria una important tasca constructiva (*limites*, elements de senyalització, treballs de drenatge, etc...), que no era viable ni rendible a tot arreu. En el cas del Camp de Tarragona, i donada la seva orografia, així com la distribució del poblament testimoniada per l'arqueologia, podem pensar en dues grans àrees susceptibles de ser ocupades per una xarxa cadastral romana: la zona compresa entre la vall del Francolí i del Gaià, una gran plana que s'estén al nord de Tarragona, i la gran plana agrícola del Baix Camp, àrees que estarien limitades per les muntanyes que rodegen el Camp de Tarragona⁴⁴².

També hem tingut en compte a l'hora d'escollir les àrees d'estudi i d'anàlisi l'elevada transformació antròpica que ha experimentat el Camp de Tarragona, sobretot al llarg de les darreres dècades (amb la proliferació de polígons industrials, d'urbanitzacions i de xarxes viàries), la qual cosa ha modificat extremadament les relacions espacials i, en conseqüència, ha afectat a la morfologia tradicional del territori, ocultant o, el que és pitjor, eliminant les empremtes del paleopaisatge i, per tant, els vestigis que testimonien la presència d'estructures cadastrals romanes fossilitzades. Es tracta d'un aspecte força important que, sens dubte, dificulta enormement la recerca i fa necessària, fins i tot, una selecció de les àrees a estudiar, fent més adient una anàlisi més intensa d'aquelles que encara conserven una fisonomia menys degradada. De tota manera, hem de recordar que, concretament, la centuriació representa una forma d'ocupació del sòl que organitza de manera molt profunda el territori, deixant una empremta tan potent i difícil d'esborrar que el més habitual és que la rutina camperola hagi contribuït a la conservació, tot i que d'una manera molt parcial, de l'estructura de l'antic paisatge agrari⁴⁴³.

5.3.- La nostra proposta. L'orientació privilegiada (dita "A") i la identificació i caracterització del cadastre implantat.

A les zones del Camp de Tarragona que han estat objecte del nostre estudi, hem trobat (a partir del treball sobre ortofotomapes a escala 1:25.000) indicis significatius de l'existència d'un cadastre romà, molt probablement centuriat, sobretot a la plana que s'estén immediatament al nord de la ciutat de Tarragona, que constitueix el sector central del nostre territori.

Diversos investigadors han realitzat anàlisis prèvies, algunes realment ben plantejades, per observar l'orientació i característiques del parcel·lari del Camp de Tarragona, però han deixat inacabat el seu treball⁴⁴⁴.

pedològiques, és a dir, els tipus de sòls, l'existència d'aiguamolls o de cursos d'aigua antics, etc..., doncs van condicionar les possibilitats d'aprofitament i de transformació d'aquell territori. Aquest tipus d'estudis sobre el paleoambient permeten identificar també algunes actuacions de l'home orientades a l'explotació dels recursos, com la construcció de terrasses, i documentar algunes de les conseqüències que se'n derivaren d'aquesta explotació, com, per exemple, fenòmens d'erosió i rentat del sòl, entre altres. Veure: G. Chouquer i F. Favory, "Le paysage au microscope", *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C. / IIIe s. après J.-C.)*, Errance, París 1991, pp. 25-46.

⁴⁴² No es tracta ben bé d'una simple oposició entre zones planes i zones muntanyenques, doncs es té constància de la presència de centuriacions romanes a territoris d'accentuada orografia, com a la regió de Tunis o a la costa de la *prouincia Dalmatiana*, però realment els importants desnivells de les muntanyes que rodegen la gran plana del Camp de Tarragona, fan que aquestes zones limítrofes no siguin gaire adients per establir aquestes estructures. A més, el poblament de la zona tampoc ens indica una ocupació important, observant-se, en aquest sentit, una gran diferència respecte a les zones de plana.

⁴⁴³ J.G. Gorges, "Remarques sur la détection des cadastres antiques en la Péninsule Ibérique: à propos d'Elche et de Mérida", *Cadastres et Espace Rural. Approches et réalités antiques. Table ronde de Besançon (mai 1980)*, M. Clavel-Lévêque (dir.), CNRS, París 1983, pp. 199-206.

⁴⁴⁴ Cal dir que s'ha estudiat relativament poc el tema de la cadastració de l'*ager Tarraconensis* i de la possible existència d'una veritable *limitatio* o centuriació. L'any 1989, A. Marqués va identificar una orientació privilegiada N 26° E, resultat que fou matisat l'any 1997 per J. Massó i O. Olesti, autors que van confirmar l'existència de l'orientació proposada per Marqués el 1989, però amb una petita variació d'un grau, fixant-la a 27° E respecte al nord geogràfic. Veure: J.M. Gurt i A. Marqués, "Les empremtes de la història en el paisatge del Camp de Tarragona. La conquesta cadastral de l'espai", *Espais*, 12 (1988), pp. 46-51; L. Burés, J.M. Gurt, A. Marqués i F. Tuset, "Cadastres d'època romana de les ciutats de Tarraco, Ilerda i Iesso", *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*, pp. 113-120; E. Ariño, J.M. Gurt i

Utilitzant com a eina fonamental les malles que reproduïen la mètrica romana damunt els ortofotomapes, ens adonem de la presència de determinats eixos (corresponents, en la major part dels casos, a carreteres actuals) que articulen el territori de manera ortogonal, coincidint amb el que es denomina, en el marc de la centuriació, “estructures intermèdies”, és a dir, els *limites*, els quals reben el nom de *kardines* o bé de *decumani* segons l’orientació que prenguin, vertical-longitudinal o horitzontal-transversal.

L’anàlisi dels mapes i dels ortofotomapes, però especialment de les restitucions efectuades sobre paper acetat de la cartografia ortofotogràfica, ens han permès d’observar una xarxa de camins i de parcel·lació en concret que obeeix a una mateixa orientació, una orientació que podríem denominar (com es fa habitualment) orientació “A”, al considerar-la com la dominant dins la nostra àrea d’estudi, donada la seva notable presència a l’estructura viària i parcel·lària del territori, en comparació amb les altres orientacions que hem detectat i estudiat, i que correspondria a unes coordenades de 27° E respecte al nord geogràfic, la qual cosa coincidiria amb les apreciacions avançades en aquest sentit l’any 1997 per J. Massó i O. Olesti⁴⁴⁵.

Com que hem volgut ser el més exhaustiu possible a més de restituir totes aquelles traces de camins, parcel·lari, rieres, barrancs, etc..., que apareixen sobre els ortofotomapes (doncs, hem de recordar que, a causa de la falta d’una part dels mapes topogràfics, encara no publicats, ens hem vist obligats a treballar directament sobre cartes ortofotogràfiques) i que segueixen la susdita orientació, hem volgut marcar, fins i tot, els trams més curts, pertanyents a camins molt més llargs, que segueixen l’orientació (Mapes 7 i 8).

La localització dels vestigis d’aquesta orientació principal, que hem denominat “A”, resta desigual al territori estudiat i s’observa clarament com s’han conservat molt millor a uns indrets respecte a altres. Malgrat tot, creiem que és força significatiu el fet que l’aparició dels seus vestigis sigui prou constant a la major part del territori, d’un extrem a l’altre de la gran comarca natural que constitueix el Camp de Tarragona, i veritablement densa a diversos sectors. D’altra banda, podem considerar-lo doblement significatiu si tenim present que l’espai agrari, representat al sòl per les divisions parcel·làries (que, en origen, dins unes condicions tècniques i pedològiques donades, s’identifica més o menys amb el treball quotidià), tendeix a perdurar i a imposar-se com la unitat fonamental que estructura el paisatge rural.

Concretament, podem observar com l’orientació dita “A” es troba sobretot present a les zones més planes del territori⁴⁴⁶ i com s’adapta a les característiques orogràfiques de la regió, seguint la direcció que prenen alguns dels torrents i barrancs que baixen de les muntanyes que rodegen a la gran plana del Camp de Tarragona vers el litoral⁴⁴⁷. En aquest

M.A. Martín, “Les cadastres romains d’Hispanie: état actuel de la recherche”, *Structures rurales et sociétés antiques. Actes du colloque de Corfou (14-16 mai 1992)*, P.N. Doukellis, L.G. Mendoni (eds.), París 1994, pp. 309-328; E. Ariño, J.M. Gurt, A. de Lanuza i J.M. Palet, “El estudio de los catastros rurales: una interpretación estratigráfica del paisaje”, *Zephyrus*, XLVII (1994), pp. 189-217; J. Massó i O. Olesti, “Une limite de propriété rurale dans l’ager tarraconensis”, *Dialogues d’Histoire Ancienne*, 23/2 (1998), pp. 224-232.

⁴⁴⁵ J. Massó i O. Olesti, “Une limite de propriété rurale dans l’ager tarraconensis”, *Dialogues d’Histoire Ancienne*, 23/2 (1998), pp. 224-232.

⁴⁴⁶ Veure els Mapes 7 i 8, en els quals és possible intuir la topografia a partir de les valls i dels petits cursos fluvials, elements que hem volgut detallar en concret donada la importància de la informació que aporten i el fet que no distorsionin excessivament els principals objectes d’estudi dels susdits mapes, és a dir, les traces de l’orientació principal o dominant del nostre territori.

⁴⁴⁷ De tota manera, no podem considerar-la una orientació que correspongui exactament amb el pendent natural del terreny (la qual cosa suposaria que fos gairebé perpendicular a la línia de costa, premissa que no s’acompleix) i que, per tant, respongui fidelment a la disposició orogràfica de la zona, malgrat que ho faci en bona part al seguir parcialment la direcció de diversos cursos fluvials i barrancs que s’escolen vers la regió costanera. El fet que les possibles orientacions cadastrals detectades arreu de l’Imperi corresponguin al pendent natural del terreny i que, per tant, puguin constituir senzillament “orientacions naturals”, ha estat presentat com argument contrari a l’existència de cadastres antics. Per això, és necessari que les orientacions detectades siguin exactes, estrictes, i que les traces d’aquestes, tot i poder ser “orientacions naturals” (possibilitat que, malauradament, no es pot descartar), no corresponguin a totes les traces naturals possibles, sinó només a aquelles que exactament responguin a les coordenades precises de les orientacions evidenciades. També, cal tenir molt present el que significa una “orientació natural” a territoris que han sofert tantes transformacions al llarg del temps com els pertanyents a l’Imperi romà, originant-se paisatges actuals que són el resultat d’una història molt complexa, en la qual l’element orogràfic ha jugat un paper

sentit, cal dir que és lògic que l'orientació d'un cadastre obeeixi (tot i que només sigui parcialment, com passa en el cas que ens ocupa) a les característiques naturals de la regió i, més tenint en compte, com no podia ser d'altra manera, que pels agrimensors la "lògica natural" constituïa un element de primera magnitud a l'hora de fixar un determinat cadastre, donades les facilitats d'implantació i de caràcter funcional que es derivaven, doncs hem de considerar que les tècniques agrimensores romanes tenien com a principal objectiu implantar cadastres romans que suposessin l'optimització dels territoris que s'havien de posar en explotació, procurant sempre minimitzar les obres a efectuar, per la qual cosa, en bona lògica, havien d'estar preparades per aprofitar al màxim les característiques naturals que oferia el terreny i transformar-les per optimitzar el resultat⁴⁴⁸.

A les condicions orogràfiques del terreny, cal afegir que l'estudi dels sòls, del paleoambient i de la vegetació ens proporciona també altres claus per entendre l'absència de restes o bé la gran afluença d'aquests vestigis parcel·lars. Els sòls pedològicament més productius i aptes per al conreu agrícola (sòls al·luvials, argiles quaternàries) de la nostra comarca ens mostren una major abundància de vestigis. Igualment, s'han de considerar les dades atorgades per la geomorfologia, que, en el nostre cas, evidencien com les restes detectades del parcel·lari apareixen, generalment, a les zones ocupades pels sediments quaternaris, amb un relleu molt pla (**Figs. 3 i 12**).

En concret, constatem que es fa especialment densa la concentració d'evidències de l'orientació dominant dins el nostre territori, dita "A", a les àrees circumdants de les actuals poblacions, d'una banda, de Valls, Puigpelat, Nulles i Vilarrodona i, d'altra banda, d'Alcover, El Milà, Vilallonga del Camp i El Morell, totes a la comarca de l'Alt Camp, a excepció de la darrera que pertany al Tarragonès⁴⁴⁹. També són considerables les traces detectades, tot i que en menor mesura, a l'àrea compresa entre Mont-roig del Camp i Vilanova d'Escornalbou, a la comarca del Baix Camp.

destacat, però en cap cas prou decisiu per a condicionar totalment la distribució parcel·laria i viària.

⁴⁴⁸ G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 177-186; E. Rigoli, "Centuriazione e condizionamenti ambientali", *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano* (11 dicembre 1983-12 febbraio 1984), Mòdena 1984, pp. 98-102 (especialment pàgina 98). Per exemple, constatem que la implantació de cadastres romans a les regions costaneres es feia, de manera molt habitual, prenent com a referència principal l'orientació de la línia de costa, la qual cosa permetia establir uns eixos cadastrals, uns *limites*, que, a la vegada que constituïen l'estructura intermèdia del parcel·lari, facilitaven enormement el drenatge de les terres, doncs d'aquesta manera s'evitava interrompre el pas dels cursos d'aigua del territori i, al mateix temps, controlar el seu curs. Igualment, la disposició dels cadastres tenint com a punt de referència la costa permet establir uns eixos longitudinals més llargs, a l'evitar la seva interrupció, una observació també a considerar. Es tracta d'un recurs tan freqüentment utilitzat pels *agrimensores* que **Frontí**, al seu tractat *De limitibus*, qualifica els *limites* que miren envers el mar com *marítims*, «*qui ad mare spectant marítimos appellant*» (**Frontí**, *De limitibus*, 13, 10-11 Th. = 30, 2-3 La.). A més, es coneixen diversos casos de centuriacions orientades tenint com a referència principal la línia litoral, casos recollits a la Tesi de **G. Chouquer**, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (Besançon 1982), entre els quals podria destacar el de la colònia *Iader* (actual Zara), a Dalmàcia, que ha estat objecte de diversos estudis (i del que podem trobar un interessant balanç, a càrrec de **M.C. Panerai**, al més que remarcable catàleg de l'exposició de Mòdena, de desembre de 1983 a febrer de 1984, editat per **S. Settis**), o, pel que fa a terres catalanes, el de la hipotètica *limitatio* evidenciada per **O. Olesti** a la comarca litoral del Maresme que, igualment, sembla seguir la susdita directriu en la seva disposició. Veure: O.A.W. Dilke, "Illustrations from Roman Surveyors' Manuals", *Imago Mundi*, 21 (1967), pp. 9-30 (especialment pàgina 16); M.C. Panerai, "Territori centuriati nelle provincie: il caso di Zara", *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano* (11 dicembre 1983-12 febbraio 1984), Mòdena 1984, pp. 235-240 (especialment pàgina 238); P. López Paz, *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostela 1994, pp. 53-57 i 300-314; O. Olesti, *El territorio del Maresme en època republicana* (s. III-I a.C.), *Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró 1995, pp. 263-264; O. Behrends, M. Clavel-Lévêque, D. Conso, P. Von Cranach, A. Gonzalés, J.-Y. Guillaumin, M.J. Pena i S. Ratti, *Frontin. L'ouvre gromatique, Corpus Agrimensorum Romanorum*, Cost Action G2 "Paysages antiques et structures rurales: Techniques et Archéoenvironnement", Brusel·les 1997, p. 30. Sobre la controvèrsia entorn a les motivacions que determinaren principalment l'orientació de les *limitationes* i la importància que degueren tenir les condicions ofertes pel medi natural enfront de les consideracions de caire religiós, podeu consultar bàsicament: R. Chevallier, "La centuriation et les problèmes de la colonisation romaine", *Études rurales* (oct.-dec. 1961), pp. 54-78 (especialment pàgines 62-64); J. Le Gall, "Les Romains et l'orientation solaire", *Mélanges de l'École Française de Rome*, 87 (1975), pp. 287-320; G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 179-186.

⁴⁴⁹ Donat aquest fet, centrarem la nostra atenció sobre aquestes zones pertanyents, fonamentalment, a la comarca de l'Alt Camp (Mapa 19). Per a la realització del Mapa 19, hem optat per utilitzar les cartes topogràfiques a escala 1:25.000, doncs, d'una banda, es troben publicats tots els mapes topogràfics necessaris per abastar aquestes privilegiades àrees dins l'orientació dominant que hem detectat, dita "A", i, d'altra banda, poden aportar, sens dubte, noves dades respecte als ortofotomapes que, com ja hem comentat *supra*, hem fet servir com a material bàsic, constituent, per tant, un complement per un estudi, si a cas, més aprofundit d'aquestes àrees que destaquen, especialment, per l'abundància de vestigis que conserven de la nostra hipotètica estructura cadastral romana.

Així doncs, es constata que, en efecte, les zones on es fa més intensa la concentració de vestigis de l'orientació dominant "A", són, en la major part dels casos, les topogràficament més planes (malgrat trobar-se, sobretot, entre les corbes de nivell dels 100 i dels 200 m.s.n.m., a la comarca de l'Alt Camp) i les que es presenten ocupades per sediments quaternaris, amb els sòls pedològicament més adients pel cultiu (**Figs. 65 i 66**). L'absència de traces significatives a les regions més baixes i litorals, és a dir, a la major part de la comarca del Tarragonès i a la zona costanera del Baix Camp, podria tenir la seva explicació a les grans transformacions que aquestes àrees han patit al llarg del temps i, especialment, des dels anys 60 del s. XX fins al dia d'avui.

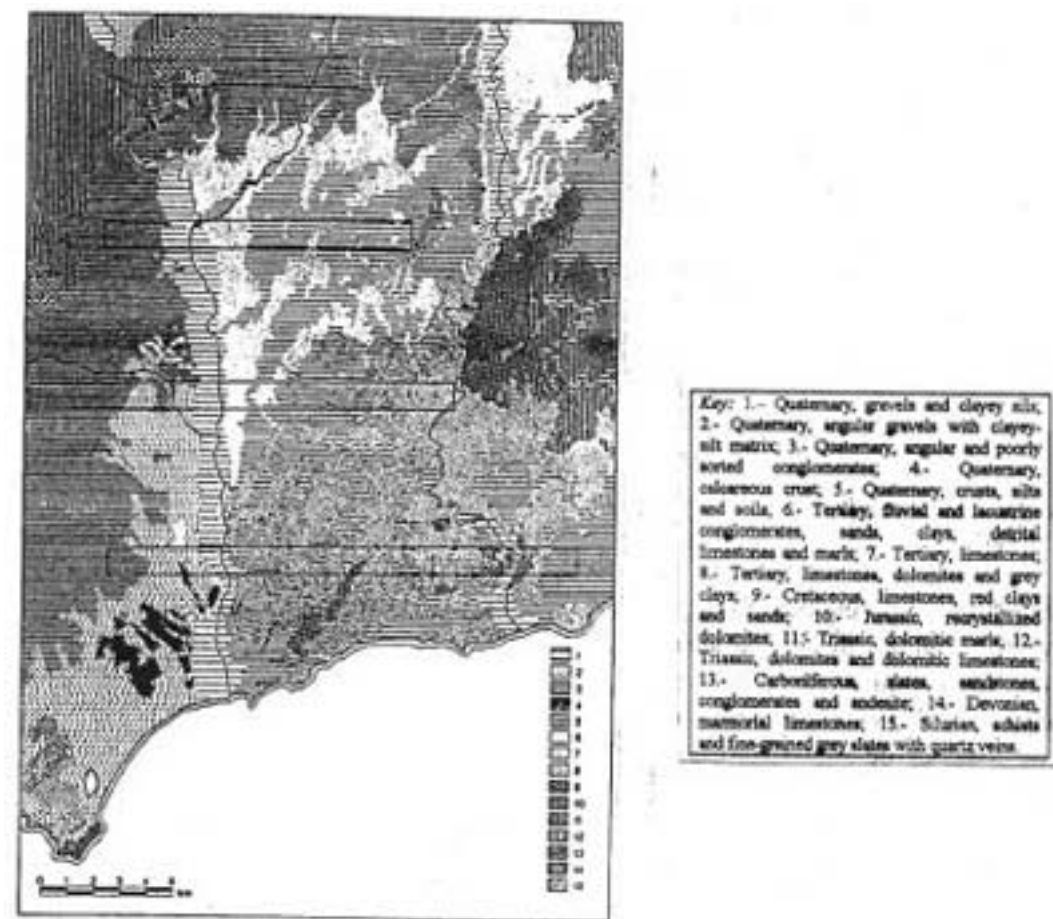


Figura 65. Detall del mapa geològic (àrea Tarragonès-Alt Camp)
(segons J.M. Carreté *et alii*).

En definitiva, hem d'assenyalar que els vestigis restituïts de l'orientació "A" demostren una adaptació als condicionaments geogràfics, geològics i hidrogràfics de la regió. Igualment, s'ha constatat una valoració de totes les terres aptes per a l'agricultura i, segurament, s'aprofitarien també altres zones per a desenvolupar diferents activitats econòmiques, com els terrenys elevats, de topografia més escarpada i abrupta, que podien respondre a una explotació forestal o a una dedicació ramadera, i com les terres més properes al mar o als estanys, que podien vincular-se al desenvolupament d'activitats pesqueres, uns terrenys que, possiblement, tampoc escaparien a la cadastració, esdevenint *agri arcifinales* o *subcesiva* i que, per tant, quedarien incloses igualment dins l'estructura fiscal, tot i que sense ser dividides, és a dir, que es tractaria de terres que quedarien fora de la xarxa de la *centuriatio*, excloses de la divisió efectiva del territori que constitueix la *limitatio* (de l'*ager*

divisus et adsignatus), però no fora del cadastre romà⁴⁵⁰. Sens dubte, aquesta sistematització de l'àrea rural va facilitar l'explotació racional de tots els recursos disponibles.

La restitució a partir de l'orientació "A" mostra també que es van tenir molt en compte els condicionaments del paisatge antic, doncs van penetrar només a les terres més estables i van deixar sense ocupar aquelles susceptibles de ser inundades per les crescudes dels rius i els aiguamolls que s'estenien per alguns sectors del litoral tarragoní. Les restes cadastrals es concreten en aquelles terres més estables que es presentaven favorables per a l'explotació agrícola. La trama es va adaptar sobre el terreny cercant l'organització global del territori, a la vegada que consolidava tota la xarxa d'eixos que tenien la finalitat de sistematitzar la viabilitat i de delimitar la parcel·lació.

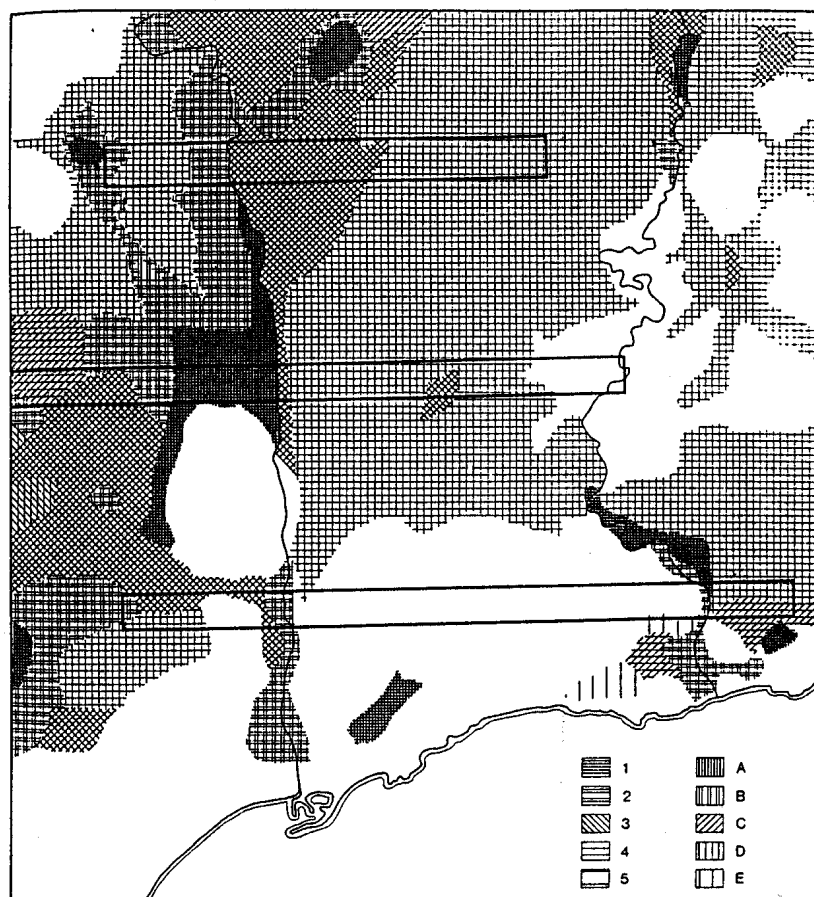


Figura 66. Detall del mapa de sòls (àrea Tarragonès-Alt Camp):

- 1.- Sòls d'alta fertilitat; 2.- Sòls de bona fertilitat; 3.- Sòls de fertilitat regular;
4.- Sòls de baixa fertilitat; 5.- Sòls de molt baixa fertilitat;
A.- Sòls molt importants per a l'agricultura; B.- Sòls importants per a l'agricultura;
C.- Sòls adequats per a l'agricultura; D.- Sòls pobres per a l'agricultura;
E.- Sòls molt pobres per a l'agricultura o abandonats

(segons J.M. Carreté et alii a partir de l'estudi d'E. Cobertera).

Aquesta planificació del territori va anar acompanyada d'una millora de la xarxa viària, ja que els límits majors quedaven marcats al sòl mitjançant camins.

L'estudi de la xarxa viària és realment important dins una anàlisi arqueomorfològica, doncs hem de tenir molt present que constitueix un element bàsic estructurador del territori.

⁴⁵⁰ G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 231-238; P. López Paz, *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostela 1994, pp. 232-243; M.J. Castillo, *Espacio en orden: el modelo gromático-romano de ordenación del territorio*, Logroño 1996, pp. 104-110 i 123-131.

La xarxa viària, a l'igual que el mateix territori, és el resultat, tal i com ens comenta **J.M. Palet**, «de successives transformacions» i «el reflex de determinades intervencions i dinàmiques històriques», doncs «en la configuració i evolució de les xarxes viàries intervenen tant factors físics (incidència de la topografia i d'altres elements del medi natural), com antròpics (funcionalitat en el context històric en que es crearen, llocs d'hàbitat, etc...)» i, en conseqüència, «l'estructura i l'evolució de la xarxa viària, en tant que element antròpic i estructurador, incideix en la configuració del paisatge cultural, i és fonamental per a l'anàlisi territorial»⁴⁵¹.

En el cas que ens ocupa, és significatiu comprovar l'existència de notables vincles entre la trama cadastral proposada i les diverses vies de comunicació existents al nostre territori. En primer lloc, observem, en efecte, com gran part de les vies “menors” adopten en alguns punts del seu trajecte el recorregut dels eixos cadastrals (III Part, capítol 5, apartat 5.3.1.) (Mapes 9, 10 i 17). D'altra banda, pel que fa a les principals vies que travessen el nostre territori, la *Via Augusta*, antiga *Via Heraclea*, el traçat de la qual coincideix, *grosso modo*, amb el de l'actual carretera nacional CN-340, i la *Via de Italia in Hispanias*, l'altre gran eix viari romà que passava pel territori tarragoní i que devia tenir un traçat similar al de la carretera T-7220 (III Part, capítol 3) (**Fig. 39**), si bé presenten interessants correspondències amb l'orientació que hem detectat, sobretot la *Via Augusta*, no hem observat coincidències de llargs trams d'aquestes amb la susdita orientació i, per exemple, com més endavant veurem, la *Via de Italia in Hispanias*, sembla haver estat posterior al parcel·lari que l'envolta, més aviat estructurat a partir del traçat del ja desaparegut Camí de Reus a Valls, perpendicular al més o menys rectilini traçat de l'anomenat Camí de Vilafranca a Montblanc, dos itineraris “menors” que, tal i com ja va fer **A. Marqués** al seu moment i com a continuació tindrem l'oportunitat de comprovar, van posseir una notable importància en temps passats i jugaren un rol fonamental en la configuració parcel·laria (**Fig. 67**).

En conseqüència, aquestes constatacions permeten comprendre que la implantació de la centuriació al nostre territori va anar acompanyada d'una reforma de la xarxa de comunicacions, tot i que amb les principals, especialment amb l'anomenada *Via de Italia in Hispanias*, la relació no sigui gaire nítida, i, en definitiva, cal tenir present que cadastre i vies de comunicació comportaven la plena reorganització del territori i que van constituir els instruments primordials utilitzats per Roma per a penetrar i consolidar el seu domini sobre els nous territoris conquerits i procedir a la seva remodelació segons els seus interessos⁴⁵².

⁴⁵¹ J.M. Palet, *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època iberoromana i l'altmedieval segles II-I a.C.-X-XI d.C.*, Memòries d'Arqueologia de Barcelona, 1, Barcelona 1994, pp. 28-29.

⁴⁵² Segons els textos gromàtics, un dels sistemes emprats pels agrimensors per a l'ordenació del territori va ser l'adaptació de la centuriació a una via. Fora d'*Hispania*, s'ha comprovat, especialment a terres itàliques i de la Gàl·lia Narbonense, com, en efecte, les vies es van erigir en els eixos de la reordenació del territori. En el cas de la *Via Augusta*, concretament al seu traçat pel nord-est de la Península Ibèrica, **R. Plana** ha observat aquesta relació i, fins i tot, la coincidència de diversos mil·liaris tardo-republicans amb moments en els quals es van realitzar importants reordenacions territorials. Així doncs, pensem que el traçat de les vies no fou quelcom efectuat al marge de la resta d'activitats realitzades per Roma i que, per tant, no poden estudiar-se independentment de les reordenacions territorials. Veure: M. Guy, “Traces du cadastre romain de quelques colonies de la Narbonnaise”, *Études rurales*, IV (1954-55), pp. 217-238; *Idem*, “Vues aériennes montrant la centuriation de la colonie de Narbonne”, *Gallia*, XIII (1955), pp. 103-108; R. Chevallier, *Les voies romaines*, París 1972, pp. 85-88; G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 337-342; M. Clavel-Lévêque, “Cadastres, centuriations et problèmes d'occupation du sol dans le Biterrois”, *Cadastres et Espace Rural. Approches et réalités antiques. Table ronde de Besançon (mai 1980)*, M. Clavel-Lévêque (dir.), CNRS, París 1983, pp. 207-258; G. Chouquer, M. Clavel-Lévêque, M. Dodinet, F. Favory i J.L. Fiches, “Cadastres et voie domitienne. Structures et articulations morpho-historiques”, *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 9 (1983), pp. 87-111; G. Chouquer i T. Odiot, “L'évolution morpho-historique de la cité de Valence”, *ibidem*, 10 (1984), pp. 361-396; G. Chouquer et alii, *Structures agraires en Italie Centro-meridionale. Cadastres et paysages ruraux*, Roma 1987; G. Chouquer i F. Favory, “Le paysage révélé”, *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C. / IIIe s. après J.-C.)*, Errance, París 1991, pp. 11-14; R. Plana, “El territori de la ciutat romana de Girona (Gerunda)”, *Dossier. Els cadastres en època romana: història i recerca*, *L'Avenç*, 167 (1993), pp. 33-34; *Idem*, “Paisatge i estructures rurals antigues en el nord-est català: territori de la ciutat romana de Gerunda”, *Estudios de la Antigüedad*, 6/7 (1993), pp. 101-102 i 110; *Idem*, “Romanisation et aménagements fonciers dans le nord-est catalan”, P.N. Doukellis i L.G. Mendoni (eds.), *Structures rurales et sociétés antiques. Actes du colloque de Corfou (14-16 mai 1992)*, París 1994, p. 345; P. López Paz, *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostela 1994, pp. 36-63 (especialment pàgines 49-53).



Figura 67. Xarxa viària del Camp de Tarragona
(segons J.M. Gurt i A. Marqués).

Tal i com acabem d'avançar, hem de destacar especialment l'existència dins el nostre territori de dues rutes que es consideren les més antigues i que, significativament, són perpendiculars entre si (Mapa 17).

La primera de les rutes referides queda identificada pel topònim “Camí de Vilafranca a Montblanc”⁴⁵³, que persisteix en un camí de traçat rectilini que travessa el riu Gaià al seu pas per la localitat de Vilardida. El susdit camí es perd, dins la documentació cartogràfica utilitzada (tant als ortofotomapes com als mapes topogràfics), en nombrosos punts i, freqüentment, només es pot resseguir perpetuat com a límit parcel·lari o de jurisdicció municipal fins a Fontscaldes, indret on es troba, entre altres jaciments significatius, el forn de La Coma (3.21.2.), el centre productor de “ceràmica ibèrica” més important de tot nord-est peninsular, i des d'on el nostre itinerari va a buscar el pas del Coll de Lilla, que constitueix una de les poques sortides naturals de la plana del Camp de Tarragona, per assolir la localitat

⁴⁵³ A. Blázquez, “Vías romanas de Cataluña y Valencia”, *Exploraciones en las vías romanas de Bergido a Astúrica, y de Cataluña, Valencia y Jaén*, Memorias de la J.S.E.A., Madrid 1925, p. 15.

de Montblanc a la Conca de Barberà. A banda del seu traçat rectilini, considerat pels investigadors com un clar indicatiu de la seva romanitat⁴⁵⁴, i de transcórrer allunyat dels nuclis de població actuals, sent utilitzat en llargs trams com a límit entre municipis, cal destacar la seva significativa proximitat respecte als assentaments ibero-romans de la conca del riu Gaià. La seva identificació com a via romana ja va ser proposada per **P. Giró** com a transversal a la *Via Augusta*⁴⁵⁵ i sobre el mapa sembla clar la seva funcionalitat de via d'enllaç entre la gran ruta costanera i la que anava de *Tarraco* a *Ilerda* per l'interior a través del Coll de Lilla, indret en el qual **P. Carrillo** va apreciar una possible via romana que ell enllaçava, sembla que de manera errònia, amb el traçat de la via de *Tarraco* a *Ilerda* per la marge esquerra del riu Francolí, seguint l'actual carretera CN-240, entre Tarragona i Valls⁴⁵⁶. Les prospeccions realitzades en el tram comprés entre Vilardida i la carretera de Valls al Pla de Santa Maria han permès observar l'existència de rodades sobre nombrosos punts en els quals l'itinerari passa per terrenys rocosos i diversos trams encaixats a la roca amb vistes de suavitzar el pendent⁴⁵⁷.

La segona ruta al·ludida, perpendicular a l'anterior, s'identifica a la cartografia actual mitjançant el topònim "Camí de Reus a Valls" i perdura també com un límit parcel·lari, esdevenint especialment evident al seu pas pel terme municipal de Vilallonga del Camp, en el qual trobem diversos camins paral·lels, tots amb orientació nord-est/sud-oest, que porten el susdit topònim, estructurant de forma evident el parcel·lari d'aquesta àrea en concret. Avui dia, no existeix cap camí directe entre les poblacions de Reus i de Valls, però el topònim encara es manté i la cartografia històrica ens indica com l'antic camí desaparegut degué tenir una notable importància en temps passats, estructurant, fins i tot, la xarxa viària, tal i com hem pogut observar a diferents mapes.

A partir de l'observació dels materials cartogràfics utilitzats, podem apreciar com al parcel·lari del Camp de Tarragona existeix un predomini de les parcel·les de petites dimensions i, a primera vista, és perfectament perceptible la incidència que el relleu exerceix sobre ell. En efecte, el traçat dels barrancs i de les rieres i també dels petits accidents orogràfics existents modelen la forma de les parcel·les de tal manera que la diferència geològica entre les dues ribes del riu Francolí, amb sediments quaternaris a l'oest i sediments del Miocè a l'est, que configuren una morfologia de petits relleus, es manifesta en la morfologia agrària visible actualment (I Part, capítol 2)⁴⁵⁸. Malgrat aquest fet, és possible observar com a les àrees més planeres del territori que ens ocupa existeix un parcel·lari més regular i amb una orientació privilegiada que implica, en alguns casos, coincidència de graus i que és idèntica a la xarxa de camins perpendiculars que observàvem a la cartografia històrica antiga i a la qual acabem de fer referència.

L'observació de la cartografia ortofotogràfica a escala 1:25.000 indica la important funció articuladora de l'anomenat Camí de Vilafranca a Montblanc, doncs, d'una banda, s'aprecia com totes les parcel·les es distribueixen de forma regular, configurant un parcel·lari

⁴⁵⁴ J.A. Abásolo, "El conocimiento de las vías romanas. Un problema arqueológico", *Simposio La red viaria en la Hispania Romana (Tarazona, 24-26 de septiembre de 1987)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1990, pp. 7-20.

⁴⁵⁵ P. Giró, "Identificación de algunas vías romanas en el Penedés", *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal del Penedés y Conca de Ódena*, Martorell 1950, p. 12 (reed. a *Recull de l'obra dispersa de l'arqueòleg Pere Giró Romeu*, Vilafranca del Penedès 1985, pp. 65-88).

⁴⁵⁶ P. Carrillo Murcia, "La vía romana del Summo Pyreneo a Caesaraugusta", *Seminario de Arte Aragonés*, III (1951), pp. 33-34 i 40-41.

⁴⁵⁷ J.A. Abásolo, "El conocimiento de las vías romanas. Un problema arqueológico", *Simposio La red viaria en la Hispania Romana (Tarazona, 24-26 de septiembre de 1987)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1990, pp. 7-20; L.C. Juan Tovar, A. Bermúdez, J. Massó i E. Ramon, "Medio natural y medio económico en la industria alfarera: el taller iberorromano de Fontscaldes (Valls, Alt Camp, Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-87), pp. 83-84; J. López Vilar, "Localització d'un tram de la Via Tàrraco-Ilerda al Puig Cabrer", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 103-109.

⁴⁵⁸ D. López Bonillo, *Geografia del Camp de Tarragona*, El Balcó, núm. 3, Tarragona 1985, pp. 26-27.

perfectament ortogonal que es recolza sobre aquest itinerari pel seu costat nord, mentre que, d'altra banda, s'observa com, pel seu costat sud, existeix, per contra, un parcel·lari configurat per xarxes radials de camins generades per diversos nuclis de població amb orígens medievals, com és el cas de la propera localitat d'Alió⁴⁵⁹, però que respecten el traçat del Camí de Vilafranca a Montblanc, manifestant-se així, d'una manera molt evident, l'anterioritat del susdit itinerari respecte a aquestes xarxes de camins medievals⁴⁶⁰. Cal destacar el fet que l'ortogonalitat del parcel·lari que es recolza sobre el costat nord del camí ens ha permès obtenir mesures en *actus*, tot i que no hagi estat possible trobar centúries delimitades, la qual cosa ens estaria suggerint un possible origen romà.

Respecte al Camí de Reus a Valls, l'estudi dels ortofotomapes permet observar un parcel·lari molt més complicat, producte de la superposició, d'una banda, de les parcel·les modelades a partir dels camins radials generats pels nuclis medievals, com seria el cas de la Selva del Camp, uns camins que es troben adaptats al curs dels barrancs i de les rieres, i, d'altra banda, d'un parcel·lari ortogonal, orientat exactament com el localitzat sobre el costat nord del traçat del Camí de Vilafranca a Montblanc, és a dir, com l'evidenciat a l'àrea de Valls i de Vila-rodona, i reforçat per una xarxa de camins perpendiculars com el d'Alcover a El Milà, el de Reus a Valls (perpendicular a l'anterior), i, més vers el nord, el de Valls a Picamoixons. Tal i com hem pogut comprovar a l'estudi arqueològic, es tracta d'una àrea del Camp de Tarragona caracteritzada per una gran densitat demogràfica ibero-romana i és força significatiu observar com el traçat de l'actual carretera T-7220, que coincideix, *grosso modo*, amb l'important eix viari romà que remuntava el riu Francolí i que unia Tarraco amb Ilerda, anomenat *Via de Italia in Hispanias* per l'Itinerari d'Antoní (*It. Ant.* 387, 4-395, 4) (**Fig. 39**)⁴⁶¹, sembla ser posterior al parcel·lari que l'envolta, estructurat a partir del traçat del desaparegut Camí de Reus a Valls, perpendicular al del Camí de Vilafranca a Montblanc.

⁴⁵⁹ Hem de tenir present que la disposició radial dels camins a partir d'un nucli de poblament és especialment característica de l'època medieval. Veure: G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982, pp. 239-282 (Tesi Doctoral inèdita); *Idem*, "Dégradation et fossilisation des cadastres centuriés. Étude morphologique", *Cadastres et Espace Rural. Approches et réalités antiques. Table ronde de Besançon (mai 1980)*, M. Clavel-Lévêque (dir.), CNRS, París 1983, pp. 137-157; J. Soyer, "Cadastres romains et terroirs circulaires", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 10 (1984), pp. 319-360.

⁴⁶⁰ Segons ens indiquen E. Ariño (*et alii*), la prospecció que es realitzà del Camí de Vilafranca a Montblanc va evidenciar l'existència de tot un seguit de pous d'aigua en relació al susdit itinerari i la fixació dels límits de les parcel·les mitjançant grans murs de pedra, producte de la necessitat d'arrencar la costra calcària del terreny que cobria els sediments quaternaris per a poder conrear la terra. Veure: E. Ariño, J.M. Gurt, A. de Lanuza i J.M. Palet, "El estudio de los catastros rurales: una interpretación estratigráfica del paisaje", *Zephyrus*, XLVII (1994), p. 213.

⁴⁶¹ Generalment, es considera, a partir de la tesi defensada per A. Blázquez, que la *Via de Italia in Hispanias*, que remuntava el Francolí, comunicant les antigues Tarraco i Ilerda, i de la que, tan sols, tenim com indicatiu segur la troballa de l'anomenat Mil·liari d'El Morell d'època de Valerià o Gal·liè (III Part, capítol 3, apartat 3.1.), passava per la riba occidental del susdit riu i el seu traçat s'identifica, en línies generals, amb el de l'actual carretera T-7220, que va de Tarragona fins a Montblanc passant per La Riba i Vilaverd, l'antic Camí de Tarragona a Montblanc (que passant el poble d'El Milà pren el nom de Camí antic de Tarragona a Lleida), mentre que la carretera nacional CN-240, entre Tarragona i Montblanc, però passant per Valls i el Coll de Lilla, construïda a principis del s. XIX, es considera com un itinerari amb orígens en època moderna. La cartografia històrica antiga mostra una clara preferència pel pas de La Riba-Vilaverd i per l'itinerari de la riba oest del Francolí, que, actualment, es bifurca, a l'alçada de la localitat de La Masó, entre la carretera T-7220 i l'anomenat Camí Reial (o Ral) de Tarragona a Montblanc, un camí, tallat avui dia per la petroquímica de la Pobla de Mafumet, que al seu pas pel terme municipal de Constantí passa pel costat de la vil·la romana de Centcelles (I.3.2.), que ja ens apareix esmentat a un document del s. XII i que, malgrat trobar-se molt a prop de la marge del riu, no s'ubica a l'àrea directament inundable. Juntament amb el Camí Reial (o Ral) de Tarragona a Montblanc, també reforçaria l'itinerari pel pas de La Riba el Camí de Reus-Alcover-La Riba, anomenat per E. Morera Camí de la Creu dels Morts, que des del s. XV va unir els diferents nuclis de poblament de la conca del Francolí amb el principal port de la regió, el de Salou, i que presentaria un traçat coincident amb el de l'actual carretera comarcal C-240. D'altra banda, a favor de l'itinerari per la riba oriental del Francolí i pel pas del Coll de Lilla tenim el fet que aquesta ruta ja ens aparegui a la cartografia històrica anterior al s. XIX, abans de la construcció de la carretera CN-240, i la confluència, al susdit pas, del Camí de Vilafranca del Penedès a Montblanc. Veure: E. Morera Llauredó, *Provincia de Tarragona. Geografía General de Catalunya*, F. Carreras i Candi (dir.), vol. IV, Barcelona 1910, p. 213; A. Blázquez, "Vías romanas de Cataluña y Valencia", *Exploraciones en las vías romanas de Bergido a Astúrica, y de Cataluña, Valencia y Jaén*, Memorias de la J.S.E.A., Madrid 1925, p. 15; P. Carrillo Murcia, "La vía romana del Summo Pyreneo a Caesaraugusta", *Seminario de Arte Aragonés*, III (1951), pp. 31-45; F. Pallí, *La Vía Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 148; G. Arias, "El triángulo Tarraco-Osca-Caesaraugusta", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Cádiz 1987, pp. 412-424 (especialment pàgines 413-415) (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); L.C. Juan Tovar, A. Bermúdez, J. Massó i E. Ramon, "Medio natural y medio económico en la industria alfarera: el taller iberorromano de Fontscaldes (Valls, Alt Camp, Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-87), pp. 82-83; J. López Vilar, "Localització d'un tram de la Via Tàrraco-Ilerda al Puig Cabrer", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 103-109; R.J.A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Oxford 2000, p. 25.

En conclusió, tots aquests indicis permeten argumentar, com a mínim, la hipòtesi de la possible existència d'un cadastre d'època romana en relació a la ciutat de *Tarraco*, amb dos camins, el de Vilafranca del Penedès a Montblanc i el de Reus a Valls, que jugaren un paper estructurador d'un parcel·lari concentrat, especialment, a les àrees d'Alcover, El Milà, Vilallonga del Camp i El Morell i de Valls, Puigpelat, Nulles i Vilarrodona, de morfologia ortogonal, amb una orientació 27° E respecte al nord geogràfic, corroborant l'apreciació avançada l'any 1997 per **J. Massó** i **O. Olesti**, els quals van rectificar l'orientació privilegiada proposada per **A. Marqués** el 1989, fixada als 26° E en relació al nord geogràfic⁴⁶².

Precisament, aquests dos autors ens aporten un element fonamental per a considerar aquesta orientació privilegiada de 27° E respecte al nord geogràfic com pertanyent a un cadastre d'època romana. Ens estem referint concretament al descobriment al lloc arqueològic d'El Burguet (Alcover, Alt Camp) (3.2.1.)⁴⁶³ d'un límit de propietat rural antic marcat, en aquest cas, per una alineació d'àmfores romanes Dressel 2/4 (com a mínim vuit) no massa ben cuites⁴⁶⁴, col·locades de manera invertida (sobre una distància de 2 m.) i que coincideix perfectament amb aquesta orientació de N 27° E que ja detectaren **Massó** i **Olesti** i que nosaltres corroborem amb el nostre estudi. Es tracta d'una forma de delimitar els camps de clara filiació romana, doncs, d'una banda, ens apareix testimoniada a la literatura agrimensora d'època romana, en particular a l'obra de *Siculus Flaccus* (*De condicionibus agrorum*, 105-106 Th.), i, d'altra banda, comptem amb altres testimonis empírics, concretament, a *Sept-Fonts*, al *Biterrois*, dins el territori de *Béziers* (França), i, ja a terres catalanes, a Can Soleret, a Mataró. En ambdós casos, els límits es trobaren en relació amb l'existència d'un cadastre romà, de tal manera que l'orientació del límit de propietat coincidia perfectament amb l'estructura del cadastre⁴⁶⁵. Hem de suposar que si es revisaren les

⁴⁶² L'any 1989, **A. Marqués** va identificar una orientació privilegiada 26° E respecte al nord geogràfic, resultat que fou matissat l'any 1997 per **J. Massó** i **O. Olesti**, autors que van confirmar l'existència de l'orientació proposada per **Marqués** el 1989, però amb una petita variació d'un grau, fixant-la a N 27° E. Veure: J.M. Gurt i A. Marqués, "Les empreintes de la història en el paisatge del Camp de Tarragona. La conquesta cadastral de l'espai", *Espais*, 12 (1988), pp. 46-51; L. Burés, J.M. Gurt, A. Marqués i F. Tuset, "Cadastres d'època romana de les ciutats de Tarraco, Ilerda i Ilesso", *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*, pp. 113-120; E. Ariño, J.M. Gurt i M.A. Martín, "Les cadastres romans d'Hispanie: état actuel de la recherche", *Structures rurales et sociétés antiques. Actes du colloque de Corfou (14-16 mai 1992)*, P.N. Doukellis, L.G. Mendoni (eds.), París 1994, pp. 309-328; E. Ariño, J.M. Gurt, A. de Lanuza i J.M. Palet, "El estudio de los catastros rurales: una interpretación estratigráfica del paisaje", *Zephyrus*, XLVII (1994), pp. 189-217; J. Massó i O. Olesti, "Une limite de propriété rurale dans l'ager tarraconensis", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 23/2 (1998), pp. 224-232.

⁴⁶³ Es tracta d'un indret en el qual s'han evidenciat les restes d'un edifici funerari i d'un probable centre terrissaire, ambdues estructures vinculables amb el proper assentament rural romà de tipus "vil·la" d'El Cogoll I (Vilallonga del Camp, Tarragonès) (1.20.3.), i que es troba envoltat de topònims referents a diversos elements del paisatge antic, com Els Quatre Camins (1.20.1.), Vilar de la Quadra del Paborde (2.24.1.), Lo Vilasec (3.2.1.) i Els Quints (3.2.2. i 3.8.1.), entre altres, i molt a prop del Camí de Reus-Alcover-La Riba o Camí de la Creu dels Morts, del Camí de Reus a Valls i, tot i que una mica més lluny, del pas de la carretera T-7220, identificable amb l'antic traçat de la *Via de Italia in Hispanias*, i a relativa poca distància de la localitat d'El Morell, on es va trobar un mil·liari de la susdita via romana de temps de Valerià o de Gal·liè (III Part, capítol 3, apartat 3.1.).

⁴⁶⁴ Els materials ceràmics procedents d'El Burguet, entre els quals es conserven diversos fragments de les àmfores que componen l'alineament en qüestió, exactament perpendicular al Camí Vell de Reus a la Selva del Camp, es conserven actualment al Museu Arqueològic "Salvador Vilaseca" de Reus i han estat estudiats per **J. Massó** i **R. Járrega**. Veure: J. Massó, "El terme d'Alcover a l'Antiguitat", *Alcover, estat de la qüestió*, Alcover 1987, pp. 53-54; A. Bermúdez i J. Massó, "El homo cerámico del barranc de la Premsa Cremada (Botarell, Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1988), pp. 63-106; R. Járrega, "Les àmfores del Camp de Tarragona i la producció del vi Tarraconense", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 5 (1996), p. 188.

⁴⁶⁵ S. Mauné, "Le site de Sept-Fonts (St.-Pons-de-Mauchiens, Hérault). Une limite de propriété augustéenne?", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 18/2 (1992), pp. 313-317; *Idem*, "Limites de propriétés antiques en Biterrois. L'exemple de Sept-Fonts à St.-Pons-de-Mauchiens (Hérault). Archéologie et source textuelle", *De la terre au ciel. Paysages et cadastres antiques (XII Stage International, Besançon 29-31 mars 1993)*, París 1994, pp. 65-70; *Idem*, "Un lot de céramiques augustéennes à Sept-Fonts (St.-Pons-de-Mauchiens, Hérault)", *Actes du Congrès International de la SFECAG (Le Mans, 8-11 mai 1997)*, Marsella 1997, pp. 457-480; *Idem*, *Les campagnes de la cité de Béziers dans l'Antiquité (partie nord-orientale), IIe s. av.-VIe s. ap. J.-C.*, Archéologie et histoire romaine, 1, Montagnac 1998, pp. 451-453; M. Clavel-Lévêque, D. Conso, F. Favory, J.-Y. Guillaumin i Ph. Robin, *Siculus Flaccus. Les conditions des terres, Corpus Agrimensorum Romanorum. I, Diaphora*, 1, Jovene Editore, Nàpols 1993; F. Gallemí i M. Gurrera, "El jaciment de Can Solaret (Mataró, El Maresme). Un límit de propietat rural privada en època romana", *Laietania*, 9 (1994), pp. 159-180; O. Olesti, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.)*, Estudi d'Arqueomorfologia i Història, Mataró 1995, pp. 275-276 i 476-477; J. Massó i O. Olesti, "Un limite de propriété rurale à l'ager tarraconensis", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 24/1 (1998), pp. 224-232.

memòries d'excavacions és molt possible que apareguessin altres casos que ens apropiarien una mica més a la forma de planificació dels territoris antics⁴⁶⁶.

També és molt important assenyalar el fet que l'orientació privilegiada que hem determinat coincideixi amb la que presenta el traçat urbà antic de Tarragona, que es troba perfectament fossilitzat a la xarxa de carrers de la Part Alta de la ciutat, la qual s'ha mantingut gairebé inalterada des del període medieval, escapant a les grans reformes urbanístiques que la ciutat va experimentar al llarg de les èpoques moderna i, sobretot, contemporània⁴⁶⁷.

Pel que fa a la modulació d'aquest parcel·lari a partir de l'*actus* romà, la qual cosa permetria afirmar també el seu origen romà⁴⁶⁸, els indicis són prou significatius, tot i que encara una mica febles, i ens han arribat gràcies, en part, a la utilització prolongada de determinats eixos, de provada antiguitat, que han condicionat la instal·lació dels parcel·lars medievals i posteriors, experimentant un autèntic fenomen de fossilització.

A partir dels estudis mètrics que hem realitzat, aquesta orientació dominant, que, per aquest motiu, hem qualificat com "A", podria correspondre, malgrat les reticències manifestades en aquest sentit per alguns autors⁴⁶⁹, amb la xarxa teòrica de la centuriació de 20 X 20 *actus* i 710 m. (III Part, capítol 5, apartat 5.3.1.), tot i que, no és descartable, donades les incerteses existents al respecte, que algun altre mòdul de la centuriació pugui ser restituit sobre aquesta orientació detectada, i és que la pobresa de les restes conservades que hem

⁴⁶⁶ En opinió de J. Massó i O. Olesti, la constatació dels límits de *Sept-Fonts*, de Can Soleret i d'El Burguet, ens podria indicar una pràctica habitual, durant l'època romana, d'aquest tipus de delimitació dels camps al nord-est de la Península Ibèrica i al sud de França, la qual cosa significaria, molt possiblement, l'existència d'una mateixa tradició rural a ambdues zones, les quals tingueren en comú pràctiques culturals molt properes i mantingueren, sens dubte, importants contactes de tipus comercial. Veure: J. Massó i O. Olesti, "Un *limite de propriété rural* à l'*ager tarraconensis*", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 24/1 (1998), p. 231.

⁴⁶⁷ J. Massó i O. Olesti, "Un *limite de propriété rural* à l'*ager tarraconensis*", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 24/1 (1998), p. 230. Una de les principals característiques del paisatge antic és la unió entre *urbs* i territori depenent, unió que queda simbolitzada en la prolongació de l'estructura urbana sobre el *territorium*. De fet, tal i com ja hem comentat (III Part, nota 408), pels agrimensors la millor norma per establir els límits, la *ratio pulcherrima*, era aquella en la qual el centre de la *pertica* coincidia amb el centre de la ciutat. En paraules de G. Chouquer, «le cas idéal soit celui d'une fondation coloniale orthogonale, dont les 2 rues principales se prolongent dans la campagne environnante et constituent les axes de base de la limitation (...) la ville établit sa suprématie sur la campagne en projetant sur elle sa propre structure; la centuriation définit avec clarté les limites de la cité et le découpage de l'espace en quatre perticae équivalentes répond à la vision d'un monde clos et rationnel», però s'ha de tenir present «qu'il s'agit bien d'un cas théorique dont la réalisation est souvent rendue illusoire par les contraintes topographiques» i, fins i tot, «les vignettes des manuscrits gromatiques nous montrent-elles des situations beaucoup plus variées à la fois par la position de la ville dans le cadastre ou au contraire en marge de la zone limitée, ou encore selon que la ville possède la même orientation que le cadastre rural ou non» (p. 314). Veure: G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 312-317 i 403-407; E. Sereni, "Ciudades y campos en la Italia prerromana", *Estado y clases en las sociedades antiguas*, Madrid 1982 (original de 1967); E. Rigoli, "Centuriazione e città", *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano* (11 dicembre 1983-12 febbraio 1984), Modena 1984, pp. 102-105 (especialment pàgina 102); M.C. Panerai i M. Rossella Filippi, "Agrimensors i centuriació", *Dossier. Els cadastres en època romana: història i recerca*, L'Avenç, 167 (1993), pp. 24-27 (es tracta d'una traducció dels articles de M.C. Panerai, "Gli agrimensori romani: tecnici e giudici", i de M. Rossella Filippi, "Le procedure: le operazioni tecniche", publicats al més que remarcable catàleg de l'exposició de Modena, de desembre de 1983 a febrer de 1984, editat per S. Settis, *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano* (11 dicembre 1983-12 febbraio 1984), Modena 1984, pp. 109-112 i 128-132, respectivament); P. López Paz, *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostela 1994, pp. 36-63.

⁴⁶⁸ Cal deixar clar, que l'estudi mètric dels vestigis corresponents amb aquesta orientació (fonamental per a fixar la modulació) els hem realitzat damunt de la cartografia ortofotogràfica, és a dir, que hem treballat sobre imatges reals. Anteriorment, això era impossible, doncs era necessari treballar sobre materials cartogràfics, sobre mapes, i no pas damunt de fotografies aèries verticals, donades les distorsions d'aquestes a les escales, especialment quan ens allunyem del centre. L'estudi mètric es fonamenta entorn al valor establert de l'*actus* en 35,5 m., obviant tots aquells vestigis que, malgrat conservar aquesta orientació, no responen a les mesures efectuades. Realitzar una acurada anàlisi mètrica i fixar la modulació del parcel·lari és fonamental. L'estudi dels mapes topogràfics, les fotografies aèries o els ortofotomapes ens lliuren els elements que ens fan cercar un cadastre romà (orientació homogènia d'un disseny parcel·lari sobre grans superfícies, equidistàncies suggestives, imperfecta morfologia radioconcèntrica dels territoris a causa d'una trama subjacent, etc...), però resulten insuficients per a poder caracteritzar-lo. Així doncs, és necessari determinar el tipus de limitació, el mòdul i l'orientació del sistema, i validar la restitució topogràfica proposada mitjançant controls diversos. Només això ens pot autoritzar a concloure en l'existència d'un cadastre romà. Veure: G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 283-310.

⁴⁶⁹ Segons diverses opinions, la restitució proposada per E. Ariño (*et alii*) l'any 1994, a partir de la qual estaríem davant una centuriació de 20 X 20 *actus*, no coincideix excessivament amb els *límites* conservats i, per tant, sembla difícil poder parlar d'un cadastre centuriat seguint el mòdul tradicional de 20 X 20 *actus*. Veure: E. Ariño, J.M. Gurt, A. de Lanuza i J.M. Palet, "El estudio de los catastros rurales: una interpretación estratigráfica del paisaje", *Zephyrus*, XLVII (1994), pp. 189-217.

considerat, fa molt difícil establir el mòdul de la centuriació amb precisió, en referència tant al mòdul mètric, comprés entre 705 i 710 m. per centúria, com el propi mòdul de l'estructura intermèdia. Tampoc podem descartar l'existència d'una altra orientació que respongui a un altre cadastre, però existeixen molt poques dades al respecte i en cap cas s'ha de dir que hi ha una altra orientació predominant com la "A".

En aquestes condicions i davant aquesta manca de restes morfològiques suficients, tampoc podem precisar l'estructura interna de les centúries del cadastre. Tot i això, ens ha cridat especialment l'atenció la presència d'una gran quantitat de trams de camins que, tot i que segueixen la mateixa orientació dels *limites* que hem establert, no coincideixen amb la trama teòrica. L'explicació d'això la podríem trobar en el fet que fossin autèntiques fossilitzacions dels anomenats *limites intercisivi*, sobretot dels que dividien la centúria per la meitat, doncs hem de tenir present que la subdivisió interna de les centúries es duia a terme seguint la mateixa orientació i que al seu interior hi havia igualment camins d'accés.

Tot i que hem observat a diverses àrees del nostre territori (especialment aquelles on la concentració de parcel·lari orientat es fa més densa i que ja hem referit) la presència de vestigis seguint la mateixa direcció dels *kardines* o dels *decumani* i formant unes característiques estructures allargassades ortogonals, la qual cosa ens podria suggerir l'existència d'una *scamnatio in centuriis*, és a dir, d'una divisió de les centúries *per scamna*, una tipologia de cadastració romana que va tenir, significativament, una notable difusió al llarg del període tardo-republicà pels territoris provincials de l'Occident romà (Figs. 63 i 64) i de la qual coneixem, fonamentalment, els casos dels cadastres (anomenats "precoços") del sud de la Gàl·lia, establerts entre 125 i el 70 a.C., com els de *Béziers B* o el de *Nîmes* ⁴⁷⁰, o del cadastre que ha estat detectat per O. Olesti a l'actual comarca catalana del Maresme, tot i que la seva identificació no s'hagi pogut determinar amb absoluta seguretat, ja que les restes morfològiques conservades no resulten prou abundants per a poder precisar amb total certesa l'estructura interna de les centúries del cadastre ⁴⁷¹, hem de concloure al respecte que, malauradament, en el nostre cas no hem pogut evidenciar un nombre suficient de vestigis per caracteritzar l'estructura interna de les centúries del nostre hipotètic cadastre centuriat i, per tant, per insinuar l'existència d'una possible *scamnatio in centuriis*.

⁴⁷⁰ Respecte als anomenats cadastres "precoços" del sud de la Gàl·lia podeu consultar bàsicament: M. Clavel-Lévêque, *Béziers et son territoire dans l'antiquité*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 112, Les Belles Lettres, París 1970; *Idem*, "Résistance, révoltes et cadastres: problèmes contrôles de la terre en Gaule transalpine", *Estudios de la Antigüedad*, 3 (1986), pp. 9-38 (també publicat a *Forms of control and subordination in antiquity. International Symposium for Studies on Ancient World (Tokyo, 1986)*, T. Yuge i M. Doi (eds.), Tokyo 1988, pp. 177-208); *Idem*, "Terre, contrôle et domination. Révoltes et cadastres en Transalpine", *Puzzle Gaulois. Les Gaulles en mémoire. Images-Textes-Histoire*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 396, París 1989, pp. 177-208; *Idem*, "L'implantation des cadastres romains en Gaule méridionale et l'évolution des rapports Gouvernants/Gouvernés", *Gouvernants et Gouvernés dans l'Imperium romanum (IIIe av. J.-C. - Ier ap. J.-C.)*, Actes du colloque (28-31 mai 1989, univ. Laval, Canada), Cahiers des Études Anciennes, XXVI (1990), pp. 73-91 (especialment pàgina 74); *Idem*, "Béziers: territoire et cité. La fonction génétique du cadastre précolonial", *Cité et territoire. Ier Colloque Européen (Béziers, 14-16 octobre 1994)*, M. Clavel-Lévêque i R. Plana (eds.), París 1995, pp. 89-100; *Idem*, *Atlas des cadastres de Gaule I. Le réseau centurié Béziers B*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, París 1995; *Idem*, "Le réseau centurié Béziers B", *Atlas Historique des Cadastres d'Europe*, M. Clavel-Lévêque i A. Vignot (dirs.), Brusel·les 1998, pp. 1-10 (Dossier I); S. Mauné, "À propos du septième kardo du cadastre Béziers B: le site de Balsède III à Pézenas (Hérault)", *Études sur l'Hérault*, 9 (1993), pp. 1-4; *Idem*, "L'occupation du sol en Biterrois nord-oriental à la période précoloniale, 118 av. / 36 av. J.-C.", *Cité et territoire. Ier Colloque Européen (Béziers, 14-16 octobre 1994)*, M. Clavel-Lévêque i R. Plana (eds.), París 1995, pp. 195-206; *Idem*, "Le cadastre précolonial dit Béziers B et ses rapports avec les oppida préromains de la moyenne vallée de l'Hérault", *Archéologie Aujourd'hui. Les formes du paysage*, vol. II, Archéologie des parcellaires. Actes du Colloque d'Orléans (28-30 mars 1996), Errance, París 1996, pp. 128-141; *Idem*, *Les campagnes de la cité de Béziers dans l'Antiquité (partie nord-orientale)*, IIe s. av.-VIe s. ap. J.-C., Archéologie et histoire romaine, 1, Montagnac 1998; *Idem*, "La question des premières installations rurales italiennes en Gaule Transalpine (fin du IIe siècle-milieu du Ier siècle av. J.-C.)", *Gallia*, LVII (2000), pp. 231-260 (especialment pàgines 245-249).

⁴⁷¹ O. Olesti observa «la gran densitat de restes conservades en la mateixa direcció dels decumani en àrees com Vilassar-Cabrils i Cabrera», tractant-se «d'uns traçats allargats i que delimiten estructures allargassades ortogonals», orientades en el sentit més llarg del territori, que podríem correspondre a una divisió *per scamna* de les centúries, és a dir, que, segons les paraules textuais d'Olestit, «ens porta a pensar si no podríem estar davant una *scamnatio in centuriis*». Veure: O. Olesti, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.)*, Estudi d'Arqueomorfologia i Història, Mataró 1995, p. 266.

5.3.1.- Relació de l'orientació "A" amb la xarxa teòrica de la centuriació (Mapes 9, 10 i 17).

Si centrem la nostra atenció als Mapes 9, 10 i 17, comprovarem les diverses coincidències existents entre les traces de l'orientació dominant al nostre territori i la xarxa teòrica de la centuriació⁴⁷².

A partir dels dos eixos perpendiculars que s'han identificat, el rectilini Camí de Vilafranca a Montblanc, que es pot resseguir perpetuat com a límit parcel·lari i de terme municipal, i el Camí de Reus a Valls, que perdura sobretot com a límit de parcel·la, dos itineraris que, com ja hem comentat *supra*, degueren tenir una notable importància en temps passats, jugant un significatiu paper estructurador de la xarxa viària, hem realitzat un estudi mètric basat en l'*actus* romà, la qual cosa ens ha permès distingir i, per tant, restituir les traces més o menys clares de diversos *limites* del cadastre, és a dir, *kardines* (eixos "verticals-longitudinals", o sigui, els *limites* que, en el nostre cas, van de sud-oest a nord-est) i *decumani* (eixos "horitzontals-transversals", perpendiculars als anteriors)⁴⁷³.

La importància que hem assignat als susdits eixos perpendiculars, donada la significació que han semblat tenir en la conformació del sistema viari de l'*hinterland* tarragoní, no vol dir que constitueixin realment els eixos principals del cadastre, que no els hem pogut identificar, a partir dels quals, com ja hem dit abans (III Part, nota 408), els agrimensors traçaven la resta d'eixos secundaris que conformaven l'estructura intermèdia del cadastre i establien la seva numeració (Fig. 62). En conseqüència, no cal dir que els nombres que hem assignat a cadascun dels itineraris coincidents amb els eixos de la nostra xarxa teòrica i que, per tant, hem identificat com a *kardines* i *decumani*, tinguin alguna mena de vinculació amb la numeració original del cadastre.

A part dels traçats del Camí de Reus a Valls i del Camí de Vilafranca a Montblanc, hem agafat com a punt de referència el pas de la *Via Augusta* pel nucli urbà de Tarraco, doncs hem observat en aquest tram una significativa coincidència entre la susdita via, el més important eix viari que travessa el territori tarragoní, i la nostra xarxa teòrica, una apreciació que creiem que s'ha de considerar seriosament a l'hora d'establir una xarxa centuriada sobre aquest territori.

Pel que fa als *kardines*, cal dir que s'han pogut restituir, a partir dels elements del paisatge actual que hem observat, les traces més o menys clares del traçat de diversos possibles *kardines* antics, els quals, en la major part dels casos, es troben a les àrees de topografia més suau del territori.

⁴⁷² En aquest sentit, s'ha de dir que per establir aquesta xarxa teòrica hem utilitzat el model de la centuriació de 20 X 20 *actus* basada en el model de 710 m. (és a dir, un *actus* equival a cent vint peus i un peu a 29,583 cm.). Tot i això, cal tenir en compte que les variacions sofertes pel peu roma al llarg del temps poden ser realment significatives, la qual cosa depèn de l'extensió de l'àrea cadastrada. Així doncs, en el cas de territoris centuriats relativament reduïts (com el que, potser, ens ocupa) una petita variació del mòdul es faria difícilment perceptible, mentre que pel que fa a grans cadastres sí que portaria a greus confusions per l'enorme acumulació de l'error.

⁴⁷³ Com ja hem comentat (III Part, nota 399), els agrimensors romans utilitzaven el terme *limes* per anomenar els camins que constituïen la carcassa, l'estructura intermèdia, de la xarxa cadastral, però segons la seva orientació, nord-sud ("vertical-longitudinal") o est-oest ("horitzontal-transversal"), els *limites* s'anomenaven *kardo* o *decumanus* respectivament. Tot i això, el mot *limites* es mantenia com a terme genèric per a denominar els camins d'una centuriació: *limites maximus* (per als eixos principals del sistema, el *decumanus maximus* i el *kardo maximus*), *limites quintarii* o *actuarii* (aplicat a un límit de cada cinc, més ampli que els demés i que abastava cinc centúries), *limites intercisivi* (referit als camins interns que dividien la centúria), etc... Sobre el terme *limes* podeu consultar bàsicament: G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 187-191 i 209-219; M.C. Panerai i M. Rossella Filippi, "Agrimensors i centuriació", *Dossier. Els cadastres en època romana: història i recerca*, L'Avenç, 167 (1993), pp. 24-27 (es tracta d'una traducció dels articles de M.C. Panerai, "Gli agrimensori romani: tecnici e giudici", i de M. Rossella Filippi, "Le procedure: le operazioni tecniche", publicats al més que remarcable catàleg de l'exposició de Mòdena, de desembre de 1983 a febrer de 1984, editat per S. Settis, *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano (11 dicembre 1983-12 febbraio 1984)*, Mòdena 1984, pp. 109-112 i 128-132, respectivament); P. López Paz, *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostela 1994, pp. 36-63 i 269-300; M.J. Castillo, *Espacio en orden: el modelo gromático-romano de ordenación del territorio*, Logroño 1996, pp. 88-89; J. Cortadella, O. Olesti i A. Prieto, "El estudio de las centuriaciones en la Península Ibérica: progresos y límites", *Arqueología Espacial*, 19-20 (1998), pp. 429-441.

En primer lloc, hem de destacar el ja al·ludit Camí de Reus a Valls (núm. K 1), que, malgrat la seva “sinuositat”, coincideix a diversos punts amb els eixos de la xarxa teòrica proposada, destacant especialment tres trams en els quals la coincidència es perllonga al llarg de 6 Km., 6 Km. i 2,5 Km., respectivament.

També resulta significativa la correspondència observada entre la nostra xarxa cadastral i dos trams del Camí de Reus-Alcover-La Riba (núm. K 2), avui dia carretera C-240, un amb una longitud de 1 Km. i, l'altre, més notable, de 4 Km.

Malgrat no ser tan evident, volem deixar constància de la significativa coincidència que presenta respecte a la nostra xarxa teòrica un altre itinerari important, el Camí de Tarragona a Montblanc, actual carretera T-7220, concretament al seu tram comprés entre les localitats de Vilallonga del Camp i de La Masó, una coincidència que es prolonga al llarg d'uns 4 Km. (núm. K 3). També cal destacar que el susdit tram, pertanyent a aquesta important via de comunicació coneguda com a Camí de Tarragona a Montblanc i que, probablement, coincideix amb el traçat de la *Via de Italia in Hispanias* de l'Itinerari d'Antoní (*It. Ant.* 387, 4-395, 4), enllaci a l'alçada de Vilallonga, amb el traçat d'un altre camí existent entre Reus i Vilallonga, el qual, al llarg d'uns 3 Km., coincideix també amb la xarxa centuriada proposada (núm. K 4).

Creuant el Camí de Vilafranca a Montblanc, a una zona de parcel·lari perfectament orientat, trobem altre camí que coincideix amb l'eix de la xarxa teòrica proposada en una longitud d'uns 4 Km. (núm. K 5).

A l'altra banda del territori, entre les localitats d'Altafulla i de la Pobla de Montornès, trobem altre itinerari destacable per la seva perllongada coincidència, concretament uns 3 Km., amb un dels *limites* de la nostra xarxa centuriada (núm. K 6).

En darrer lloc, hauríem de destacar també, malgrat no presentar una coincidència perfecta respecte als eixos de la xarxa teòrica, diversos trams del Camí Reial (o Ral) de Tarragona (núm. K 7) i de les actuals carreteres CN-240 (núm. K 8) i T-2000 (núm. K 9).

D'altra banda, en referència als *decumani*, cal comentar que hem trobat també restes, millor o pitjor conservades, del traçat d'alguns d'aquests *limites*, que, a l'igual que passa amb els *kardines*, es troben majoritàriament a les àrees de topografia més fàcil, és a dir, a les zones de plana-vessant.

En primer terme, hauríem de referir-nos al ja esmentat *supra* Camí de Vilafranca a Montblanc (núm. D 1), donada la seva significació, itinerari bastant rectilini, que es perllonga al llarg d'aproximadament 20 Km. de longitud, però que presenta alguns “esglaons” significatius que l'allunyen en diversos punts de manera substancial de l'eix teòric que hem traçat. De tota manera, constitueix, sens dubte, un notable punt de referència que hem tingut molt present durant el nostre estudi arqueomorfològic.

Igualment, semblen coincidir prou bé amb la nostra xarxa teòrica com a *decumani* dues importants vies de comunicació, actualment en ús, el Camí d'Alcover a El Milà (núm. D 2), avui dia carretera TV-7221, i el Camí de Valls a Montblanc (núm. D 3), actual carretera T-7420⁴⁷⁴, amb considerables trams coincidents amb els eixos de la xarxa centuriada que hem proposat, destacant pel primer dels casos un tram d'uns 5 Km. i pel segon d'uns 3 Km.

Són veritablement interessants les clares mesures en *actus*, coincidents amb el mòdul clàssic de la centuriació de 20 X 20 *actus*, evidenciades a l'àrea compresa entre els teòrics

⁴⁷⁴ El Camí de Valls a Montblanc enllaça, aproximadament a l'alçada de la població de Picamoixons, amb el Camí de Tarragona a Montblanc, actual carretera T-7220, que es dirigeix vers el pas de La Riba, coincident, possiblement, amb el traçat de la *Via de Italia in Hispanias*, el qual entre la susdita localitat i el nucli urbà de La Riba pren el nom de Camí de la Creu. Veure: J. Iglésies, *Els noms de lloc de les terres catalanes: La Riba*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1953, p. 48; J. López Vilar, “Localització d'un tram de la Via Tàrraco-llerda al Puig Cabrer”, *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 105-108.

kardines Camí de Reus a Valls i Camí de Reus-Alcover-La Riba, i els hipotètics *decumani* Camí d'Alcover a El Milà i Camí de Valls a Montblanc.

Respecte a la comarca del Baix Camp, cal dir que no hem trobat restes tan explícites com els evidenciades a les altres dos comarques en què es divideix la unitat geogràfica natural del Camp de Tarragona, especialment l'Alt Camp, però val la pena apuntar el fet que s'han documentat àrees amb importants concentracions de parcel·lari orientat i trams, més o menys llargs, coincidents amb els eixos teòrics traçats. També hem de dir que l'estudi d'aquesta comarca s'ha vist dificultat per la impossibilitat de comptar amb la totalitat dels mapes topogràfics referents a aquesta regió, encara per publicar, eines de treball molt útils i que en un estudi d'aquestes característiques constitueixen un complement perfecte de les fotografies aèries i dels ortofotomapes, els principals documents que hem tingut al nostre abast i que, si bé presenten evidents avantatges respecte als mapes topogràfics, que, en definitiva, constitueixen només simples interpretacions de la realitat, la seva utilització planteja habitualment algunes dificultats als profans en la matèria, només solventables amb l'ajut dels molt més "esquemàtics" mapes topogràfics.

5.3.2.- Relació de la trama hipotètica de la centuriació (segons l'orientació "A") amb els jaciments ibero-romans localitzats al Camp de Tarragona (Mapes 13, 14 i 17).

És evident que un estudi morfològic del paisatge antic s'ha de posar en relació amb les dades conegudes sobre la distribució de l'hàbitat en aquell període, doncs, malgrat que, segons **R. Chevallier**, «*le relevé de la centuriation peut seul constituer le cadre valable où insérer les découvertes archéologiques fortuites et sporadiques*»⁴⁷⁵, hem de tenir present, en paraules de **G. Chouquer**, que «*seule l'analyse de l'habitat antique permet la compréhension des fonctions économiques et sociales de la cadastration, et assure la validation de sa reconstitution*»⁴⁷⁶. Així doncs, segons el susdit autor, «*il serait fondamental de pouvoir faire intervenir lors de la phase de définition des limites d'un cadastre romain, les informations archéologiques sur l'habitat contemporain*», doncs «*la prise en compte de l'habitat antique facilite le choix d'un tracé pour les axes du cadastre, si l'on admet la plus grande fréquence des localisations de cet habitat le long des limites et plus spécialement aux carrefours, ceci afin de permettre les communications et les transports*»⁴⁷⁷.

Per aquestes raons, intentarem estudiar seguidament la relació existent entre els jaciments arqueològics dels que tenim constància i la xarxa cadastral romana establerta, recollint tots aquells que es trobin situats prop dels *limites* de la centuriació⁴⁷⁸, indrets on, tal i com ens diu **Chouquer**, s'acostumaven a establir els assentaments lligats al cadastre per facilitats de comunicació, i entre els quals destaca, donada la seva significació, els encreuaments, doncs constitueixen els punts més privilegiats per a les comunicacions i on, en conseqüència, més tendència tenia a situar-se un assentament dins un territori cadastrat⁴⁷⁹.

Durant el nostre estudi, centrarem la nostra atenció, principalment, en la relació existent entre els assentaments d'època tardo-republicana (o Ibèric Final) i la xarxa cadastral, però considerarem també, si bé en menor mesura, per raons òbvies, a aquells amb possibles

⁴⁷⁵ R. Chevallier, "La centuriation et les problèmes de la colonisation romaine", *Études rurales*, X (1961), p. 76.

⁴⁷⁶ G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), p. 318.

⁴⁷⁷ G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), p. 302.

⁴⁷⁸ Hem centrat especialment la nostra atenció sobre aquells jaciments situats bé al mateix *limes* o bé a tocar-hi (és a dir, a menys de 100 m. aproximadament).

⁴⁷⁹ G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 27-30, 302-303 i 312-336 (especialment pàgines 318-336).

orígens a l'Ibèric Ple i durant l'època imperial.

Amb l'objectiu de fer més exhaustiva la nostra anàlisi i poder menar un major nombre de variants, hem dividit els jaciments segons les següents categories, les quals han estat establertes a partir del grau de proximitat que cadascun d'ells presenta respecte als eixos de la nostra xarxa cadastral teòrica: A) Jaciments sobre encreuament o a 25 m. d'aquest (0,1 cm. a escala 1:25.000); B) Jaciments sobre *limite* o a 25 m. d'aquest; C) Jaciments ubicats a menys de 100 m. de *limite* (entre 50 i 100 m.; 0,2 i 0,4 cm. a escala 1:25.000); D) Jaciments ubicats a més de 100 m. de *limite*; i E) Jaciments no considerats per trobar-se fora de l'àrea on s'han realitzar les mesures (a zones, en la major part dels casos, abruptes o massa elevades, en les quals, difícilment, podria haver prosperat una divisió regular del territori). Aquesta classificació queda completada amb la divisió dels jaciments segons la seva cronologia, a partir dels períodes establerts a l'estudi arqueològic (III Part, capítol 4): Ibèric Ple; Finals del s. III a.C.-Primera meitat del s. II a.C.; Segona meitat del s. II a.C.; Primera meitat del s. I a.C.; i Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial.

Sense més preàmbuls, tal i com hem anunciat *supra*, a continuació iniciarem l'enumeració dels jaciments amb orígens al període tardo-republicà (o Ibèric Final) que es poden considerar estretament relacionats amb la xarxa cadastral, és a dir, situats sobre o al costat mateix dels *limites* o, molt especialment, als seus encreuaments, però també d'aquells amb cronologies inicials de l'Ibèric Ple i de l'època imperial, seguint el criteri d'exhaustivitat que, fins ara, ha caracteritzat el present estudi (amb total consciència dels avantatges i dels inconvenients que la tria d'aquest criteri pot motivar) (Mapes 13, 14 i 17)⁴⁸⁰.

A) Jaciments sobre encreuament o a 25 m. d'aquest.

- Segona meitat del s. II a.C.: La Casera (1.1.2.), Albellons I (1.3.12.), La Budellera (1.17.23.), Els Aragalls (1.21.1.) i La Coma (3.21.2.).
- Primera meitat del s. I a.C.: Riudarenes I (1.3.10.) i Casetes (3.4.2.).
- Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial: Pedrera de Sant Antoni (1.1.5.), Vil·la del costat del poble (1.1.8.), Les Puntes (1.3.14.), La Burguera (1.15.2.), El Cogoll II (1.20.2.), El Cogoll I (1.20.3.), Cal·lípolis (1.21.5.) i Mas d'en Bosc (3.23.1.).

B) Jaciments sobre *limite* o a 25 m. d'aquest.

- Ibèric Ple: Turó de l'Ermita de Montornès (1.10.3.), Les Fontanilles (1.12.1.), La Roca (2.17.1.), Plaça d'Isabel Basora (2.20.1.), Necròpolis d'Els Gorts (2.21.1.), El Matà (3.1.1.) i Mas de l'Escoter IV (3.2.9.).
- Segona meitat del s. II a.C.: La Quadra de Vilet (1.2.5.), Jaciment del costat del Camp de Tir (1.2.7.), Vil·la de Centcelles (1.3.2.), Les Gavarres I (1.3.11.), Mas del Bosch III (1.3.17.), Vil·la de La Nou de Gaià (1.6.2.), Vil·la d'El Pont del Codony (1.8.4.), Les Domenges (1.11.1.), Mas Mercadé (1.16.3.), Vil·la d'El Moro (1.18.2.), Forn del Barranc de la Premsa Cremada (2.8.1.), Mas de l'Escoter V (3.2.10.), Casc urbà d'Alió (3.3.1.), Torrent de Vallmoll (3.20.2.) i Les Pinatelles (3.23.9.).
- Primera meitat del s. I a.C.: Les Planes II (3.1.5.), Ribera del Francolí (3.8.1.) i Mas del Barberet (3.23.19.).
- Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial: Sant Pol (1.3.6.), Necròpolis de La Nou de Gaià (1.6.1.), Vil·la de la Fàbrica d'Alabastres (1.12.4.),

⁴⁸⁰ Cal dir que hem considerat tots els jaciments dels que tenim constància, malgrat el fet que bona part d'ells siguin troballes antigues o esporàdiques i, per tant, sense gaire informació. D'altra banda, hem de referir-nos al fet que seria realment interessant comprovar l'existència d'una correspondència entre l'orientació dels murs dels establiments i la del cadastre evidenciat, doncs constituiria un índex molt significatiu d'una actuació unitària, però, malauradament, no existeixen gairebé planimetries fiables dels jaciments que possibilitin estudiar el fenomen i, fins i tot, és relativament habitual trobar plantes en les quals s'indica simplement d'una manera aproximada el nord geogràfic, quelcom fonamental per ubicar les estructures exhumades al lloc arqueològic en qüestió.

Vil· la Ceratònia (1.17.3.), Pedrera de La Sabinosa (1.17.10.), Pedrera de La Rabassada (1.17.11.), Mas de Rabassa (1.17.15.), Platja de Calabecs (1.17.16.), Vil· la de Ferran (1.17.18.), Vil· la Ceres (1.17.32.), Vil· la de L'Oliva (1.17.33.), Mas Grimau (1.17.35.), Vil· la Bayer (1.21.2.), Partida de La Carreró (1.21.4.), Carretera de Montbrió (2.9.3.), L'Esquirol (2.9.9.), Partida del Mas Calbó (2.20.9.), La Catafara (2.20.16.), Mas de Morea (2.20.18.), El Burgar (2.20.19.), Mas de Gomandí (2.23.4.), Mas d'en Corts (2.23.5.), Mas del Barenys (2.23.8.), Mas d'en Burguet (3.2.1.), Molí del Riu II (3.21.9.) i Tram de l'aqüeducte romà a l'àrea de Mas d'en Vives (3.23.5.).

C) Jaciments ubicats a menys de 100 m. de *limite* (aproximadament entre 50 i 100 m. d'aquest).

- Ibèric Ple: Manous (1.2.6.), Mas de Serapí (1.3.5.), La Ràfolà (1.3.15.), Mas de Montaner (1.3.18.), El Pont de Codony (1.8.1.), Els Vinyers (1.8.7.), Mas Blanquet (1.8.8.), El Coll de Creus (1.10.2.), El Pivé de Martí (1.12.2.), Castell de Vilafortuny (2.9.4.), Santa Anna (2.11.1.), Les Barqueres (2.11.2.), La Pobla (2.17.4.), Muntanya d'Escornalbou (2.21.2.), Els Gorts (2.21.3.), Subsòl del nucli emmurallat (2.24.10.), Mas de l'Escoter I (3.2.6.), Mas de l'Escoter III (3.2.8.), La Malacuca (3.7.1.), El Bosc I (3.12.4.), Les Esquadres II (3.15.3.), La Segarra (3.20.3.), Masia de Llorenç I (3.20.4.), Coll Roig (3.21.3.), Mas de la Perla (3.21.11.), Les Planes de la Serra (3.23.12.) i Aubellons (3.23.16.).
- Finals del s. III a.C.-Primera meitat del s. II a.C.: Mas dels Frares (1.3.1.).
- Segona meitat del s. II a.C.: Els Cocons (1.2.1.), Mas d'en Bernat (1.2.4.), Mas d'en Bosch I (1.3.4.), Mas Blanc (1.9.4.), Tossal de La Canyada (1.15.10.), Mas de la Tallada (1.16.4.), Els Mongons I (1.17.19.), Poblat de Riu Clar (1.17.37.), Mas de Les Figures (1.17.39.), Corral del Maginet (1.19.1.), La Canaleta (1.21.3.), Mas de L'Inspector (2.20.3.), Camí de la Pedra Estela (2.20.5.), Els Antigons (2.20.13.), L'Horta (2.24.11.), Palomoses II (3.1.8.), Mas de l'Escoter VI (3.2.11.), Tervicosa (3.10.4.), Forn de la Finca del Gori (3.23.7.), Horta Avall (3.23.10.), Palomoses I (3.23.17.) i Les Planes (3.23.21.).
- Primera meitat del s. I a.C.: La Clota (1.4.1.), Gas Reusenc (2.20.4.), Mas d'en Bellot (3.1.2.), Planes del Porta (3.23.4.), Els Ponts (3.23.6.), Mas d'en Vives (3.23.13.) i Vil· la Columbari (3.23.20.).
- Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial: Revellà (1.1.3.), Pedrera d'Els Munts (1.1.4.), Vil· la davant l'Església (1.1.7.), Camí d'Almòster a Tarragona (1.3.8.), La Barquera (1.8.3.), Enterrament de Perafort (1.8.5.), Necròpolis de Mas Sardà (1.9.1.), Vil· la de Mas Sardà (1.9.2.), Vil· la de REPSOL Químiques (1.9.3.), Arc de Berà (1.13.3.), Pedrera de Les Coves de la Pedrera (1.17.6.), Pedrera de l'Ermita de La Salut (1.17.7.), Pedrera del Mas del Marquès (1.17.9.), Pedrera de l'Aqüeducte (1.17.13.), Mas dels Canonges (1.17.21.), Aqüeducte del Francolí (1.17.24.), Aqüeducte del Francolí II (1.17.25.), Pont Vell del Francolí (1.17.26.), Mas Ricard (1.17.29.), Mas de la Buella (1.17.30.), Vil· la de Sant Salvador (1.17.31.), Mas Mèdol (1.17.36.), Vil· la entre el Mas de Pastor i el Pont del Diable (1.17.38.), Pedrera de la Platja d'Els Capellans (1.18.1.), Les Costetes (1.20.1.), Les Parades de Sant Bartomeu (2.7.1.), La Parellada (2.9.2.), El Cap de Sant Pere (2.9.5.), Partida de La Pujada de Na Ponça (2.9.7.), La Llosa (2.9.8.), Jardins de l'Ermita de la Mare de Déu del Camí (2.9.10.),

La Boada (2.20.2.), El Vilar (2.20.11.), La Grassa (2.20.15.), La Vilavella (2.22.1.), El Coll del Boc (2.23.1.), L'Hort del Pelat (2.23.3.), Mas d'en Bertran (2.24.3.), El Vilar de La Font de L'Albelló (2.24.4.), Mas Nolles (2.24.6.), Mas del Cristià (2.24.8.), Partida del Torrent (2.28.1.), Pont de Goi (3.2.4.), Mas de Gassol (3.2.5.), Mas Ravell (3.10.3.), La Mina de Les Esquadres (3.15.1.), Les Esquadres I (3.15.2.), Forn de Fontscaldes (II) (3.21.5.), Vilabella (3.22.1.) i Villa Rotunda (3.23.3.).

D'altra banda, els assentaments ibero-romans localitzats al Camp de Tarragona que, per contra, no tenen cap mena de vincle amb la xarxa teòrica establerta són els següents (Mapa 13, 14 i 17)⁴⁸¹.

D) Jaciments ubicats a més de 100 m. de *limite*.

- Ibèric Ple: La Coma (1.1.1.), Sitja de la Carretera (1.2.8.), Les Argiles (1.3.3.), Les Gavarres II (1.3.9.), Albellons II (1.3.13.), Mas del Bosch II (1.3.16.), Mas dels Quarts (1.8.6.), Bigorra (1.10.1.), Mas d'en Sort (1.11.2.), Font i Ermita de Berà (1.13.1.), L'Argilaga (1.16.1.), Vil·la de La Secuita (1.16.5.), Mas del Frare (1.17.1.), Cova C (2.5.1.), Cova de L'Alzina (2.5.2.), La Pobla d'en Taudell (2.17.5.), Barranc de L'Escorial (2.20.10.), Monterols (2.20.12.), La Timba del Castellot (2.23.6.), Mas Murillo (2.24.5.), El Degotall (3.2.3.), Les Comes (3.7.2.), Puig Ferré (3.12.1.), Masia de Llorenç II (3.12.2.), El Bosc II (3.12.5.), El Bosc III (3.12.6.), L'Alzina del Mussol (3.12.7.), Els Garràfols (3.20.1.), El Vilar (3.21.4.), Masmolets (3.21.7.), El Palau del Reig de Baix (3.21.10.) i Baiona (3.21.12.).
- Finals del s. III a.C.-Primera meitat del s. II a.C.: Font Cervellona (3.1.9.), Mas de l'Escoter II (3.2.7.), Vilardida (3.10.1.) i Els Vinyets (3.23.2.).
- Segona meitat del s. II a.C.: Mas Moragues (1.2.2.), Mas d'en Ros (1.2.3.), Sant Llorenç (1.3.7.), Vil·la d'El Pont del Tupí (1.8.2.), Les Comes (1.8.9.), Les Vinyes Grans (1.8.10.), Els Pedregalets (1.12.3.), Els Mongons II (1.17.20.), Mas Clarà (1.17.22.), Mas Pastoret (1.17.28.), Mas d'en Gras (1.21.7.), Mas de Valls (2.20.7.) i L'Alzinet (3.23.14.).
- Primera meitat del s. I a.C.: El Vilà (3.4.1.), Mas de Pedrafita (3.23.11.), Carretera de Vila-rodona a Canferré Km. 2 (3.23.15.) i La Serra (3.23.18.).
- Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial: Vil·la d'Els Munts (1.1.6.), Port Romà-Derelicta Berà II (1.4.2.), Pedrera de La Nou de Gaià (1.6.3.), El Pont de Tupí (1.7.1.), Aqüeducte del Gaià (1.12.5.), Port Romà-Derelicta Berà I (1.13.2.), Pedreres de Roda de Berà (I i II) (1.13.4.), Muebles Aterco (1.15.3.), Mas Llanjo (1.16.2.), Pedreres d'El Mèdol (I i II) (1.17.2.), Pedreres d'El Llorito (1.17.4.), Pedrera de Mas dels Arcs (1.17.5.), Torre dels Escipions (1.17.8.), Pedrera dels Escipions (1.17.12.), Dipòsit de carreus davant El Mèdol (1.17.14.), Vil·la de la Torre dels Escipions (1.17.17.), Dipòsits de Sant Salvador (1.17.27.), Necròpolis de Sant Salvador (1.17.34.), Els Antigons (2.9.1.), Els Tallats (2.9.6.), Mas d'en Bosch (2.9.11.), El Velòdrom (2.17.3.), El Forn del Cabalet (2.20.6.), Mas d'en Rofes (2.20.8.), Els Cinc Camins (2.20.14.), Partida del Mas de

⁴⁸¹ Tot i això, s'ha de destacar el fet que la major part d'aquests jaciments, sobretot els que presenten datacions de Segona meitat del s. II a.C., Primera meitat del s. I a.C. i Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial, tendeixen a aproximar-se als *límites* i als seus encreuaments (és a dir, que es situen a prop del traçat dels límits, però ja entorn a 100-150 m.) i només en alguns casos els trobem en posicions centrals, dins les hipotètiques centúries establertes per la nostra xarxa centuriada teòrica.

Les Cabres I (2.20.17.), Molins Nous (2.23.2.), Mas del Pesoler (2.23.7.), Paret Delgada (2.24.1.), El Vilar de La Quadra del Paborde (2.24.2.), Barranc de Sales (2.24.7.), El Prat (2.24.9.), El Vilasec (3.2.2.), Les Hortes de Montferri (3.10.2.), Mas Cardeny (3.12.3.), La Cantera (3.21.1.), Vil·la de Fontscaldes (3.21.6.), Molí del Riu I (3.21.8.), Les Cabesses (3.22.2.) i Columbari de Vila-rodona (3.23.8.).

E) Jaciments no considerats per trobar-se fora de l'àrea on s'han realitzat les mesures.

- Ibèric Ple: La Sella (1.15.9.), Hotel Torçat (1.15.11.), Vèrtex Geodèsic (1.15.12.), Les Purrides (2.18.1.), El Russinyol (2.18.3.), Cova del Solà del Pep (2.25.1.), Ermita de Santa Agnès (3.1.6.), Punta Coroneta (3.11.1.) i Cova del Garrofet (3.16.1.).
- Finals del s. III a.C.- Primera meitat del s. II a.C.: Castell Tallat (3.5.1.).
- Segona meitat del s. II a.C.: El Bosc del Quec (1.15.1.), Vil·la de la Platja Llarga (1.15.8.), Corral del Baló (1.21.6.) i Els Tillans (2.18.2.).
- Primera meitat del s. I a.C.: Planes d'Aiguamúrcia (3.1.3.),
- Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial: Urbanització "El Mirador" (1.15.4.), Mas Paella (1.15.5.), Conducció de La Cadeneta (1.15.6.), Vil·la de La Cadeneta (1.15.7.), *Oleastrum* (2.17.2.), Bosc de Sant Sebastià (3.1.4.), Nucli urbà de Santes Creus (3.1.7.) i La Cova de Mont-ral (3.11.2.).

Després de l'enumeració sistemàtica dels jaciments, abans de concloure aquest apartat, procedirem a realitzar les valoracions pertinents, la comprensió de les quals possiblement es farà més accessible a lector amb la consulta dels gràfics que adjuntem (Gràfica 8).

Els jaciments del període tardo-republicà (o Ibèric Final) que es troben ubicats a punts rellevants del cadastre, constitueixen una part considerable de la totalitat de llocs arqueològics de l'Ibèric Final dels que tenim constància, especialment els que presenten cronologies de Segona meitat del s. II a.C. i Primera meitat del s. I a.C.

De fet, hem de destacar (Gràfica 8) com dels 59 establiments que presenten nivells fundacionals datables a la Segona meitat del s. II a.C., 42 (un 71 % del total) es troben ben ubicats respecte a la nostra xarxa cadastral, amb 5 (gairebé un 9 % del total) situats sobre encreuaments de *límites*, 15 (quasi un 26 %) localitzats sobre el traçat d'algun *límite* i 22 (el 37 %) ubicats molt a prop, a una distància inferior als 100 m., del pas d'un d'aquests eixos teòrics que hem traçat, mentre que només 13 jaciments (que equivalen a un 22 % del total) amb aquesta cronologia fundacional de Segona meitat del s. II a.C. no es localitzen a punts rellevants del cadastre, trobant-se a més de 100 m. dels *límites*⁴⁸². És interessant comprovar com alguns d'aquests darrers jaciments que, aparentment, no semblen mantenir cap vincle amb la nostra xarxa cadastral, són realment dubtosos i, fins i tot, en alguns casos podrien correspondre més aviat a llocs d'abocament pertanyents a jaciments propers de major entitat, que no pas a llocs arqueològics pròpiament dits.

Si ens fixem en la ubicació dels establiments apareguts durant el següent període cronològic tardo-republicà, la Primera meitat del s. I a.C., observem el mateix fenomen, és a dir, una més que notable diferència entre els assentaments ubicats a punts significatius del cadastre i els altres que no ho estan, clarament favorable als primers. En efecte, dels 17 jaciments evidenciats amb nivells fundacionals del susdit període, un total de 12 (gairebé un

⁴⁸² Els 4 restants, amb els quals es completen els 59 jaciments amb cronologia inicial a la Segona meitat del s. II a.C., no han estat considerats per trobar-se, tal i com hem explicat *supra*, fora de l'àrea seleccionada per a realitzar l'estudi, a zones situades a notable alçada, difícils de ser considerades com a cadastrades i, per tant, on seria complicat evidenciar traces de la nostra xarxa centuriada.

71 % del total, paradoxalment el mateix percentatge observat en referència als establiments sorgits durant la Segona meitat del s. II a.C.) es troben a indrets rellevants de la nostra xarxa cadastral, amb 2 (un 12 %) sobre encreuament, 3 (aproximadament un 18 %) sobre *limite* i 7 (gairebé el 38 %) a menys de 100 m. de *limite*, mentre que només 4 (un 24 %) s'ubiquen a punts no significatius, és a dir, a més de 100 m. dels eixos teòrics de la xarxa⁴⁸³.

Pel que fa als períodes anteriors, és a dir, l'Ibèric Ple i Finals del s. III a.C.-Primera meitat del s. II a.C., com era d'esperar, el nombre de jaciments ben ubicats dins la nostra xarxa teòrica és bastant reduït (Gràfica 8). Observem que no existeix cap jaciment amb datació inicial als susdits períodes cronològics que s'ubiqui sobre encreuament de *limites*, i, tan sols, constatem com 7 jaciments de l'Ibèric Ple (sobre un total de 75, és a dir, només un 9 %) es localitzen, es de suposar de manera casual, sobre *limites* de la nostra xarxa cadastral, mentre que, pel que fa al període de Finals del s. III a.C.-Primera meitat del s. II a.C., no observem cap. Crida especialment l'atenció comprovar el considerable nombre de jaciments de l'Ibèric Ple ubicats a menys de 100 m. dels *limites*, un total de 27 (equivalent a un 36 %), xifra molt propera als 32 jaciments vigents durant el susdit període cronològic (aproximadament un 43 %) que es troben situats lluny dels *limites* de la xarxa teòrica proposada, una dada, sens dubte, difícil d'explicar i que, realment, sorprèn. Més normal és el balanç dels jaciments amb cronologies inicials de Finals del s. III a.C.-Primera meitat del s. II a.C., moment en el qual sorgeixen pocs establiments (o al menys això és el que es deriva dels nostres resultats), doncs només hem detectat 6, entre els quals, a banda de no existir cap ubicat sobre encreuament o sobre *limite*, tal i com ja hem comentat, només 1 es localitza a menys de 100 m. de *limite*, mentre que són 4 (gairebé un 67 % del total) els situats a més de 100 m. dels eixos teòrics de la nostra xarxa centuriada.

Respecte al nucli urbà de *Tarraco*, que, precisament, va experimentar una importantíssima reforma urbanística durant la Segona meitat del s. II a.C., hem de dir que s'observa una coincidència, a nivell general, entre el seu traçat i els eixos cadastrals de l'orientació principal del nostre territori dita "A". Tot això fa pensar, a nivell hipotètic, que ens podríem trobar davant un pla unitari, d'una actuació simultània a l'*urbs* i al *territorium* de la nostra *ciuitas*, i més tenint en compte, tal i com ja hem comentat (III Part, notes 408 i 467), que els agrimensors antics consideraven que fer coincidir els eixos de la ciutat amb els del seu cadastre constituïa el millor procediment per a dividir un territori (i, sobretot, si era possible fer coincidir el centre de la *pertica*, és a dir, del territori centuriat, amb el centre urbà de la ciutat, el que es considerava la millor norma per establir els límits, l'anomenada *ratio pulcherrima*, i que, generalment, no es podia portar a terme per motius topogràfics)⁴⁸⁴.

Però els assentaments amb els seus orígens a l'Ibèric Final no són els únics que mostren una important vinculació respecte a la xarxa cadastral evidenciada, doncs, igualment, tenim constància, tal i com hem tingut l'oportunitat de comprovar, de diversos establiments amb cronologia inicial de la Segona meitat del s. I a.C. o ja, pròpiament imperial, que es troben ubicats també prop dels *limites* del cadastre.

⁴⁸³ N'hi ha un, el que ens resta per arribar al total de 17 jaciments localitzats amb datació inicial de Primera meitat del s. I a.C., que no ha estat considerat, al trobar-se fora de l'àrea triada per a fer l'estudi, tal i com hem explicat *supra*.

⁴⁸⁴ G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 312-317 (especialment pàgina 314) i 403-407; E. Sereni, "Ciudades y campos en la Italia prerromana", *Estado y clases en las sociedades antiguas*, Madrid 1982 (original de 1967); E. Rigoli, "Centuriazione e città", *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano (11 dicembre 1983-12 febbraio 1984)*, Modena 1984, pp. 102-105 (especialment pàgina 102); M.C. Panerai i M. Rossella Filippi, "Agrimensors i centuriació", *Dossier. Els cadastres en època romana: història i recerca*, L'Avenç, 167 (1993), pp. 24-27 (es tracta d'una traducció dels articles de M.C. Panerai, "Gli agrimensori romani: tecnici e giudici", i de M. Rossella Filippi, "Le procedure: le operazioni tecniche", publicats al més que remarcable catàleg de l'exposició de Modena, de desembre de 1983 a febrer de 1984, editat per S. Settis, *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano (11 dicembre 1983-12 febbraio 1984)*, Modena 1984, pp. 109-112 i 128-132, respectivament); P. López Paz, *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostel·la 1994, pp. 36-63; J. Massó i O. Olesi, "Un limite de propriété rural à l'ager tarraconensis", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 24/1 (1998), p. 230.

A partir de les dades considerades, podem observar (Gràfica 8) l'existència a l'àrea cadastrada de 132 establiments amb cronologies posteriors al període tardo-republicà (o Ibèric Final), la major part amb el seu origen en època alto-imperial. És interessant observar com entre els 132 llocs arqueològics evidenciats, 84 (o sigui un 64 % del total) es localitzen en una posició rellevant del cadastre, concretament 8 (un 6 %) sobre encreuament de *limites*, 26 (un 20 %) sobre *limites* i 50 (un 38 %) a menys de 100 m. de *limites*, mentre que tan sols 40 (un 30 %) (doncs els 8 restants no han estat considerats per les raons explicades *supra*) es troben dins les mateixes centúries, lluny d'aquests eixos que componen l'estructura intermèdia de la *centuriatio*. El fet que gairebé el 64 % dels jaciments d'aquest període s'ubiquin a punts destacables respecte a la nostra xarxa teòrica (percentatge inferior al 71 % evidenciat a la Segona meitat del s. II a.C. i la Primera meitat del s. I a.C., però considerable) ens podria estar informant, probablement, de la vigència de l'estructura cadastral i de la seva llarga perduració en el temps, sense que hagi perdut, de manera notable, la seva influència respecte a temps immediatament anteriors, doncs, sens dubte, és realment significatiu que els jaciments apareguts durant el susdit període cronològic encara ho facin majoritàriament sobre els *limites* del cadastre. Tot i això, no hauríem de descartar, sinó tot el contrari, la possibilitat de que, en lloc d'un manteniment de l'estructura de l'antic cadastre tardo-republicà, s'hagués produït una nova actuació cadastral (una autèntica *renormatio*), i més tenint en compte que es tracta d'un moment especialment significatiu per a la *ciuitas* de *Tarraco*, que es promocionada a colònia, fet que, a més, es podria haver produït paral·lelament a una *deductio* de veterans, i que estem als inicis de la implantació de l'anomenat "sistema de la vil·la", consideracions que, *a priori*, ens conduirien a pensar, sense gaires miraments, en el desenvolupament d'activitats a nivell censal i territorial a l'*ager Tarraconensis*, una nova actuació cadastral que es caracteritzaria per haver suposat la implantació d'una estructura amb una orientació similar a la de l'anterior cadastre de Segona meitat del s. II a.C., la qual cosa justificaria el resultat que hem obtingut al nostre estudi, és a dir, l'alt percentatge de jaciments de Segona meitat del s. I a.C. i d'època alto-imperial ubicats a punts significatius de la xarxa cadastral que hem proposat pel cadastre del període tardo-republicà⁴⁸⁵.

⁴⁸⁵ Aquesta perduració de l'estructura cadastral de mitjans del s. II a.C., que apreciem a partir de la ubicació dels jaciments de cronologia imperial respecte als *limites* d'aquesta, ens portaria novament al controvertit debat entorn a la forma en què es va produir la fundació de la colònia de *Tarraco*, esdevinguda a partir d'una decisió que, segons la major part de la investigació, fou presa directament per Juli Cèsar com a premi pel recolzament dels tarragonins a la causa cesariana durant la batalla d'*Ilerda*, i que, **J. Ruiz de Arbulo**, situa, fins i tot, durant l'assemblea provincial celebrada l'any 49 a.C., tot i que considerant-la no com un premi, tal i com han fet la majoria dels especialistes, sinó més aviat com una mesura orientada a assentar dins aquest importantíssim centre de dominació romana a *Hispania* un important contingent de veterans (per tant, aquest autor considera que aquesta s'hauria produït mitjançant una autèntica *deductio*), els quals quedarien en deute amb Cèsar i, en conseqüència, d'aquesta manera el dictador s'assegurava la fidelitat de la ciutat que en un passat molt recent havia estat partidària dels pompeians (prova d'aquest fet és que l'any 71 a.C. la ciutat dedicà una estàtua a Pompeu de la qual només ens resta la placa que estava col·locada al pedestal de l'escultura, RIT 1), una tasca "fundacional" que, segons **Ruiz de Arbulo**, el dictador hauria encarregat al prefecte Publi Múcius Scaevola (RIT 2), qui es va fer càrrec (en el cas de que es produís una autèntica *deductio*, tal i com creu **Ruiz de Arbulo**, quelcom que, com hem tingut l'oportunitat de comentar en diverses ocasions, no sembla encara massa clar), de l'elaboració d'un nou cens i d'un nou cadastre de la ciutat i d'organitzar el repartiment de terres entre les tropes llicenciades després del triomf del dictador sobre els pompeians a *Ilerda* (en el supòsit de que es consideri que la hipotètica *deductio* que va esdevenir, segons **Ruiz de Arbulo**, comportés perjudicis als anteriors habitants de la ciutat, al no haver lots de terres estatals per oferir als susdits soldats), i qui va encapçal·lar segurament, segons indica **Ruiz de Arbulo**, la desfilada inaugural d'entrada a la nova colònia *Julia Urbs Triumphalis Tarraco*, l'any 45 a.C., portant els estendards de Cèsar, tal i com, ens narra **Florus** a la seva coneguda i controvertida descripció de la ciutat, redactada vers l'any 102 a.C., «*nam praeter Caesaris uexilla quae portat, triumphos, unde nomen accepit, adest etiam peregrina nobilitas*», una cerimònia que suposaria la culminació d'un procés de promoció/fundació iniciat l'any 49 a.C. i que s'hauria desenvolupar sota els més nobles auspicis, «*ciuitas ipsa generosissimis auspiciis instituta*», en commemoració de les victòries de Cèsar a *Hispania*, segurament, els quatre triomfs celebrats pel dictador l'any 46 a.C. i el cinquè celebrat l'any següent amb motiu de la victòria de *Munda* (**Florus**, *Vergilius orator an poeta* II, 6-9). La perduració de la xarxa centuriada en època Imperial que hem detectat a partir del nostre estudi, tot i que s'aprecia una petita pèrdua d'importància d'aquesta respecte a èpoques tardo-republicanes immediatament anteriors, ens reflecteix, paradoxalment, que, malgrat l'enorme significació de la promoció/fundació colonial, que suposaria la integració, pròpiament dita, de la comunitat autònoma aliada de Roma que fins aleshores era *Tarraco* dins l'Estat romà, i les múltiples conseqüències que es derivarien d'ella, a nivell territorial no es produïren els canvis i les transformacions que es podrien haver generat a partir d'una possible implantació de colons, possibilitat contemplada per gran part dels investigadors, als quals, evidentment, s'assignaren parcel·les, procedint-se a la realització d'un nou cens i d'un nou repartiment de terres que, a la vegada, podria haver originat, hipotèticament, una nova estructura cadastral substitutòria de l'anterior i més adaptada a les noves necessitats sorgides, i de l'adveniment d'un nou sistema de producció rural, l'anomenat "sistema de la vil·la", que, al menys, des d'un punt de vista productiu va constituir un autèntic *bouleversement* al Camp de Tarragona. Per tant, tot i en el cas hipotètic de tractar-se d'una fundació/promoció no simplement "titular", sinó acompanyada d'una autèntica *deductio* de veterans als quals s'assignaren terres, i de trobar-nos als inicis de la implantació de l'anomenat "sistema de la vil·la", no s'aprecia una ruptura respecte al

També és força revelador, en aquest sentit, el fet que la major part dels jaciments en els quals constatem centres terrissaires amb orígens a la Segona meitat del s. II a.C., Primera meitat del s. I a.C. i Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial (22 sobre un total de 26, el que suposa aproximadament un 85 %) es trobin ben ubicats respecte als eixos teòrics de la nostra xarxa centuriada (dels 22 jaciments, 17, és a dir, gairebé un 65 % es localitzen a punts significatius del cadastre)⁴⁸⁶. En relació als tallers i forns ceràmics amb cronologies inicials

marc de producció aparegut durant la Segona meitat del s. II a.C. i materialitzat mitjançant un cadastre centuriat, si bé es veritat que es comença a intuir un debilitament d'aquest, tot i que, a partir dels resultats obtinguts, no massa pronunciat. Així doncs, des del nostre punt de vista, i tenint en compte la significació d'aquest moment per a la ciutats de Tarraco, promocionada a colònia, esdeveniment que podria haver estat acompanyat d'una *deductio* de veterans, només podrien acceptar, a partir dels resultats obtinguts al nostre estudi, la realització d'una nova actuació cadastral (*renormatio*) sobre el territorium *Tarraconensis* caracteritzada per haver suposat la implantació d'una estructura que seguiria una orientació similar respecte a la precedent de Segona meitat del s. II a.C. Aquesta apreciació podria quedar reflectida també en el fet que el límit parcel·lari romà descobert al lloc arqueològic d'El Burguet (Alcover, Alt Camp) (3.2.1.), potser d'època augustiana, segueixi perfectament l'orientació de la nostra xarxa cadastral, demostrant, d'una banda, la filiació romana del cadastre detectat, la implantació del qual hem datat a la Segona meitat del s. II a.C., i, d'altra banda, la perduració vers el canvi d'Era de l'orientació d'aquest, la qual cosa podria interpretar-se com una prova de la seva vigència o, com sembla més probable, tenint en compte la significació d'aquest moment per a la ciutats de Tarraco, la implantació d'un de nou, d'una *renormatio*, que seguiria els paràmetres de l'estructura cadastral apareguda, segons el nostre parer, a la Segona meitat del s. II a.C. En aquest mateix sentit, seria important recordar també el fet que l'orientació privilegiada que hem determinat coincideixi amb la que presenta el traçat urbà antic de Tarragona, que es troba perfectament fossilitzat a la xarxa de carrers de la Part Alta de la ciutat, la qual s'ha mantingut gairebé inalterada des del període medieval, escapant a les grans reformes urbanístiques que la ciutat va experimentar al llarg de les èpoques moderna i, sobretot, contemporània. Veure: A. García Bellido, "La colonias romanas de Hispania", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 29 (1959), p. 460; B.D. Hoyos, "Civitas and Latium in Provincial communities: inclusion and exclusion", *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, 22 (1975), pp. 274-276; M.A. Marín Díaz, *Emigración, colonización y municipalización en la Hispania republicana*, Granada 1988, pp. 210-211; J.M. Abascal i U. Espinosa, *La ciudad hispano-romana: privilegio y poder*, Logroño 1989, p. 61; J.M. Solana Sainz, "Colonización y municipalización bajo César y Augusto: Hispania Citerior", *Aspectos de la colonización y municipalización de Hispania*, Mérida 1989, p. 76; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, p. 35-36; A. Prieto Arciniega, "Tarraco", *I Congreso Histórico-arqueológico Hispano-italiano (Elche, 26-29 de octubre de 1989)*, *Dialoghi di Archeologia*, 1-2 (1992), p. 86 (també publicat a *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14, 1992, p. 79); J. Pons, *Territori i societat romana a Catalunya (dels inicis al Baix Imperi)*, Edicions 62, Barcelona 1994, p. 71; J.C. Olivares Pedreño, *Conflicto político y promoción jurídica de comunidades en el Occidente romano (133 a.C.-174 d.C.)*, Textos Universitaris, Alacant 1998, pp. 145-146; L. Amela Valverde, *La Clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania* (2 vols.), Barcelona 1999 (Tesi Doctoral), p. 440; I. Soler, "El primer alcalde de Tarraco", *La Vanguardia* (16 de gener de 2002); *Idem*, "Nuevos datos de viejos hallazgos", *ibidem* (13 de febrer de 2002).

486

Grau de proximitat dels jaciments ibero-romans amb possibles centres terrissaires evidenciats al Camp de Tarragona respecte als límits de la nostra xarxa teòrica.

	Ibèric Ple	Finals del s. III a.C.- 1ª meitat del s. II a.C.	2ª meitat del s. II a.C.	1ª meitat del s. I a.C.	2ª meitat del s. I a.C. - Període Imperial	TOTAL	
Jaciments sobre encreuament	- (0 %)	- (0 %)	1 (50 %)	- (0 %)	1 (50 %)	2 (7,69 %)	17 (65,38 %)
Jaciments sobre límite	- (0 %)	- (0 %)	1 (16,66 %)	- (0 %)	5 (83,33 %)	6 (23,07 %)	
A menys de 100 m. de límite	- (0 %)	- (0 %)	3 (33,33 %)	2 (22,22 %)	4 (44,44 %)	9 (34,61 %)	
A més de 100 m. de límite	2 (22,22 %)	2 (22,22 %)	1 (11,11 %)	- (0 %)	4 (44,44 %)	9 (34,61 %)	
TOTAL	2	2	6	2	14	26	

- A) Jaciments sobre encreuament o a 25 m. d'aquest.
- Segona meitat del s. II a.C.: **La Coma** (3.21.2.).
 - Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial: El Cogoll I (1.20.3).
- B) Jaciments sobre límite o a 25 m. d'aquest.
- Segona meitat del s. II a.C.: **Barranc de la Premsa Cremada** (2.8.1.).
 - Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial: Platja de Calabecs (1.17.16.), **El Bugar** (2.20.19.), **Mas de Gomandí** (2.23.4.), **Mas d'Antoni Corts** (2.23.5.) i **Mas d'en Burguet** (3.2.1.).
- C) Jaciments ubicats a menys de 100 m. de límite (aproximadament entre 50 i 100 m. d'aquest).
- Segona meitat del s. II a.C.: **La Canaleta** (1.21.3.), Els **Antigons** (2.20.13.) i **Finca del Gori** (3.23.7.).
 - Primera meitat del s. I a.C.: **La Clota** (1.4.1.) i Vil·la del Columbari (3.23.20.).
 - Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial: Cap de Sant Pere (2.9.5.), **La Boada** (2.20.2.), **El Vilar** (2.20.11.) i Forn de Fontscaldes II (3.21.5.).
- D) Jaciments ubicats a més de 100 m. de límite.
- Ibèric Ple: Timba de Castellet (2.23.6.) i Palau del Reig de Baix (3.21.10.).
 - Finals del s. III a.C.-Primera meitat del s. II a.C.: Font Cervellona (3.1.9.) i Vilardida (3.10.1.).
 - Segona meitat del s. II a.C.: Mas de Valls (2.20.7.).
 - Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial: Muebles Aterco (1.15.3.), El Velòdrom (2.17.3.), Molins Nous (2.23.2.) i El Vilasec (3.2.2.).

Cal assenyalar que hem marcat "en negreta" aquells jaciments amb centres terrissaires de provada existència i "en cursiva" els anomenats forns "ibero-romans" que no tindrien continuïtat més enllà de mitjans del I a.C.

de Segona meitat del s. II a.C. observem com, sobre un total de 6, 1 es situa sobre encreuament, el de **La Coma** (3.21.2.), un altre s'ubica sobre el traçat d'un *limite*, el del **Barranc de la Premsa Cremada** (2.8.1.) (ambdós forns "ibero-romans" que no tindrien continuïtat més enllà de mitjans del I a.C.), 3 a menys de 100 m., els de **La Canaleta** (1.21.3.), Els **Antigons** (2.20.13.) i **Finca del Gori** (3.23.7.) (aquest darrer també es considerat un dels anomenats forns "ibero-romans"), i només 1, molt dubtós, es localitza lluny dels eixos teòrics de la nostra trama, el de Mas de Valls (2.20.7.). Respecte als tallers amb orígens a la Primera meitat del s. I a.C. constatem com els 2 documentats, concretament els de **La Clota** (1.4.1.) i Vil·la del Columbari (3.23.20.), es situen a menys de 100 m. d'un *limite*, per tant, a una posició bastant adequada. Pel que fa als centres terrissaires amb cronologies inicials de Segona meitat del s. II a.C.-Període Imperial, cal assenyalar que, dels 14 (gairebé un 54 % respecte al total) que s'han evidenciat, 1 s'ubica sobre encreuament, el d'El Cogoll I (1.20.3), 5 es situen sobre *limite*, els de Platja de Calabecs (1.17.16.), **El Burgar** (2.20.19.), **Mas de Gomandí** (2.23.4.), **Mas d'Antoni Corts** (2.23.5.) i **Mas d'en Burguet** (3.2.1.), i 4 a menys de 100 m., els del Cap de Sant Pere (2.9.5.), **La Boada** (2.20.2.), **El Vilar** (2.20.11.) i Forn de Fontscaldes II (3.21.5.), mentre que els 4 restants, en concret els de Muebles Aterco (1.15.3.), El Velòdrom (2.17.3.), Molins Nous (2.23.2.) i Vilasec (3.2.2.), alguns dels quals són realment dubtosos, es localitzen a més de 100 m. d'un dels *limites* de la xarxa centuriada que hem establert. Altrament, respecte als pocs jaciments amb orígens a períodes anteriors en els quals hem detectat suposadament un centre terrissaire, cal dir que, de manera molt significativa, tots ells es troben lluny dels eixos pertanyents al nostre cadastre (4 sobre un total de 26, que constitueix més o menys un 15 %). Pel que fa a l'Ibèric Ple, tenim els de la Timba de Castellot (2.23.6.) i el del Palau del Reig de Baix (3.21.10.), mentre que, en relació al període de Finals del s. III a.C.-Primera meitat del s. II a.C., documentem els de Font Cervellona (3.1.9.) i Vilardida (3.10.1.). Per tant, d'una banda, observem que els centres terrissaires evidenciats es troben, en la major part dels casos, magníficament ubicats respecte als eixos de l'estructura cadastral que hem proposat (17 sobre un total de 26, un 65 %, enfront dels 9 ubicats a més de 100 m. d'algun *limite*, un 35 %), quelcom lògic si pensem en la necessitat que tenien aquests forns de donar sortida a les seves produccions (doncs, com ja vam comentar, els *limites*, les estructures intermèdies del cadastre, constituïen les vies de circulació de la *limitatio* i, en conseqüència, una bona ubicació en relació a aquests era fonamental) i, potser, d'arribar amb certa facilitat als suposats fondejadors de Roda de Berà i de Creixell, documentats de manera indirecta per la troballa de dos derelictes amb cronologies de Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial i que, per aquest motiu, hem anomenat com Port Romà-Derelicta Berà II (1.4.2.) i Port de Berà-Derelicta Berà I (1.13.2.), o, fins i tot, a la mateixa àrea portuària de *Tarraco*⁴⁸⁷, i, d'altra banda, constatem com són precisament aquells tallers amb nivells fundacionals de Segona meitat del s. II a.C., Primera meitat del s. I a.C. i Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial els que es situen perfectament, en la major part dels casos, respecte a la nostra xarxa teòrica (17 dels 22, que fan sobre el total de 26, un 65 %), al contrari que aquells, en nombre molt menor i realment dubtosos, amb orígens a períodes precedents i que, excepcionalment, perduren, és a dir, de Finals del s. III a.C.-Primera meitat del s. II a.C. o, fins i tot, de l'Ibèric Ple, fases anteriors a la implantació del cadastre (4 sobre el total de 26, que suposen un 15

⁴⁸⁷ En efecte, les *officinae* es troben, habitualment, a punts estratègics de la xarxa viària, quelcom necessari per a donar sortida i facilitar la difusió dels seus productes. També es va tenir molt en compte a l'hora d'escollir el lloc per instal·lar un centre terrissaire el fet que es trobés a prop de canteres d'argila de bona qualitat, de zones susceptibles de proporcionar grans quantitats de fusta (quelcom fonamental per una terrisseria, i més si tenim en compte que per a produir 1 Kg. de ceràmica eren necessaris 2 Kg. de terra i, aproximadament, 6,2 Kg. de fusta) i d'abundants recursos hidràulics. Respecte a la ubicació de les *officinae* o centres productors d'àmfores i, en general, sobre les seves característiques, podeu consultar una breu aproximació a les conclusions del següent treball: F. Laubenheimer, *La production des amphores en Gaule Narbonnaise sous le Haut-Empire*, Centre de Recherche d'Histoire Ancienne, 66, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 327, Les Belles Lettres, París 1985, pp. 209-222 (especialment pàgines 209-212).

%). Igualment, s'ha de deixar ben clar que tots els centres terrissaires que han estat evidenciats lluny dels eixos de la nostra xarxa centuriada són bastant dubtosos, mentre que tots aquells de provada existència (que hem marcat “en negreta”) es localitzen sobre punts realment significatius (**Fig. 57**). En definitiva, observem també al fixar-nos en el cas concret dels centres terrissaires una llarga perduració de l'estructura cadastral, que suposem implantada a mitjans s. II a.C., fins l'època imperial, que podria interpretar-se com el manteniment del mateix cadastre centuriat tardo-republicà o bé com el resultat, tal i com hem comentat, d'una autèntica *renormatio*, i més tenint en compte la importància que la Segona meitat del s. I a.C. i l'època augustiana van tenir per a la ciutat de *Tarraco*, que es caracteritzaria per seguir l'orientació i les directrius ja marcades per l'estructura tardo-republicana, que, hem de suposar, continuarien adaptant-se, malgrat els canvis esdevinguts, a les necessitats de la *ciuitas*, és a dir, plenament funcionals (veure jaciments indicats als Mapes 13, 14 i 17)⁴⁸⁸.

Arribats a aquest punt, hauríem de fer referència, novament, a la troballa al lloc arqueològic conegut com El Burguet (Alcover, Alt Camp) (3.2.1.) de les restes d'un límit de propietat, una troballa que ha posat de manifest la validesa d'aquest estudi sobre l'existència d'un possible cadastre antic. Es tracta d'una rasa en la qual s'ubicaren alineades cap per avall, unes àmfores (com a mínim vuit) no massa ben cuites (sobre una distància de 2 m.)⁴⁸⁹. Significativament, s'observa com l'orientació d'aquest límit coincideix prou bé amb la del cadastre (N 27° E) i com el jaciment en qüestió es troba ubicat sobre un dels eixos generats per la nostra xarxa teòrica (*limites*), molt a prop d'un encreuament, dins una àrea en la qual existeixen nombrosos vestigis de parcel·lari i de camins orientats segons l'orientació proposada (Mapes 13 i 17). A més, com ja hem comentat, es tracta d'una estructura de delimitació de terres de clara filiació romana, doncs, d'una banda, ens apareix testimoniada a la literatura agrimensora d'època romana, en particular a l'obra de *Siculus Flaccus* (*De condicionibus agrorum*, 105-106 Th.), i, d'altra banda, comptem amb altres testimonis empírics, concretament, a *Sept-Fonts*, al *Biterrois*, dins el territori de *Béziers* (França), i, ja a terres catalanes, a Can Soleret, a Mataró. En ambdós casos, els límits es trobaren en relació amb l'existència d'un cadastre romà, de tal manera que l'orientació del límit de propietat coincidís perfectament amb l'estructura del cadastre⁴⁹⁰. En definitiva, estaríem davant una

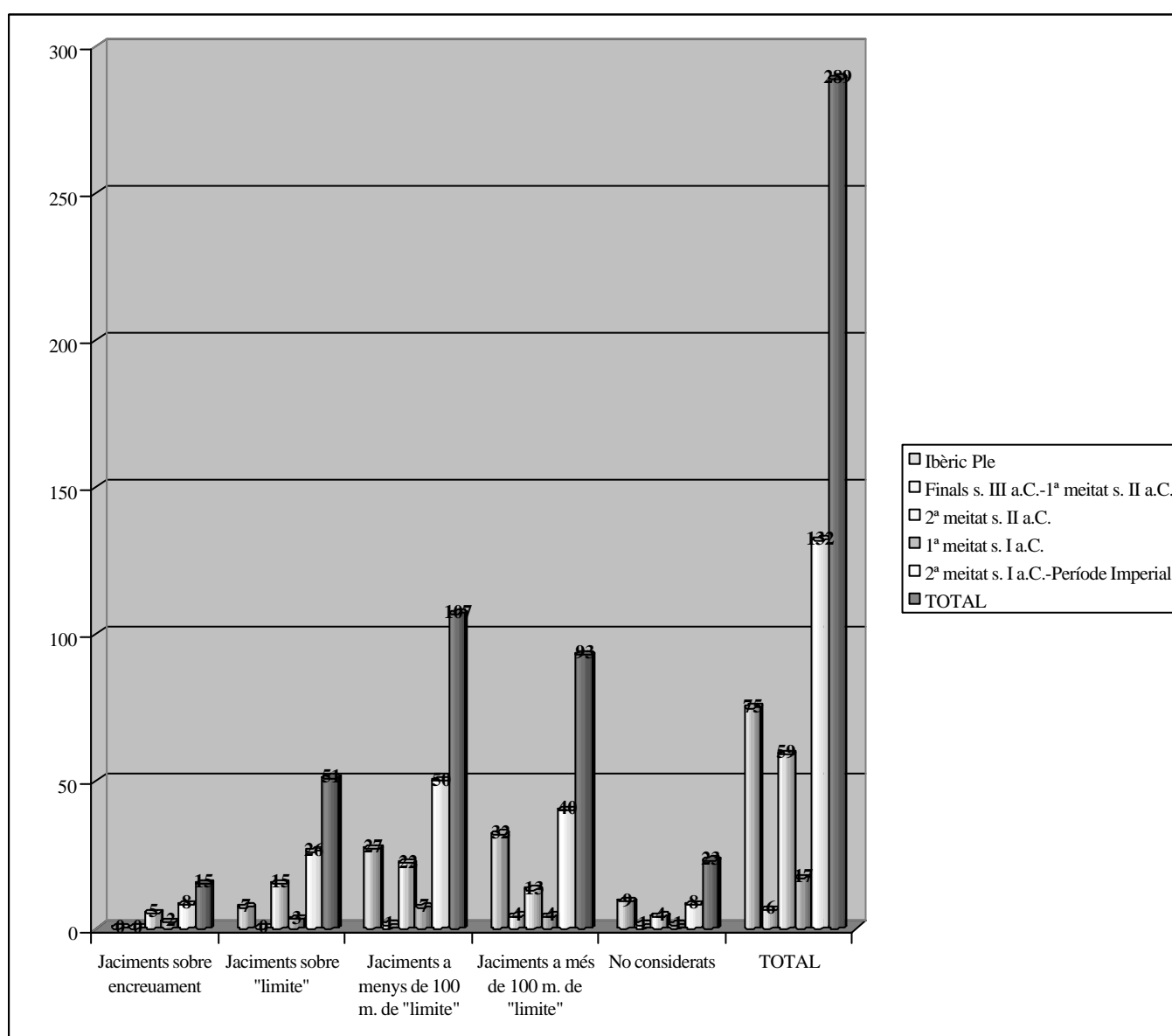
⁴⁸⁸ Podeu trobar referències bibliogràfiques sobre aquests centres terrissaires a les notes 332 i 359, de la III Part, capítol 4, apartats 4.3. i 4.5.1., del present treball de recerca.

⁴⁸⁹ Els materials ceràmics procedents d'El Burguet, entre els quals es conserven diversos fragments de les àmfores que composen l'alineament en qüestió, exactament perpendicular al Camí Vell de Reus a la Selva del Camp, es conserven actualment al Museu Arqueològic “Salvador Vilaseca” de Reus i han estat estudiats per J. Massó i R. Jàrraga. Veure: J. Massó, “El terme d'Alcover a l'Antiguitat”, *Alcover, estat de la qüestió*, Alcover 1987, pp. 53-54; A. Bermúdez i J. Massó, “El homo cerámico del barranc de la Prensma Cremada (Botarell, Tarragona)”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1988), pp. 63-106; R. Jàrraga, “Les àmfores del Camp de Tarragona i la producció del vi Tarraconense”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 5 (1996), p. 188.

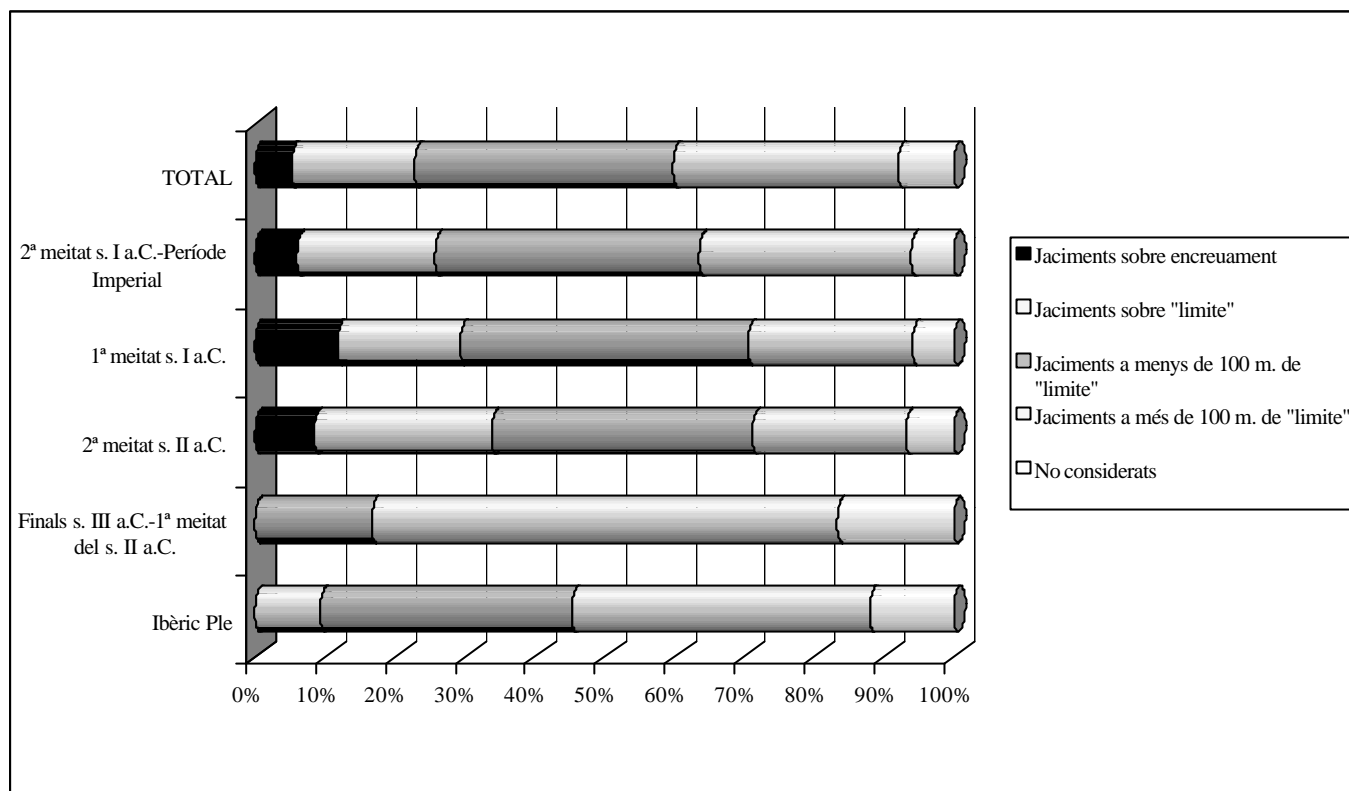
⁴⁹⁰ A Sept-Fonts ens trobem amb un *limite* de propietat datable, segons S. Mauné a principis del s. I d.C. Pel que fa al cas de Can Soleret, cal dir, a partir dels comentaris d'O. Olesti, que, igualment, es tracta d'un límit de propietat amb cronologia del s. I d.C., situat al pendent d'un talús que marca el punt fins on arriba la propietat superior, per evitar conflictes en cas de pèrdua de terreny per l'erosió, i constituït per una rasa excavada al sauló, en la qual s'ubicaren, escapçats i posats cap per avall, els colls i vores de diverses àmfores Pascual I. Veure: S. Mauné, “Le site de Sept-Fonts (St.-Pons-de-Mauchiens, Hérault). Une limite de propriété augustéenne?”, *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 18/2 (1992), pp. 313-317; *Idem*, “Limites de propriétés antiques en Biterrois. L'exemple de Sept-Fonts à St.-Pons-de-Mauchiens (Hérault). Archéologie et source textuelle”, *De la terre au ciel. Paysages et cadastres antiques (XII Stage International, Besançon 29-31 mars 1993)*, París 1994, pp. 65-70; *Idem*, “Un lot de céramiques augustéennes à Sept-Fonts (St.-Pons-de-Mauchiens, Hérault)”, *Actes du Congrès International de la SFECAG (Le Mans, 8-11 mai 1997)*, Marsella 1997, pp. 457-480; *Idem*, *Les campagnes de la cité de Béziers dans l'Antiquité (partie nord-orientale), IIe s. av.-VIe s. ap. J.-C.*, Archéologie et histoire romaine, 1, Montagnac 1998, pp. 451-453; M. Clavel-Lévêque, D. Conso, F. Favory, J.-Y. Guillaumin i Ph. Robin, *Siculus Flaccus. Les conditions des terres, Corpus Agrimensorum Romanorum. I, Diaphora*, 1, Jovene Editore, Nàpols 1993; F. Gallemí i M. Gurrera, “El jaciment de Can Soleret (Mataró, El Maresme). Un límit de propietat rural privada en època romana”, *Laietània*, 9 (1994), pp. 159-180; O. Olesti, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.)*, Estudi d'Arqueomorfologia i Història, Mataró 1995, pp. 275-276 i 476-477; J. Massó i O. Olesti, “Un *limite* de propriété rural à l'ager tarraconensis”, *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 24/1 (1998), pp. 224-232. S'ha de suposar que si es revisaren les memòries d'excavacions és molt possible que apareguessin altres casos que ens apropiarien una mica més a la forma de planificació dels territoris antics. En opinió de J. Massó i O. Olesti, la constatació dels límits de *Sept-Fonts*, de Can Soleret i d'El Burguet, ens podria indicar una pràctica habitual, durant l'època romana, d'aquest tipus de delimitació dels camps al nord-est de la Península Ibèrica i al sud de França, la qual cosa significaria, molt possiblement, l'existència d'una mateixa tradició rural a ambdues zones, les quals tingueren en comú

estructura de marcatge d'un límit de propietat, que no podem deslligar de l'existència d'un cadastre roma. Si bé és massa arriscat afirmar que pugui tractar-se d'un *limes*, malgrat la seva coincidència amb un dels eixos de la nostra xarxa cadastral, la qual cosa ens podria suggerir aquesta consideració, sí que podem afirmar que es tracta, sens dubte, d'un element que s'inclou dins l'estructura cadastral global, reforçant, en conseqüència, la hipòtesi de l'existència d'una *centuriatio*. La cronologia de l'estructura, que podria marcar el límit d'una propietat ja existent anteriorment, podríem considerar-la, fins i tot, com una datació *ante quem* del cadastre, i, per tant, arribar a la conclusió que el cadastre ja existia amb seguretat vers el s. I d.C. i, possiblement, també abans.

Gràfica 8. Grau de proximitat dels jaciments ibero-romans evidenciats al Camp de Tarragona respecte als *limites* de la nostra xarxa teòrica.



pràctiques culturals molt properes i mantingueren, sens dubte, importants contactes de tipus comercial. Veure: J. Massó i O. Olesti, "Un *limite* de propriété rural à l'*ager tarraconensis*", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 24/1 (1998), p. 231.



	Ibèric Ple	Finals del s. III a.C.- 1ª meitat del s. II a.C.	2ª meitat del s. II a.C.	1ª meitat del s. I a.C.	2ª meitat del s. I a.C. - Període Imperial	TOTAL
Jaciments sobre encreuament	- (0 %)	- (0 %)	5 (8,47 %)	2 (11,76 %)	8 (6,06 %)	15 (5,19 %)
Jaciments sobre limite	7 (9,33 %)	- (0 %)	15 (25,42 %)	3 (17,64 %)	26 (19,69 %)	51 (17,64 %)
A menys de 100 m. de limite	27 (36 %)	1 (16,66 %)	22 (37,28 %)	7 (41,17 %)	50 (37,87 %)	107 (37,02 %)
A més de 100 m. de limite	32 (42,66 %)	4 (66,66 %)	13 (22,03 %)	4 (23,52 %)	40 (30,30 %)	93 (32,17 %)
No considerats	9 (12 %)	1 (16,66 %)	4 (6,77 %)	1 (5,88 %)	8 (6,06 %)	23 (7,95 %)
TOTAL	75	6	59	17	132	289

En resum, la relació entre els jaciments arqueològics i la xarxa cadastral sembla haver variat amb el pas del temps. Mentre que durant l'Ibèric Ple i el període de Finals del s. III a.C.-Primera meitat del s. II a.C. el pes dels assentaments sense relació amb la nostra xarxa cadastral és indiscutiblement predominant, a partir de la Segona meitat del s. II a.C., que, segons els resultats obtinguts, es presenta com autèntic punt d'inflexió en l'evolució i la disposició de l'hàbitat, la situació dona un "gir de 180°" i la marcada diferència existent entre assentaments ubicats en punts significatius del cadastre i els altres que no ho estan, es decanta totalment a favor del primers. En efecte, hem observat com els assentaments fundats durant la Segona meitat del s. II a.C. a la zona de la plana-vessant considerada es troben situats, en la major part dels casos, al llarg dels *limites* del cadastre evidenciat, o molt a prop d'aquests, i, fins i tot, n'hi ha un nombre molt interessant que es troben ubicats sobre diversos encreuaments de *limites*. El mateix podem dir d'aquells jaciments amb cronologies de Primera meitat del s. I a.C., doncs, majoritàriament, continuen tenint una notable relació amb els *limites* del cadastre, sent força significativa la coincidència observada a nivell percentual (no numèric) entre les dues fases, amb un 71 % dels jaciments ben ubicats respecte als eixos

cadastrals. Pel que fa als assentaments pertanyents a la Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial, hem de dir que també semblen presentar un marcat vincle amb la xarxa cadastral evidenciada, tot i que el nombre i el percentatge de jaciments ben ubicats respecte als *limites* disminueix en relació als dos períodes tardo-republicans immediatament anteriors, mentre que el d'aquells que no semblen trobar-se relacionats amb els eixos del cadastre és clarament superior, arribant a xifres força significatives.

Per tant, a la vista d'aquests resultats, cal subratllar la significativa existència d'una distribució d'assentaments que, a partir de la Segona meitat del s. II a.C., es caracteritza per estar íntimament relacionada amb el cadastre, i que perdura, sobretot, durant aquest període i el següent, la Primera meitat del s. I a.C., però que continua vigent amb posterioritat, ja en època imperial, malgrat constatar una substancial reducció dels hàbitats que continuen mantenint una relació amb la xarxa cadastral i un augment d'aquells que no la tenen, la qual cosa ens podria estar suggerint una cronologia inicial del susdit cadastre vinculada a la dels assentaments de la Segona meitat del s. II a.C.

5.3.3.- Els llocs de culte i d'enterrament del Camp de Tarragona i la seva relació amb la trama hipotètica de la centuriació (segons l'orientació "A") (Mapes 11, 15, 16 i 17).

Com ja hem comentat *supra*, la pervivència de llocs de culte d'època antiga sota formes cristianitzades és un fenomen àmpliament conegut a molts territoris de l'Imperi romà. És tracta d'una veritable *interpretatio*, però, en aquest cas, des d'un altre programa religiós, el cristià.

D'acord amb aquest fenomen, sovint manifestat a zones on s'havien realitzat implantacions cadastrals antigues, van cristianitzar-se els elements lligats a la centuriació que tenien també un caràcter sagrat (com els *sepulchra* o els altars dedicats a divinitats dels camins i, sobretot, al déu *Terminus*⁴⁹¹). També les necròpolis i els llocs de culte tardo-romans (alguns dels quals donaren lloc a cementiris i capelles cristianes) estaven sovint situats a punts significatius del cadastre (encreuaments, prop dels *limites*, etc...)⁴⁹². Per aquesta raó, és molt interessant observar on s'ubiquen aquests elements de culte cristià, i constatar si, en efecte, coincideixen o no amb punts significatius de la centuriació.

Al Camp de Tarragona trobem diversos llocs de culte cristià i cementiris que podrien constituir dades fonamentals per a la reconstrucció de la morfologia antiga del territori que ens ocupa (consultar Mapa 11, Annex IV, i Gràfica 9)⁴⁹³.

⁴⁹¹ L'existència del déu *Terminus* reflecteix, sens dubte, l'enorme importància que tenia per a l'administració romana la delimitació de les propietats i dels territoris, ja fos la d'una petita explotació privada, la d'una ciutat o la d'una província, quelcom fonamental per a conèixer i calcular els seus respectius recursos. Veure: O.A.W. Dilke, *The Roman Land Surveyors. An Introduction to the Agrimensores*, Londres 1971, p. 98 (edició en italià a càrrec de N. Alfieri, *Gli Agrimensores di Roma antica: teoria e pratica della divisione e dell'organizzazione del territorio nel mondo antico*, Bolònia 1976, i edició en francès a càrrec de F. Favory, *Les Arpentiers de la Rome Antique*, París 1995).

⁴⁹² G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 298-301.

⁴⁹³ Sobre els llocs de culte al Camp de Tarragona podeu consultar les següents publicacions: J. Pié Faidella, *Relación histórica del Santuario de Paret Delgada, situado en el término de la Villa de la Selva, en el Campo de Tarragona. Su origen y antigüedad*, Tarragona 1896; F. Gras, *Historia de las ermitas del arzobispado de Tarragona*, Reus 1909; R. Rovira, *La cruz de término de Torredembarra*, Torredembarra 1929; R. Pinyes, *Monografía de la ermita de la Mare de Déu del Roser, de Vallmoll*, Montblanc 1930; F. Blasi i Vallespinosa, *Santuarios marianos de la diócesis de Tarragona*, Reus 1933; J. Bertran, *Nuestra señora de Misericordia y su santuario de Reus*, Reus 1954; E. Casassas, *La Verge de l'Abellera de Prades. Notes històriques de la vila*, Barcelona 1962; A. Pladevall, *Els monestirs catalans*, Destino, Barcelona 1968; E. Fort i Cogull, *El Santuari de la Mare de Déu de Paret Delgada, a la Selva del Camp de Tarragona. Descripció i història*, Analecta Selvatana, 1, La Selva del Camp 1947; *Idem*, *El monestir de Santes Creus: vuit segles d'història i d'exemplaritat*, Santes Creus 1987; E. Carbonell i J. Gumí, *L'art romànic a Catalunya. Segle XII*, Edicions 62, Barcelona 1975; E. Junyent Subirà, *Catalunya romànica. L'arquitectura del segle XII*, Abadia de Montserrat, Barcelona 1976; V. Buron, *Esglésies romàniques catalanes*, Barcelona 1977; J.M. Gavín, *Inventari d'esglésies de Catalunya*, Barcelona 1978; AA.VV., *Tarragonès, Baix Camp i Alt Camp*, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 7, Barcelona 1982; N. Dalmases i A. J. Pitarch, *Història de l'Art Català I. Els inicis i el romànic. Segles IX-XII*, Edicions 62, Barcelona 1986; A. Muñoz Melgar, *La intervenció arqueològica en els jardins de l'ermita de la Mare de Déu del Camí de Cambrils (Avinguda de Gaudí)*, Quaderns d'Estudis i Divulgació 2, Cambrils 1991.

Pel que fa al Tarragonès: Ermita de Sant Antoni de Pàdua (1.1.1.) i Cementiri d'Altafulla (1.1.2.) a Altafulla; Ermita de Sant Ramon (1.2.1.) i Cementiri d'El Catllar (La Bonaigua) (1.2.2.) a El Catllar de Gaià; Ermita de Sant Ramon (1.3.1.), Cementiri de Constantí (La Closa) (1.3.2.), Ermita de Sant Llorenç (1.3.3.) i Ermita de Sant Bartomeu (1.3.4.) a Constantí; Ermita de la Mare de Déu de Fàtima (1.4.1.) i Cementiri de Creixell (1.4.2.) a Creixell de Mar; Cementiri d'El Morell (1.5.1.) a El Morell; Cementiri de La Nou de Gaià (1.6.1.) a La Nou de Gaià; Cementiri d'Els Pallaresos (1.7.1.) a Els Pallaresos; Cementiri de Perafort (1.8.1.) i Cementiri de Puigdelfí (1.8.2.) a Perafort; Cementiri de La Pobla de Mafumet (1.9.1.) a La Pobla de Mafumet; Ermita de la Mare de Déu de Montornès (1.10.1.) i Cementiri de La Pobla de Montornès (1.10.2.) a La Pobla de Montornès; Ermita de la Mare de Déu del Lloret (1.11.1.) i Cementiri de Renau (1.11.2.) a Renau; Cementiri de La Riera de Gaià (1.12.1.) i Ermita (El Pinyolenc) (1.12.2.) a La Riera de Gaià; Cementiri de Roda de Berà (1.13.1.) i Ermita de Berà (1.13.2.) a Roda de Berà; Cementiri de Salomó (1.14.1.) i Ermita (Salomó) (1.14.2.) a Salomó; Ermita de Nostra Senyora de Núria (1.15.1.) i Cementiri de Salou (Els Castellots) (1.15.2.) a Salou; Cementiri de La Secuita (1.16.1.) i Cementiri de L'Argilaga (1.16.2.) a La Secuita; Ermita de la Mare de Déu de La Salut (1.17.1.), Cementiri de Tarragona (L'Oлива) (1.17.2.), Cementiri de La Canonja (1.17.3.), Ermita (Les Pinedes) (1.17.4.), Cementiri (Punta Grossa) (1.17.5.), Ermita de la Mare de Déu de Loreto (1.17.6.), Ermita de Sant Joan (Tamarit) (1.17.7.), Cementiri de Ferran (1.17.8.), Ermita (Monnars) (1.17.9.), Ermita (La Budellera) (1.17.10.) i Ermita (Torreforta) (1.17.11.) a Tarragona; Cementiri de Torredembarra (1.18.1.) a Torredembarra; Ermita (Vespellà) (1.19.1.) i Ermita de la Mare de Déu del Carme (1.19.2.) a Vespellà de Gaià; Ermita de la Mare de Déu del Roser (1.20.1.) i Cementiri de Vilallonga (1.20.2.) a Vilallonga del Camp; i Ermita de la Mare de Déu de La Pineda (1.21.1.) i Cementiri de Vila-seca (1.21.2.) a Vila-seca de Solcina.

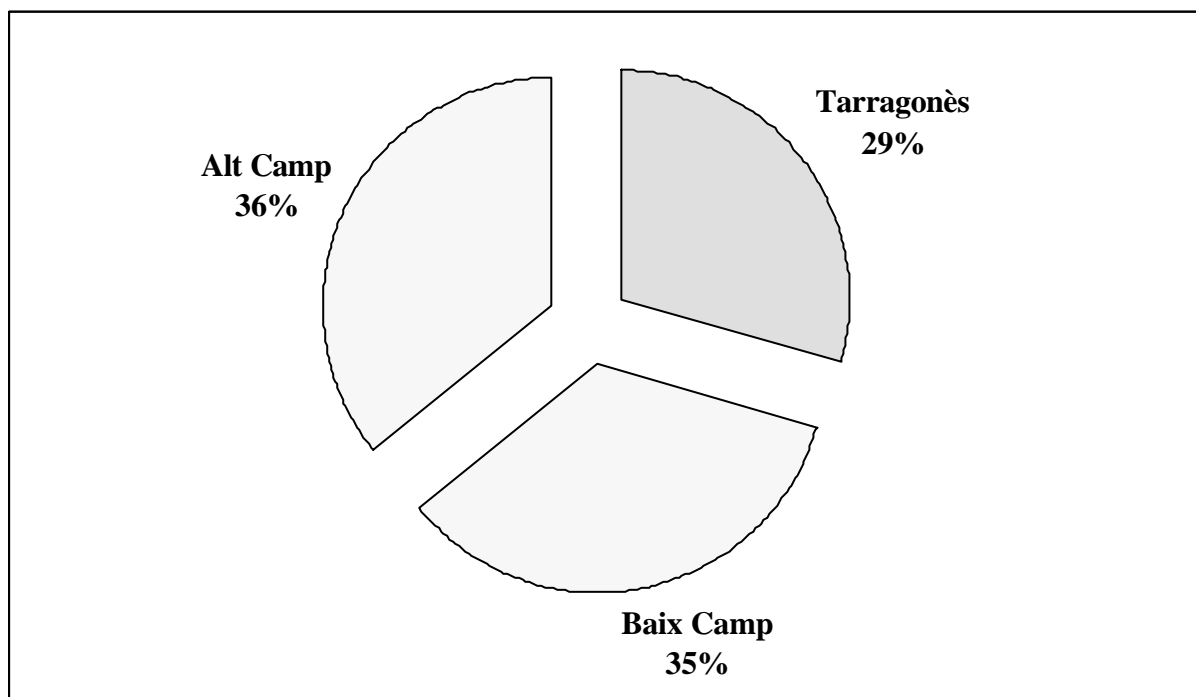
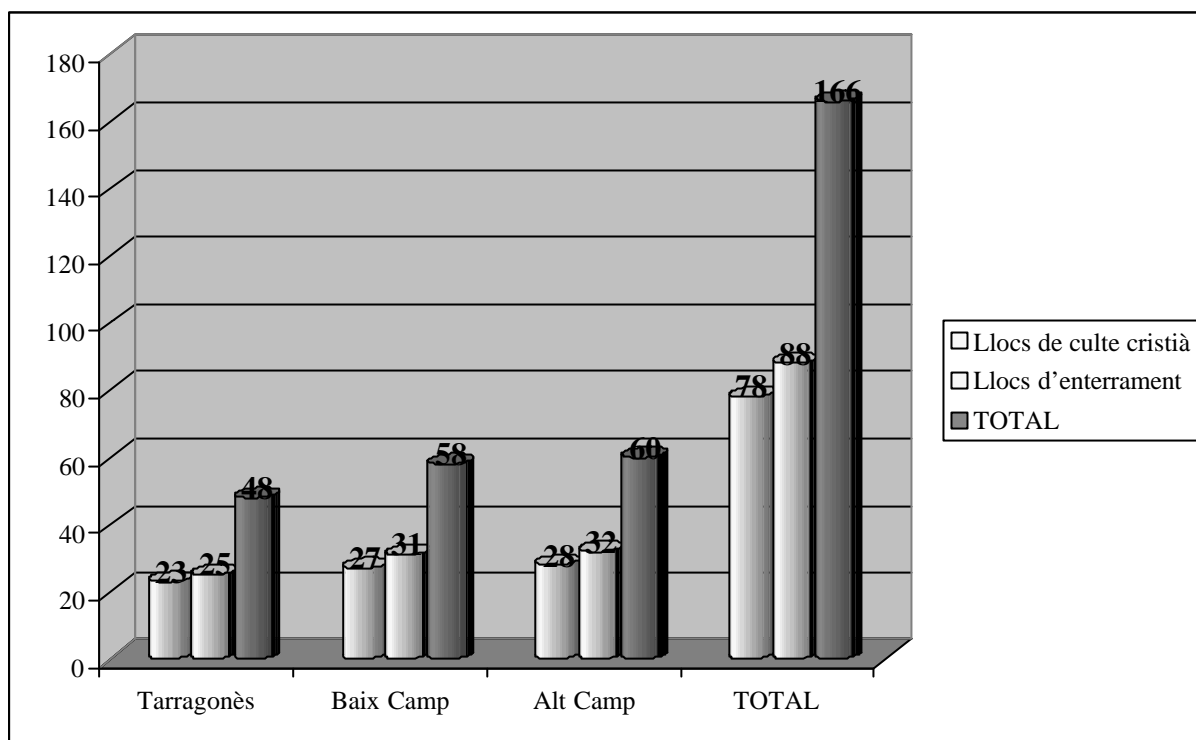
Respecte al Baix Camp: Cementiri de L'Albiol (2.1.1.) a L'Albiol; Ermita de Sant Blai (2.2.1.) i Cementiri de L'Aleixar (2.2.2.) a L'Aleixar; Ermita de Sant Antoni (2.3.1.), Cementiri de L'Alforja (2.3.2.), Cementiri (Mas d'en Mestre) (2.3.3.), Ermita de la Mare de Déu de Puigcerver (2.3.4.), Santuari de Puigcerver (2.3.5.) i Ermita (Les Pinedes) (2.3.6.) a L'Alforja; Cementiri d'Almoster (2.4.1.) a Almoster; Cementiri d'Arbolí (Maset d'en Coma) (2.5.1.) i Ermita de Sant Pau (2.5.2.) a Arbolí; Cementiri de L'Argentera (2.6.1.) a L'Argentera; Ermita de la Mare de Déu de la Riera (2.7.1.) i Cementiri de Les Borges del Camp (2.7.2.) a Les Borges del Camp; Cementiri de Botarell (2.8.1.) a Botarell; Ermita de la Mare de Déu de Vilafortuny (2.9.1.), Cementiri de Cambrils (2.9.2.) i Ermita de la Mare de Déu del Camí (2.9.3.) a Cambrils; Ermita de la Mare de Déu de Barrulles (2.10.1.) i Cementiri de Capafonts (2.10.2.) a Capafonts; Ermita de Santa Anna (2.11.1.) i Cementiri de Castellvell (2.11.2.) a Castellvell del Camp; Cementiri de Colldejou (2.12.1.) a Colldejou; Cementiri de Duesaigües (2.13.1.) a Duesaigües; Cementiri de La Febró (2.14.1.) a La Febró; Ermita de Sant Antoni (2.15.1.) i Cementiri de Maspujols (2.15.2.) a Maspujols; Cementiri de Montbrió (2.16.1.) a Montbrió del Camp; Ermita de Sant Ramon (2.17.1.), Ermita de la Mare de Déu de La Roca (2.17.2.), Ermita de la Mare de Déu del Peiró (2.17.3.) i Cementiri de Mont-roig (2.17.4.) a Mont-roig del Camp; Ermita de Sant Antoni (2.18.1.), Ermita de la Mare de Déu de L'Abellera (2.18.2.), Cementiri de Prades (2.18.3.) i Ermita de Sant Roc (2.18.4.) a Prades; Ermita de Santa Maria (2.19.1.) i Cementiri de Pradip (2.19.2.) a Pradip; Ermita de la Mare de Déu de la Misericòrdia (2.20.1.) i Cementiri de Reus (Sant Joan) (2.20.2.) a Reus; Ermita de Santa Bàrbara (2.21.1.) i Cementiri de Riudecanyes (2.21.2.) a Riudecanyes; Ermita de Sant Bartomeu (2.22.1.), Cementiri de Riudecols (2.22.2.) i Ermita (Les Irlles) (2.22.3.) a Riudecols; Cementiri de Riudoms (2.23.1.) a Riudoms; Ermita de Sant Nicolau (2.24.1.), Ermita de la Mare de Déu de Paret Delgada (2.24.2.), Cementiri de La Selva del Camp (2.24.3.), Ermita d'El Calvari (2.24.4.) i Ermita de Sant Pere del Puig

(2.24.5.) a La Selva del Camp; Cementiri de Vandellòs (2.25.1.) i Cementiri de Masriudoms (2.25.2.) a Vandellòs; Cementiri de Vilanova d'Escornalbou (2.26.1.) a Vilanova d'Escornalbou; Cementiri de Vilaplana (2.27.1.) i Cementiri de La Mussara (2.27.2.) a Vilaplana del Camp; i Cementiri de Vinyols (2.28.1.) a Vinyols i Els Arcs.

Per últim, en referència a l'Alt Camp: Cementiri d'Aiguamúrcia (Molí de Santes Creus) (3.1.1.), Monestir de Santes Creus (3.1.2.)⁴⁹⁴, Ermita de Sant Pere de Gaià (3.1.3.), Cementiri (Les Pobles) (3.1.4.), Ermita de Santa Maria de l'Albà (3.1.5.), Cementiri de l'Albà (3.1.6.), Cementiri del Pla de Manlleu (3.1.7.), Ermita de Sant Miquel (3.1.8.), Ermita de Santa Agnès (3.1.9.) i Ermita (Les Destres) (3.1.10.) a Aiguamúrcia; Ermita de la Mare de Déu del Remei (3.2.1.), Ermita de la Mare de Déu de Gràcia (3.2.2.), Cementiri d'Alcover (3.2.3.), Ermita de Les Virtuts (3.2.4.), Ermita d'El Calvari (3.2.5.) i Ermita (Mas Llorenç) (3.2.6.) a Alcover; Cementiri d'Alió (3.3.1.) a Alió; Ermita de la Mare de Déu del Lloret (3.4.1.) i Cementiri de Bràfim (3.4.2.) a Bràfim; Cementiri de Cabra del Camp (3.5.1.) a Cabra del Camp; Cementiri de Figuerola del Camp (3.6.1.) i Cementiri (Miramar) (3.6.2.) a Figuerola del Camp; Cementiri d'Els Garidells (3.7.1.) a Els Garidells; Cementiri de La Masó (3.8.1.) a La Masó; Cementiri d'El Milà (3.9.1.) a El Milà; Ermita de Sant Marc (3.10.1.), Cementiri de Montferri (3.10.2.), Ermita de la Mare de Déu de Montserrat (3.10.3.) i Ermita (Montferri) (3.10.4.) a Montferri; Cementiri de Mont-ral (3.11.1.) i Cementiri de Farena (3.11.2.) a Mont-ral; Cementiri de Nulles (3.12.1.) a Nulles; Cementiri del Pla de Santa Maria (Sant Ramon) (3.13.1.) i Ermita de Sant Ramon (3.13.2.) a El Pla de Santa Maria; Ermita de Sant Joan (3.14.1.) i Cementiri de Pont d'Armentera (3.14.2.) a Pont d'Armentera; Cementiri de Puigpelat (3.15.1.) a Puigpelat; Cementiri de Querol (3.16.1.), Cementiri d'Esblada (3.16.2.), Ermita de Sant Jaume de Montagut (3.16.3.), Cementiri de Valldossera (3.16.4.) i Ermita de Valldossera (3.16.5.) a Querol; Cementiri de La Riba (3.17.1.) i Ermita de La Gràcia (3.17.2.) a La Riba; Ermita (Les Casetes) (3.18.1.) i Cementiri de Rodonyà (Les Planes) (3.18.2.) a Rodonyà; Cementiri d'El Rourell (3.19.1.) a El Rourell; Ermita de la Mare de Déu del Roser (3.20.1.) i Cementiri de Vallmoll (3.20.2.) a Vallmoll; Ermita (Masia de Sant Llorenç) (3.21.1.), Cementiri de Picamoixons (3.21.2.), Cementiri de Valls (3.21.3.), Ermita de La Granja (3.21.4.), Cementiri de Fontscaldes (3.21.5.) i Ermita (La Plana) (3.21.6.) a Valls; Ermita (Les Esperades) (3.22.1.) i Cementiri de Vilabella (3.22.2.) a Vilabella; i Ermita de Santa Maria (Vilardida) (3.23.1.), Cementiri de Vila-rodona (3.23.2.) i Ermita (Mas Serra) (3.23.3.) a Vila-rodona. A més d'aquests llocs de culte cristià o d'enterrament que acabem d'enumerar, ens ha cridat també l'atenció la presència de topònims que, possiblement, en alguns casos, constitueixin el darrer vestigi de creus i temples cristians (esglésies, ermites, capelles, oratoris, etc...) o de llocs d'enterrament ja desapareguts (consultar Mapa 12, Annex V): La Creu de Salom (1.3.2.) a Constantí; Granja de Santes Creus (1.5.3.) a El Morell; Coll de Creus (1.10.1.) a La Pobla de Montornès; La Creueta de Genoves (1.15.1.) a Salou; Les Creus (1.16.1.) a La Secuita; Punta de la Creueta (1.17.1.), Mas de la Creu (1.17.2.) i Torrent de Mas de la Creu (1.17.4.) a Tarragona; Les Creuetes (1.18.1.) a Torredembarra; Barranc de Les Creus (2.3.1.) a L'Alforja; Almoster (2.4.1.) a Almoster; Coll de la Creu (2.5.1.) a Arbolí; La Creu del Perdiu (2.8.2.) a Botarell; La Creu (2.9.3.) a Cambrils; Les Creus (2.15.1.) a Maspujols; La Creu Trencada (2.14.1.) a La Febró; Santes Creus (3.1.1.), Camp de la Creu (3.1.4.) i Santes Creus (3.1.5.) a Aiguamúrcia (III Part, capítol 5, apartat 5.3.4.).

⁴⁹⁴ El centre de culte més important dels localitzats al Camp de Tarragona, és, sens dubte el monestir cistercenc de Santes Creus, a la comarca de l'Alt Camp, que va ser construït entre els ss. XII i XVIII i que constitueix un clar exemple de la transició entre el romànic i el gòtic. A relativa poca distància de Santes Creus, tot i que ja fora de la comarca natural que constitueix el Camp de Tarragona, objecte del nostre estudi, trobem el monestir de Santa Maria de Poblet, situat a la comarca de la Conca de Barberà, a la falda de les Muntanyes de Prades, que fou bastit entre els ss. XII i XVI i que constitueix un dels monuments monàstics més importants d'Europa, declarat Patrimoni de la Humanitat per la Unesco el 1992, que encara avui dia acull, al contrari que Santes Creus, a una comunitat religiosa.

Gràfica 9. Distribució per comarques del nombre de llocs de culte cristià i d'enterrament documentats al Camp de Tarragona.



	Llocs de culte cristià	Llocs d'enterrament	TOTAL
Tarragonès	23	25	48 (28,91 %)
Baix Camp	27	31	58 (34,93 %)
Alt Camp	28	32	60 (36,14 %)
TOTAL	78	88	166

Entre els nombrosos llocs de culte i d'enterrament existents al Camp de Tarragona, als quals acabem de fer referència, cal destacar aquells que es troben situats a punts significatius del cadastre, doncs, com ja hem comentat, constitueix una dada molt valuosa el poder constatar el nombre de centres de culte cristians ubicats a punts rellevants (Mapes 15, 16 i 17).

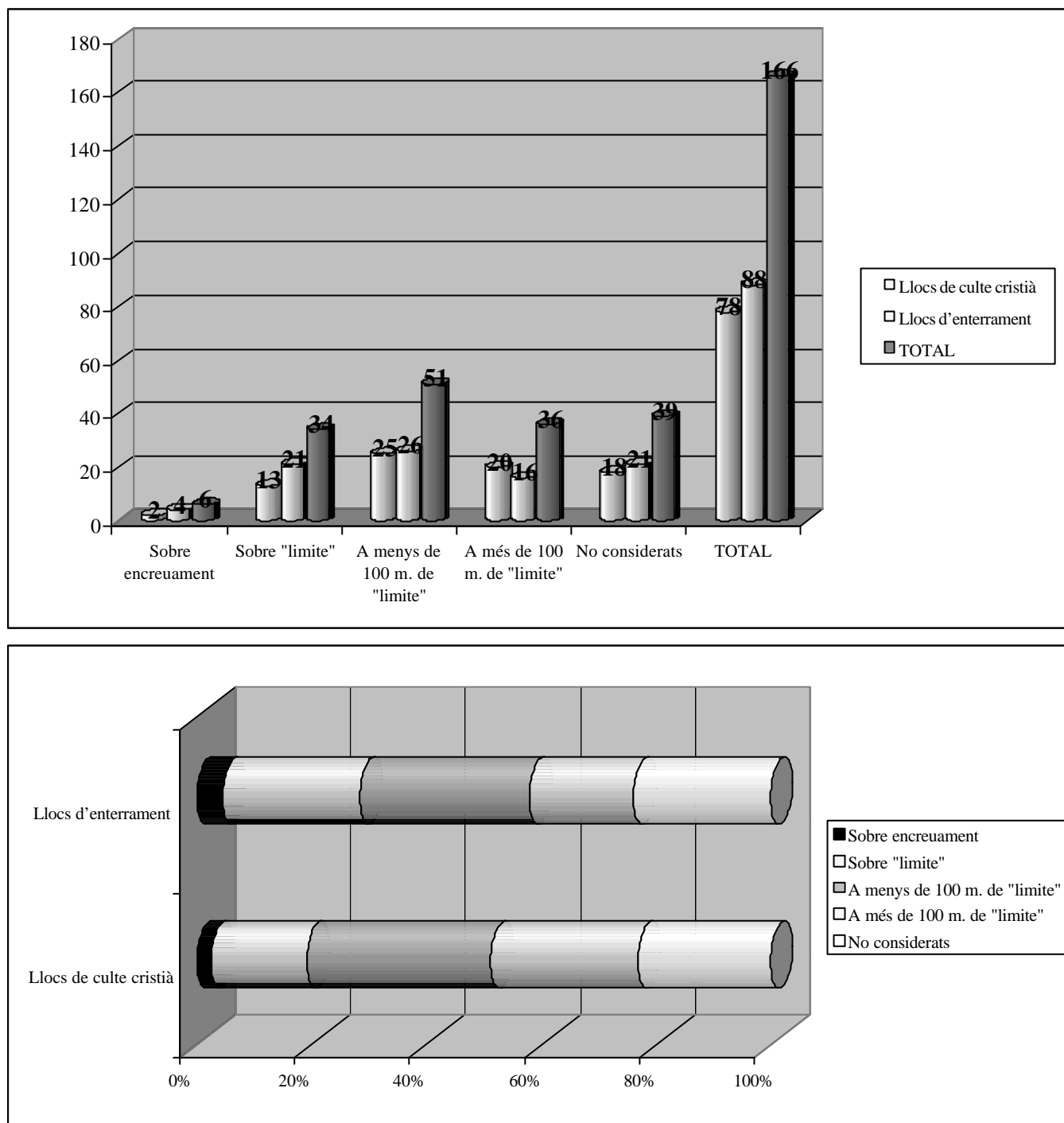
Per a portar a terme aquest estudi i obtenir dades més exhaustives, hem optat per dividir els indrets documentats, tal i com s'ha fet *supra* al tractar els jaciments ibero-romans evidenciats, segons unes categories que hem establert a partir del grau de proximitat que cadascun dels indrets localitzats presenta respecte als eixos de la nostra xarxa teòrica: A) Sobre encreuament o a 25 m. d'aquest; B) Sobre *limite* o a 25 m. d'aquest; C) A menys de 100 m. de *limite* (entre 50 i 100 m.); D) A més de 100 m. de *limite*; E) No considerats per trobar-se fora de l'àrea on s'han realitzar les mesures (a zones, en la major part dels casos, abruptes o massa elevades, en les quals, difícilment, podria haver prosperat una divisió regular del territori) (Gràfica 10).

- A) Sobre encreuament o a 25 m. d'aquest: Cementiri de La Nou de Gaià (1.6.1.), Ermita de Berà (1.13.2.), Ermita (Salomó) (1.14.2.), Cementiri de Vila-seca (1.21.2.), Cementiri de Maspujols (2.15.2.) i Cementiri de Riudoms (2.23.1.).
- B) Sobre *limite* o a 25 m. d'aquest: Cementiri d'El Catllar (1.2.2.), Cementiri de Constantí (1.3.2.), Cementiri de Perafort (1.8.1.), Cementiri de La Pobla de Montornès (1.10.2.), Cementiri de Salomó (1.14.1.), Cementiri de L'Argilaga (1.16.2.), Ermita (Les Pinedes) (1.17.4.), Cementiri (Punta Grossa) (1.17.5.), Ermita de Sant Joan (Tamarit) (1.17.7.), Ermita de la Mare de Déu del Carme (1.19.2.), Cementiri de L'Aleixar (2.2.2.), Cementiri de L'Alforja (2.3.2.), Ermita de la Mare de Déu de Puigcerver (2.3.4.), Santuari de Puigcerver (2.3.5), Ermita (Les Pinedes) (2.3.6.), Cementiri de Les Borges del Camp (2.7.2.), Ermita de la Mare de Déu del Camí (2.9.3.), Ermita de Santa Anna (2.11.1.), Cementiri de Duesaigües (2.13.1), Ermita de Sant Antoni (2.15.1.), Ermita de Santa Maria (2.19.1.), Cementiri de Riudecols (2.22.2.), Ermita de la Mare de Déu de Paret Delgada (2.24.2.), Cementiri de La Selva del Camp (2.24.3.), Ermita de Sant Pere del Puig (2.24.5.), Cementiri de Vilaplana (2.27.1.), Cementiri d'Alcover (3.2.3.), Cementiri de La Masó (3.8.1.), Cementiri de Montferri (3.10.2.), Cementiri de Puigpelat (3.15.1.), Ermita (Les Casetes) (3.18.1.), Cementiri d'El Rourell (3.19.1.), Cementiri de Vilabella (3.22.2.) i Cementiri de Vila-rodona (3.23.2.).
- C) A menys de 100 m. de *limite* (entre 50 i 100 m.): Ermita de Sant Antoni de Pàdua (1.1.1.), Ermita de Sant Ramon (1.3.1.), Ermita de Sant Llorenç (1.3.3.), Ermita de la Mare de Déu de Fàtima (1.4.1.), Cementiri de Creixell (1.4.2.), Cementiri d'El Morell (1.5.1.), Ermita de la Mare de Déu de Montornès (1.10.1.), Ermita de la Mare de Déu de Lloret (1.11.1.), Cementiri de Renau (1.11.2.), Cementiri de La Riera de Gaià (1.12.1.), Cementiri de Salou (1.15.2.), Cementiri de La Secuita (1.16.1.), Ermita de la Mare de Déu de La Salut (1.17.1.), Cementiri de La Canonja (1.17.3.), Cementiri de Ferran (1.17.8.), Ermita (Torreforta) (1.17.11.), Cementiri de Torredembarra (1.18.1.), Ermita (Vespellà) (1.19.1.), Ermita de la Mare de Déu del Roser (1.20.1.), Cementiri de Vilallonga (1.20.2.), Ermita de la Mare de Déu de La Pineda (1.21.1.), Cementiri (Mas d'en Mestre) (2.3.3.), Cementiri d'Almóster (2.4.1.), Cementiri d'Arbolí (2.5.1.), Ermita de Sant Pau (2.5.2.), Cementiri de L'Argentera (2.6.1.), Cementiri de Castellvell (2.11.2.), Ermita de Sant Ramon (2.17.1.), Ermita de la Mare de Déu de La Roca (2.17.2.), Cementiri de Mont-roig (2.17.4.), Ermita de Santa Bàrbara (2.21.1.), Cementiri de Riudecanyes (2.21.2.), Ermita de Sant Bartomeu (2.22.1.), Ermita de Sant Nicolau

- (2.24.1.), Ermita d'El Calvari (2.24.4.), Cementiri de Vinyols (2.28.1.), Ermita d'El Calvari (3.2.5.), Ermita (Mas Llorenç) (3.2.6.), Cementiri d'Alió (3.3.1.), Ermita de la Mare de Déu del Lloret (3.4.1.), Cementiri d'Els Garidells (3.7.1.), Cementiri d'El Milà (3.9.1.), Cementiri de Nulles (3.12.1.), Ermita de La Gràcia (3.17.2.), Cementiri de Rodonyà (3.18.2.), Cementiri de Vallmoll (3.20.2.), Ermita (Masia de Sant Llorenç) (3.21.1.), Cementiri de Picamoixons (3.21.2.), Cementiri de Valls (3.21.3.), Ermita (Les Esperades) (3.22.1.) i Ermita (Mas Serra) (3.23.3.).
- D) A més de 100 m. de *limite*⁴⁹⁵: Cementiri d'Altafulla (1.1.2.), Ermita de Sant Ramon (1.2.1.), Ermita de Sant Bartomeu (1.3.4.), Cementiri d'Els Pallaresos (1.7.1.), Cementiri de Puigdelfí (1.8.2.), Cementiri de La Pobla de Mafumet (1.9.1.), Cementiri de Roda de Berà (1.13.1.), Ermita (El Pinyolenc) (1.12.2.), Cementiri de Tarragona (1.17.2.), Ermita de la Mare de Déu de Loreto (1.17.6.), Ermita (Monnars) (1.17.9.), Ermita (La Budellera) (1.17.10.), Ermita de Sant Blai (2.2.1.), Ermita de Sant Antoni (2.3.1.), Ermita de la Mare de Déu de la Riera (2.7.1.), Cementiri de Botarell (2.8.1.), Ermita de la Mare de Déu de Vilafortuny (2.9.1.), Cementiri de Cambrils (2.9.2.), Cementiri de Colldejou (2.12.1.), Cementiri de Montbrió (2.16.1.), Ermita de la Mare de Déu del Peiró (2.17.3.), Cementiri de Pradip (2.19.2.), Ermita de la Mare de Déu de la Misericòrdia (2.20.1.), Cementiri de Reus (2.20.2.), Ermita (Les Irlles) (2.22.3.), Cementiri de Masriudoms (2.25.2.), Cementiri de Vilanova d'Escornalbou (2.26.1.), Cementiri de Bràfim (3.4.2.), Ermita de Sant Marc (3.10.1.), Ermita de la Mare de Déu de Montserrat (3.10.3.), Ermita (Montferri) (3.10.4.), Cementiri de La Riba (3.17.1.), Ermita de la Mare de Déu del Roser (3.20.1.), Ermita de La Granja (3.21.4.), Ermita (La Plana) (3.21.6.) i Ermita de Santa Maria (3.23.1.).
- E) No considerats per trobar-se fora de l'àrea on s'han realitzat les mesures: Ermita de Nostra Senyora de Núria (1.15.1.), Cementiri de L'Albiol (2.1.1.), Ermita de la Mare de Déu de Barrulles (2.10.1.), Cementiri de Capafonts (2.10.2.), Cementiri de La Febró (2.14.1.), Ermita de Sant Antoni (2.18.1.), Ermita de la Mare de Déu de L'Abellera (2.18.2.), Cementiri de Prades (2.18.3), Ermita de Sant Roc (2.18.4.), Cementiri de Vandellòs (2.25.1.), Cementiri de La Mussara (2.27.2.), Cementiri d'Aiguamúrcia (3.1.1.), Monestir de Santes Creus (3.1.2.), Ermita de Sant Pere de Gaià (3.1.3.), Cementiri (Les Pobles) (3.1.4.), Ermita de Santa Maria de l'Albà (3.1.5.), Cementiri de l'Albà (3.1.6.), Cementiri Pla de Manlleu (3.1.7.), Ermita de Sant Miquel (3.1.8.), Ermita de Santa Agnès (3.1.9.), Ermita (Les Destres) (3.1.10.), Ermita de la Mare de Déu del Remei (3.2.1.), Ermita de la Mare de Déu de Gràcia (3.2.2.), Ermita de Les Virtuts (3.2.4.), Cementiri de Cabra del Camp (3.5.1.), Cementiri de Figuerola del Camp (3.6.1.), Cementiri (Miramar) (3.6.2.), Cementiri de Mont-ral (3.11.1.), Cementeri de Farena (3.11.2.), Cementiri del Pla de Santa Maria (3.13.1.), Ermita de Sant Ramon (3.13.2.), Ermita de Sant Joan (3.14.1.), Cementiri de Pont d'Armentera (3.14.2.), Cementiri de Querol (3.16.1.), Cementiri d'Esblada (3.16.2.), Ermita de Sant Jaume de Montagut (3.16.3.), Cementiri de Valldossera (3.16.4.), Ermita de Valldossera (3.16.5.) i Cementiri (Fontscaldes) (3.21.5.).

⁴⁹⁵ Malgrat tot, la major part d'aquests centres de culte cristià i d'enterrament tendeixen a aproximar-se als *límits* i als seus encreuaments i només en alguns casos bastant excepcionals els trobem en posicions centrals, és a dir, dins les hipotètiques centúries establertes per la nostra xarxa teòrica.

Gràfica 10. Grau de proximitat dels llocs de culte cristià i d'enterrament localitzats al Camp de Tarragona respecte als *límites* de la nostra xarxa teòrica.



	Llocs de culte cristià	Llocs d'enterrament	TOTAL
Sobre encreuament	2	4	6
Sobre <i>límite</i>	13	21	34
A menys de 100 m. de <i>límite</i>	25	26	51
A més de 100 m. de <i>límite</i>	20	16	36
No considerats	18	21	39
TOTAL	78	88	166

Com podem veure, la major part dels llocs de culte cristià (és a dir, de les esglésies parroquials i de les ermites) evidenciats, concretament 40 sobre un total de 78 (que equival més o menys a un 51 %), estan situats sobre el traçat, o molt a prop d'un *limes* de la nostra xarxa cadastral, mentre que només 20 (prop d'un 26 %) es troben relativament allunyats dels límits teòrics. Cal remarcar la possibilitat que alguns d'aquests llocs de culte cristià puguin reflectir la pervivència d'hàbitats dispersos d'època romana, tal i com indica toponímia d'alguns d'ells o les constatacions arqueològiques efectuades a alguns d'aquests centres, la qual cosa reforça la relació entre xarxa cadastral, jaciments d'època romana i llocs de culte cristià. El mateix podem dir dels llocs d'enterrament, dels cementiris, observant com 51, sobre un total de 88 (gairebé un 58 %), es troben ben ubicats respecte als *límites* de la nostra xarxa teòrica, enfront dels 16 (equivalent a un 18 % aproximadament) localitzats a més de 100 m. d'aquests⁴⁹⁶.

En resum, podem dir que de l'estudi de la distribució dels llocs de culte cristià es desprèn que un bon nombre d'ells s'ubicaren a punts significatius de la xarxa cadastral, bé perquè es van sobreposar a assentaments d'origen anterior, bé perquè perpetuaren un culte anterior existent al lloc, o bé perquè s'ubicaren sobre aquelles vies cadastrals que encara estaven en funcionament quan s'edificaren.

5.3.4.- Topònims i microtopònims vinculables al poblament antic del Camp de Tarragona i la seva relació amb la trama hipotètica de la centuriació (segons l'orientació "A") (Mapes 12, 15, 16 i 17).

Els noms de lloc, els topònims, fan referència a elements del paisatge tant antics com moderns, doncs tenen una enorme tendència a conservar la seva forma original. En aquest sentit, cal tenir present que un topònim pot variar i, fins i tot, desplaçar-se de lloc, però, en general, la seva funcionalitat, identificar un indret, comporta una evolució lenta i una notable duració.

Per tant, l'estudi etimològic d'aquests topònims, que en nombrosos casos conserven el record d'estructures del paisatge antic, ara desaparegudes, permet apropar-nos al coneixement de la morfologia antiga d'aquell territori⁴⁹⁷.

S'ha de dir que la toponímia del Camp de Tarragona és especialment difícil degut a les mutacions que la major part dels topònims han sofert per la intervenció de l'àrab. L'antiguitat d'aquests topònims pot ser sovint verificada per la seva aparició als documents escrits alto-medievals (és lògic que un document del s. IX, X o XI pugui reflectir un estat de la morfologia agrària molt més pròxim al món baix-imperial romà del que podríem obtenir per altres tècniques, aportant referències de noms, límits territorials, estructures administratives, que podien tenir relació amb pervivències del món romà i visigòtic)⁴⁹⁸, però el fet que no hi hagi documents alto-medievals cristians per a les comarques de la Catalunya meridional, entre elles el Camp de Tarragona, en mans dels musulmans fins a la primera meitat del s. XII, constitueix un greu problema, ja que les fonts àrabs són menys descriptives que les cristianes i es centren, fonamentalment, en els esdeveniments bèl·lics.

Aquest podria ser el cas dels termes *limite*⁴⁹⁹ i "quadra" o "quadrell"⁵⁰⁰, o dels

⁴⁹⁶ Hem de tenir en compte que 18 dels llocs de culte cristià i 21 dels cementiris, no han estat considerats per trobar-se, tal i com hem explicat *supra*, fora de l'àrea seleccionada per a realitzar l'estudi, a zones situades a notable alçada, difícils de ser considerades com a cadastrades i, per tant, on seria complicat evidenciar traces de la nostra xarxa centuriada.

⁴⁹⁷ G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 18-23 i 301.

⁴⁹⁸ G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 24-26.

⁴⁹⁹ En efecte, el terme *limite* podria fer referència a les estructures intermèdies de la centuriació, estructures que creen traces molt fortes sobre el terreny, marquen els camins i continuen, freqüentment, amb una utilitat dins el paisatge actual. No és gens extraordinari trobar

topònims referents a numerals (“tercer”, “quart”, “cinquè”, etc...) ⁵⁰¹, que recordin punts i elements remarcables de la centuriació (“pedra”, “petra”, “pera”, “padró”, “pedrós”, “perafita”, “peralta”, “peratallada”, “creu”, “encreuament”, “cruïlla”, “pivot”, “borna”, “fita”, “molló”, “pilar”, “coloma”, etc...) ⁵⁰² o bé que facin al·lusió a possibles estructures de poblament antigues (*villa*, *fundus*, *mansio*, *vicus*, etc...), entre altres.

És molt interessant la troballa dels topònims, origen llatí, *strata* (“estrada”), *calciata* i *via*, doncs documenten la presència d’un antic camí. Altrament, a les zones que estigueren durant llarg temps sota domini musulmà, com és el cas del Camp de Tarragona, és realment significatiu, en aquest sentit, trobar topònims derivats de les paraules de l’àrab clàssic (*as-*) *sikka* (“el camí”), *al-Balat* (“la calçada” o “la via”), *al-rasif* (“el camí empedrat” o “la via empedrada”) o (*as-*) *sanān* (“el caminet”). Possiblement, el terme àrab *sikka* el tinguem documentat, com a continuació veurem, al Tarragonès, concretament al topònim Vila-seca (del llatí *villa* i de l’àrab clàssic *sikka*) que dona nom a una important localitat de la susdita comarca ⁵⁰³.

A la zona del Camp de Tarragona es troben alguns topònims actuals significatius que podrien reflectir la presència d’estructures cadastrals antigues o parlen del poblament ibero-romà a la regió (consultar Mapa 12, Annex V, i Gràfica 11): Altafulla (1.1.1.) a Altafulla; La Quadra (1.2.1.) a El Catllar de Gaià; El Terme (1.3.1.) i La Creu de Salom (1.3.2.) a Constantí; Els Tres Termes (1.4.1.) a Creixell de Mar; Cap de Termes (1.5.1.), Els Hospitals (1.5.2.) i Granja de Santes Creus (1.5.3.) a El Morell; La Quadra (1.6.1.) a La Nou de Gaià; Els Hostalets (1.7.1.) i Els Pallaresos (1.7.2.) a Els Pallaresos; Mas dels Quarts (1.8.1.) i Perafort (1.8.2.) a Perafort; El Coll de Creus (1.10.1.) a La Pobla de Montornès; Peralta (1.11.1.), La Costa de Peralta (1.11.2.), Planes de Peralta (1.11.3.), Pedrafita (1.11.4.) i Torrent de Peralta (1.11.5.) a Renau; Els Pedregalets (1.12.1.) a La Riera de Gaià; Quartó (1.13.1.), La Quarterada (1.13.2.) i La Martorella (1.13.3.) a Roda de Berà; La Creueta de Genoves (1.15.1.) i Salou (1.15.2.) a Salou; Les Creus (1.16.1.) i La Secuita (1.16.2.) a La Secuita; Punta de la Creueta (1.17.1.), Mas de la Creu (1.17.2.), Mas Palau (1.17.3.) i Torrent de Mas de la Creu (1.17.4.) a Tarragona; Les Creuetes (1.18.1.) a Torredembarra; Els Quatre Camins (1.20.1.) i Vilallonga (1.20.2.) a Vilallonga del Camp; Vila-seca (1.21.1.) i Tres Camins (1.21.2.) a Vila-seca de Solcina; Barranc de Les Creus (2.3.1.) a L’Alforja; Almoster (2.4.1.) a Almoster; Coll de la Creu (2.5.1.) a Arbolí; L’Argentera (2.6.1.) a L’Argentera; Los Pedrets (2.7.1.) a Les Borges del Camp; Los Quartons (2.8.1.) i La Creu del Perdiu (2.8.2.) a Botarell; Los Quatre Camins (2.9.1.), Mas Querol (2.9.2.) i La Creu (2.9.3.) a Cambrils; La

aquest terme a la documentació alto-medieval o, fins i tot, conservat a la toponímia actual, en referència a zones que han estat centuriades i de fet és un topònim que ha estat considerat com un fòssil-director en la recerca d’estructures cadastrals romanes. Veure: A. Gentile, *La romanità dell’agro campano alla luci de suoi nomi locale*, *Quaderno Linguístico dell’Istituto di Giotologia* (núm. especial), Nàpols 1955. M. Calzolari ha identificat el topònim *limite* a nombroses àrees centuriades (Como, Pavia, Lucca, Florència, etc...), i en algun cas es troba el topònim alto-medieval i també el camí fossilitzat present al paisatge actual. Veure: M. Calzolari, “‘Limes’, ‘Limite’: una verifica sul rapporto tra centuriazione e toponomastica”, *Miscellanea di Studi Archeologici e di Antichità*, Modena 1983, pp. 225-229.

⁵⁰⁰ El topònim “quadra” o “quadrell” pot estar relacionat amb la forma física de les centúries romanes, però cal fer un exhaustiu estudi per a veure en quins casos és possible associar-lo amb les pràctiques dels agrimensors romans i en quins altres s’ha de vincular amb un fenomen territorial medieval, comprovant si, en efecte, la seva aparició coincideix amb les zones on són més abundants les traces de la nostra orientació. Veure: G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 189-191 i 227-228.

⁵⁰¹ Aquests topònims referents a numerals podrien derivar, en alguns casos, de la numeració de cada centúria dins la trama cadastral o de les distàncies assenyalades al llarg dels camins romans, com, per exemple, “tercer”, “quart” i “cinquè”.

⁵⁰² G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 214-219.

⁵⁰³ Al respecte podeu consultar: F. Sabaté, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l’espai i divisió territorial al llarg de l’Edat Mitjana*, Barcelona 1997, pp. 94-104; M.J. Rubiera, “El vocablo árabe ‘sikka’ en su acepción de vía y sus posibles arabismos en la toponimia hispánica: Aceca, Seca i Villa Seca”, *Sharq al-Andalus*, III (1986), pp. 129-132; J. Vallvé, “Toponimia de España y Portugal II (Fuentes Árabes)”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CXIV, quadern I (enero-abril, 1997), pp. 1-70.

Creu Trencada (2.14.1.) i La Febró (2.14.2.) a La Febró; Les Creus (2.15.1.) a Maspujols; Los Quarts (2.17.1.) a Mont-roig del Camp; La Quadra (2.20.1.), Mas de Tallapedra (2.20.2.), Les Quarterades (2.20.3.), Plans de Quart (2.20.4.), Les Quatre Carreteres (2.20.5.), Quart (2.20.6.), Camí de la Pedra Estela (2.20.7.), Els Cinc Camins (2.20.8.), Quintana (2.20.9.), Barranc dels Cinc Camins (o de Pedret) (2.20.10.) i Riera de La Quadra (2.20.11.) a Reus; Vilavella (2.22.1.) a Riudecols; Vilar de la Quadra del Paborde (2.24.1.) a La Selva del Camp; L'Hospitalet de L'Infant (2.25.1.), L'Hospitalet (2.25.2.), Planes de L'Hospitalet (2.25.3.) i Pedralons (2.25.4.) a Vandellòs; Vilaplana (2.27.1.) a Vilaplana del Camp; Vinyols i Els Arcs (2.28.1.) i Los Hospitals (2.28.2.) a Vinyols i Els Arcs; Santes Creus (3.1.1.), Mas d'en Palau (3.1.2.), Bosc del Mas d'en Palau (3.1.3.), Camp de la Creu (3.1.4.) i Santes Creus (3.1.5.) a Aiguamúrcia; Lo Vilasec (3.2.1.), Los Quints (3.2.2.) i Alcover (3.2.3.) a Alcover; La Pedra Cremada (3.5.1.) a Cabra del Camp; Palau de Reig (3.6.1.) i Cal Palatí (3.6.2.) a Figuerola del Camp; Los Quints (3.8.1.) i La Masó (3.8.2.) a La Masó; Les Quadres (3.10.1.), La Quarterada (3.10.2.) i Vilardida (3.10.3.) a Montferri; Pont de l'Hospitalet (3.12.1.) i Nulles (3.12.2.) a Nulles; El Pont d'Armentera (3.14.1.) a El Pont d'Armentera; Els Quatre Camins (3.15.1.), Les Esquadres (3.15.2.), Mas de les Esquadres (3.15.3.) i La Mina de les Esquadres (3.15.4.) a Puigpelat; Querol (3.16.1.) i Hostalet del Lladre (3.16.2.) a Querol; El Palau de Reig de Baix (3.21.1.) i El Palau de Reig de Dalt (3.21.2.) a Valls; El Pedrós (3.22.1.), Els Pedrosos (3.22.2.) i Vilabella (3.22.3.) a Vilabella; i Les Quatre Carreteres (3.23.1.), Plana de Pedrafità (3.23.2.), Pedrafità (3.23.3.) i Vila-rodona (3.23.4.) a Vila-rodona.

Cal remarcar l'abundància de topònims i microtopònims que podrien fer referència a una creu o a diverses creus plantades a l'indret en qüestió com a fites o per esborrar la memòria d'un antic temple pagà, com La Creu de Salom (1.3.2.), Granja de Santes Creus (1.5.3.), El Coll de Creus (1.10.1.), La Creueta de Genoves (1.15.1.), Les Creus (1.16.1.), Punta de la Creueta (1.17.1.), Mas de la Creu (1.17.2.), Torrent de Mas de la Creu (1.17.4.), Les Creuetes (1.18.1.), Barranc de Les Creus (2.3.1.), Coll de la Creu (2.5.1.), La Creu del Perdiu (2.8.2.), La Creu (2.9.3.), Les Creus (2.15.1.), La Creu Trencada (2.14.1.), Santes Creus (3.1.1.)⁵⁰⁴, Camp de la Creu (3.1.4.) i Santes Creus (3.1.5.) a Aiguamúrcia. Al respecte, hem de tenir present que sovint a les zones que foren ocupades en època romana la toponímia ha conservat el record d'elements de senyalització, de divisió, elements del cadastre romà (per exemple, els encreuaments de *limites*), que perduraren sota altres d'època medieval (creus, ermites, etc...) i dels quals avui dia tan sols ens resta un topònim referit a la presència en temps passats d'un lloc de culte cristià.

D'altra banda, destaca també el nombre de microtopònims que podrien estar relacionats amb la forma física de les centúries romanes, com La Quadra (1.2.1.), La Quadra (1.6.1.), La Quadra (2.20.1.), Riera de La Quadra (2.20.11.), Vilar de la Quadra del Paborde (2.24.1.), Les Quadres (3.10.1.), Les Esquadres (3.15.2.), Mas de Les Esquadres (3.15.3.) i La Mina de les Esquadres (3.15.4.), però que, com ja hem comentat, s'hauria de realitzar una aprofundida anàlisi toponímica per arribar a diferenciar aquells derivats veritablement de les activitats agrimensores romanes dels originats per fenòmens territorials durant el període medieval, moment de forta transformació i de dissolució dels antics parcel·lars romans⁵⁰⁵. De

⁵⁰⁴ Conta la llegenda que en temps antics uns pastors van veure moure's a l'indret on s'aixeca el monestir cistercenc del mateix nom unes llums misterioses i que hi plantaren creus.

⁵⁰⁵ La susdita problemàtica ha estat abordada extensament per **G. Chouquer** a la seva Tesi Doctoral, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.) (Besançon 1982), pp. 239-282, i ha estat tractada de manera més sintètica pel mateix autor a l'article titulat "Dégradation et fossilisation des cadastres centuriés. Étude morphologique", *Cadastres et Espace Rural. Approches et réalités antiques. Table ronde de Besançon (mai 1980)*, M. Clavel-Lévêque (dir.), CNRS, París 1983, pp. 137-157. Al respecte, resulta també interessant la consulta de l'article de **J. Soyer**, "Cadastres romains et terroirs circulaires", publicat a *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 10 (1984), pp. 319-360, en el qual s'aborda la controvèrsia existent entorn a la datació d'alguns cadastres radiocèntrics, doncs, segons apunta l'autor, no tots es poden adscriure mecànicament al període medieval.

tota manera, aquí volem apuntar només la possibilitat de que, en alguns casos, es pugui tractar de topònims d'origen llatí, lligats al vocabulari gromàtic (i, per exemple, respecte al cas concret del terme “quadra”, que, tal i com hem comentat, feia referència a un tipus de divisió interna de la centúria, cal dir que ha estat testimoniada a diverses regions d'Itàlia i de França, en les quals s'ha constatat, sense cap mena de dubte, la presència de territoris centuriats).

També hem trobat diversos topònims referents a numerals, com Mas dels Quarts (1.8.1.), Quartó (1.13.1.), La Quarterada (1.13.2.), Los Quartons (2.8.1.), Los Quarts (2.17.1.), Les Quarterades (2.20.3.), Plans de Quart (2.20.4.), Quart (2.20.6.), Quintana (2.20.9.), Los Quints (3.2.2.), Los Quints (3.8.1.) i La Quarterada (3.10.2.), que es podrien interpretar, en alguns casos, com una parada del camí, que es trobaria a una determinada distància del nucli urbà (a quatre o cinc milles), o com l'indret on s'ubicaria el mil·liari que indicava una determinada milla a partir de l'*urbs* (la quarta o la cinquena).

En aquest sentit, hem trobat altre tipus de topònims o microtopònims, com Perafort (1.8.2.) (del llatí *petra forte*, “pedra forta”, tot i que no es rebutja un origen àrab de *barah al-wurd*, “plana rosada”), Peralta (1.11.1.) (de *pera*, “pedra”, i “alta”), La Costa de Peralta (1.11.2.), Planes de Peralta (1.11.3.), Pedrafita (1.11.4.) (de *pera* i del llatí *ficta*, “ficada a terra”, “clavada”, “fita” o “molló”), Torrent de Peralta (1.11.5.), Els Pedregalets (1.12.1.), Los Pedrets (2.7.1.), Mas Querol (2.9.2.) (del cèltic *quer*, “penya” o “roca”, més sufix diminutiu llatí *-olum*, equivalent, doncs, a “pedra petita”), Mas de Tallapedra (2.20.2.), Camí de la Pedra Estela (2.20.7.), Pedralons (2.25.4.), La Pedra Cremada (3.5.1.), Querol (3.16.1.), El Pedrós (3.22.1.), Els Pedrosos (3.22.2.), Plana de Pedrafita (3.23.2.) i Pedrafita (3.23.3.), estarien relacionats també amb possibles fites, algunes de les quals podrien constituir el darrer testimoni d'elements de senyalització i de divisió del terreny d'època antiga.

D'altra banda, és interessant remarcar l'existència de topònims que, possiblement, constitueixin un índex de la presència de cruïlles de camins importants d'origen antic, com Els Quatre Camins (1.20.1.), Tres Camins (1.21.2.), Los Quatre Camins (2.9.1.), Les Quatre Carreteres (2.20.5.), Els Cinc Camins (2.20.8.), Barranc dels Cinc Camins (o de Pedret) (2.20.10.), Els Quatre Camins (3.15.1.) i Les Quatre Carreteres (3.23.1.), i de límits de termes, com El Terme (1.3.1.), Els Tres Termes (1.4.1.) i Cap de Termes (1.5.1.).

També podrien fer referència a la xarxa viària antiga topònims com Vila-seca (1.21.1.) i Lo Vilasec (3.2.1.), els quals, com ja hem comentat, derivarien, possiblement, del llatí *villa* (“vila”) i de l'àrab clàssic (*as-*) *sikka* (“el camí”), i, per tant, reflectirien el pas d'una antiga via romana. En el cas concret de l'actual localitat de Vila-seca de Solcina, al Tarragonès, al voltant de la qual s'han evidenciat diversos establiments romans, en alguns casos, de tipus “vil·la”, la seva relació amb el traçat de la *Via Augusta* sembla prou clara⁵⁰⁶.

Creiem important assenyalar el fet que, fins al moment, no s'hagi trobat al Camp de Tarragona el significatiu topònim “albalat” (del àrab clàssic *al-Balat*, o sigui, “la calçada” o “la via”) ni derivats de les paraules àrabs *al-rasif* (“la via empedrada”) i (*as-*) *sanān* (“el caminet”). Tan sols podríem contemplar aquesta darrera possibilitat al topònim Senan, pertanyent a una petita localitat de la Conca de Barberà, per tant, fora de la nostra àrea d'estudi, però que podria derivar també del nom personal germànic Sisnand o Sesenand.

Durant el nostre estudi microtoponímic, tampoc hem localitzat les formes llatines *strata*, *calciata* o *via*, referents al pas de vies de comunicació antigues, topònims que sí trobem a altres àrees de la geografia catalana, especialment de la Catalunya Vella, tal i com era d'esperar al tractar-se d'una regió on no es va donar la transformació toponímica produïda

⁵⁰⁶ Com ja hem tingut oportunitat de comentar, **M.J. Rubiera** ha realitzat una interessant i controvertida contribució al respecte, “El vocablo árabe ‘sikka’ en su acepción de vía y sus posibles arabismos en la toponimia hispánica: Aceca, Seca i Villa Seca”, *Sharq al-Andalus*, III (1986), pp. 129-132. També es parla d'aquest topònim, *sikka*, a l'article de **J. Vallvé**, “Toponimia de España y Portugal II (Fuentes Árabes)”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CXCIV, quadern I (gener-abril, 1997), pp. 1-70.

per la presència àrab que sí es va experimentar a les contrades de l'anomenada Catalunya Nova, entre les quals s'inclouen les terres que comprenen el Camp de Tarragona. En aquest sentit, cal destacar el fet que al Penedès, que, malgrat quedar fora del territori objecte del nostre estudi, hem de tenir sempre molt present, doncs es trobava comprés dins l'antic *ager Tarraconensis* (III Part, capítols 1 i 2), s'hagin trobat topònims d'aquest tipus, com Ca'n vies a La Ràpita (Alt Penedès) o Les Calçades a Santa Oliva (Baix Penedès).

Altrament, sí que hem detectat dins la nostra àrea d'estudi la presència de topònims com Els Hospitals (1.5.2.), Els Hostalets (1.7.1.), L'Hospitalet de L'Infant (2.25.1.), L'Hospitalet (2.25.2.), Planes de L'Hospitalet (2.25.3.), Los Hospitals (2.28.2.), Pont de l'Hospitalet (3.12.1.) i Hostalet del Lladre (3.16.2.), que, sens dubte, fan referència, en alguns casos, a parades de vies de comunicació que podrien remuntar-se a temps antics i tenir els seus orígens a *mansiones* d'època romana com sembla que seria el cas de l'actual població de L'Hospitalet de L'Infant.

En aquest mateix sentit, resultarien també reveladors topònims com Mas Palau (1.17.3.), Mas d'en Palau (3.1.2.), Bosc del Mas d'en Palau (3.1.3.), Palau del Reig (3.6.1.), Cal Palatí (3.6.2.), El Palau de Reig de Baix (3.21.1.) i El Palau de Reig de Dalt (3.21.2.), tot i que els hem de reconèixer com molt dubtosos, doncs han estat documentats només mitjançant un ràpid cop d'ull a la cartografia emprada⁵⁰⁷.

D'altra banda, hauríem de destacar la presència dins el terme municipal de Cambrils, en el qual s'han testimoniat diversos mil·lars, dels topònims "Camí Reial" (o "Ral"), molt significatiu, doncs ens indica l'existència d'un camí modern, que podria tenir orígens medievals o, fins i tot, més antics, i "Mare de Déu del Camí" que dona nom a una ermita i que, molt possiblement, es refereix a la construcció de la susdita capella respecte al pas d'una via propera, potser l'anomenada *calciata Francisca*, la successora d'època medieval de l'antiga *Via Augusta*⁵⁰⁸.

Altres topònims i microtopònims que podrien fer referència a característiques molt diverses del paisatge antic del Camp de Tarragona i que, per tant, hauríem de considerar també, serien els següents (consultar Mapa 12, Annex V)⁵⁰⁹:

⁵⁰⁷ Sobre el terme "palau" podeu consultar el breu article de **R. Martí**, "Palas o almúnies fiscals a Catalunya i Al-Andalus", *Hommages à P. Bonnassie*, Toulouse (en premsa), en el qual l'autor sintetitza part dels resultats que es deriven del projecte genèric *Organització territorial i institucions d'Estat durant l'Alta Edat Mitjana a l'àrea de Catalunya* (PB96-1189).

⁵⁰⁸ J. Rius, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, I, Barcelona 1945, p. 109 (doc. núm. 134, any 979); F. Pallí, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, pp. 122-124.

⁵⁰⁹ Respecte a les etimologies d'aquests topònims, hem utilitzat fonamentalment els següents diccionaris: A. Alcover, F. Moll, M. Sanchís i A. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca 1927-1961; J. Coromines, *Estudis de toponímia catalana* (2 vols.), Barcino, Barcelona 1965-70 (reimp. Barcelona 1981); *Idem*, *Onomasticon Cataloniae: els noms de lloc i noms de persones de totes les terres de llengua catalana* (8 vols.), Curial, Barcelona 1989-1997; E. Moreu Rey, *Els noms de lloc. Introducció a la toponímia*, Unió Excursionista de Catalunya, Barcelona 1965; *Idem*, *Els nostres noms de lloc*, Palma de Mallorca 1982 (2ª ed. rev. i aug. Palma de Mallorca 1999); P. Aebischer, *Études de toponymie catalane*, Barcelona 1986; P. Balañà i Abadía, *Els noms de lloc de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1989; M. Bofarull i Terrades, *Origen dels noms geogràfics de Catalunya. Pobles, rius, muntanyes, etc...*, Biblioteca Popular Catalana, Barcelona 1991; R. Amigó i Anglès, *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1999. Sobre la toponímia i microtoponímia relacionada amb el poblament antic del Camp de Tarragona podeu consultar també les següents publicacions, molt més específiques: C. Vidal Rosich, *Alcover. Monografia històrica*, Alcover 1897 (reed. 1973); J. Pié Faidella, *Annals inèdits de la vila de la Selva del Camp de Tarragona*, Barcelona 1899 (reed. per **F. Brunet i J. Masdeu**, Tarragona 1984); G.M. de Brocà, "Reus: etimologia de su nombre. Recientes descubrimientos", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 25 (gener-febrer de 1907), pp. 8-14; M. Vives i Porta, *Reculls històrics de la vila de Bràfim*, Valls 1920; A. Pujol, *Monografia de Vallmoll*, Barcelona 1922; J. Serra Vilaró, *Escornalbou Prehistòric*, Barcelona 1925; J. Porta i Blanch, *Arreplec de notes referents a Bràfim*, Tarragona 1930; F. Blasi i Vallespinosa, "Riberes del Gaià", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any XLI, núm. 439 (desembre de 1931), pp. 365-386; T. Capdevila, "Nota històrica de Maspujols", *Avui* (11 de març de 1936); *Idem*, "Aleixar i la seva història documental", *ibidem* (6 d'abril de 1936); S. Vilaseca Anguera, *La indústria de sílex a Catalunya, Reus 1936; Reus y su entorno en la prehistoria* (2 vols.), Asociación Reusense, núms. 48-49, Reus 1973; J. Iglésies Fort, *Els noms de lloc de les terres catalanes I. La Riba: termes municipal i parroquial*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1953; R. Amigó i Anglès, *Els topònims de la ciutat i del terme de Reus*, Reus 1957; *Idem*, *Reus. Els noms de lloc de les terres catalanes*, 3, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1962; *Idem*, "Toponímia del terme municipal i del poble de la Mussara", Tarragona 1963; *Idem*, *Toponímia dels termes municipals i nuclis de població de Castellvell del Camp i d'Almóster*, Reus 1968; *Idem*, *Els topònims del terme municipal de Constantí*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona 1969; *Idem*, *Toponímia de Vila-seca de Solcina i del seu terme municipal*, Vila-seca i Salou 1978; *Idem*, *Noms de lloc i de persona del terme de Prades*, Prades 1985; A. Manent, *Toponímia de l'Aleixar i el seu terme*, Tarragona 1962; *Idem*, "Toponímia de Maspujols i el seu terme", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 93-96 (1966), pp. 229-246; *Idem*, "Toponímia de Vilaplana i del seu terme",

- Alcover (3.2.3.) (de l'àrab *al-kover*, “el cap de tribu” o “el lloc murallat”, o *al-kubair*, “la tomba petita”, que podria fer referència al monument funerari d'època romana que s'aixeca a l'indret, concretament al Mas d'en Burguet (3.2.1.), tot que també n'hi ha torres medievals);
- Almoister (2.4.1.) (de l'àrab *al-moster* i després del mossàrab *al-monastir*, “el monestir”, malgrat que també s'ha proposat una derivació de l'àrab *al-Mustar*, nom propi de persona);
- Altafulla (1.1.1.) (de l'àrab clàssic (*al-*) *tahwila*, “el camp de conreu” o “la peça de terra”, un topònim que dona nom a una important localitat del Tarragonès prop de la qual, com ja hem comentat -III Part, capítol 3, apartat 3.2., es trobaria, probablement, l'antiga *Palfuriana* dels romans, *mansio* o posta de la *Via Augusta*);
- L'Argentera (2.6.1.) (del llatí *argentaria*, “mina d'argent”, un topònim que s'aplica a tota una part de l'arc de muntanyes que rodeia el Camp de Tarragona, la Serra de L'Argentera, i amb el qual es denomina també una petita població del Baix Camp, i que seria realment interessant estudiar en profunditat per intentar localitzar el lloc concret de la susdita explotació minera i poder determinar el sistema d'extracció de mineral que els íbers i després els romans pogueren establir i de quina manera va afectar a l'organització del territori -III Part, nota 372);
- La Febró (2.14.2.) (del llatí *villa fabrorum*, “vila dels artesans”);
- La Martorella (1.13.3.) (possiblement, de la paraula llatina *Martyrium*, amb la qual es feia referència a un cementiri amb sepultures atribuïdes a màrtirs cristians⁵¹⁰, i de fet es troba al costat mateix del cementiri de l'actual població de Roda de Berà);
- La Masó (3.8.2.) (del llatí *mansio*, “etapa del camí” o “lloc de descans”, que, a més, pertany a una població de l'Alt Camp ubicada molt a prop del pas de la via que unia Tarraco i Ilerda, la *Via de Italia in Hispanias*, el traçat de la qual s'identifica, *grosso modo*, amb el de l'actual carretera T-7220, tot i que també podria derivar de l'àrab *Mazhúd*, nom propi de persona -III Part, capítol 3, apartat 3.2., nota 236);

Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, XXXIII (1969-1970), pp. 77-106; *Idem*, “Toponímia del terme municipal de la Febró”, *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 121-128 (1973-74), pp. 163-192; *Idem*, “Els noms de lloc del terme i del poble de Capafonts”, *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària*, II (1981), pp. 9-67; E. Fort i Cogull, “Els Hospitals del Coll de Balaguer”, *Estudis d'Història Medieval*, III (1970), pp. 11-37; J. Aguadé, “Algunes consideracions sobre el nom de Vilabella”, *Revista de Vilabella*, any II, 9 (1971); A. Barberà, J. Cavallé, F. Jové i C. Vidal, *Història d'Alcover*, Alcover 1973; A. Barberà i F. Jové, *Ampliació de la monografia històrica d'Alcover*, Alcover 1973; F. Jové, “Les Borges del Camp. Papers vells. Apunts per a una monografia d'història local”, *Diario Español* (7 de setembre de 1975); *Idem*, “Toponímia de les Borges del Camp i del seu terme municipal”, Reus 1981; *Idem*, *Guia de Les Borges del Camp*, Tarragona 1983; E. Moreu-Rey, “Notes sobre l'Albiol”, *Miscel·lània Pau Vila*, Barcelona 1975, pp.321-335; *Idem*, “Els noms de lloc del terme actual i pretèrit de l'Albiol”, *Anuario de Filología*, 2 (1976), pp. 447-530; J. Massó, *Reus, prehistòria i antiguitat*, Reus 1978; *Idem*, “Reus a l'antigor”, *Reus, Semanario de la Ciudad* (4 i 11 de juliol de 1981); *Idem*, “Notes sobre el topònim Els Antigons”, *Reus setmanari de la ciutat* (10 de desembre de 1983); *Idem*, “Toponímia i Arqueologia. El Vilar de la Boada, Reus”, *Bulletí Informatiu de la Secció Excursionista del Centre de Lectura de Reus*, 35 (febrer 1984), p. 2; *Idem*, “Toponímia i Arqueologia”, *Bulletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XVII (setembre de 1985) (també publicat a *Cultura*, març de 1985); *Idem*, *Alcover, estat de la qüestió*, Alcover 1987; *Idem*, *Notes per a l'estudi del terme de Constantí a l'Antiguitat*, Centre d'Estudis de Constantí, 5, Tarragona 1990; *Idem*, *El terme de Cambrils a l'Antiguitat. Una aproximació arqueològica*, Cambrils 1990; E. Perea, “Toponímia del terme i de la vila de Riudoms”, *Revista Catalana de Geografia*, 2 (abril-juny de 1979), pp. 15-23; M. Martínez Larriba, *Prehistoria de Vila-rodona*, Vila-rodona 1979; *Idem*, *El món ibero-romà a Vila-rodona* (2 vols), Vila-rodona 1980-1981; M.T. Montaña i Martí, “Toponímia de l'antic terme de la Canonja”, *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària*, I (1980), pp. 9-84; S.J. Rovira i Gómez, *Guia d'Altafulla*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona 1980; E. Gort i J. Mèlich, *Aproximació a la Història de Reus*, Reus 1980; F. Jové i Hortonedà, *Toponímia de les Borges del Camp i del seu terme municipal*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1981; C. Maristany, *Guia de Botarell*, Tarragona 1981; F. Cortiella i Òdena, *Història de Constantí*, Tarragona 1981; *Idem*, *Guia de Perafort*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona 1982; *Idem*, *Guia de Secuïta*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona 1982; A. Barberà i J. Cavallé, *Guia d'Alcover*, Tarragona 1982, F. Cortiella i J. Veciana, *Guia de Renau*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona 1982; A. Gabaldà i Torrents, *El llibre de Vallmoll*, Estudis Comarcals, 1, Valls 1983; E. Todà i Güell, *Història d'Escornalbou*, Tarragona 1984; V. Romero Alarcón, *Aportació al coneixement de la població protohistòrica de Riudoms*, Riudoms 1984; J. Rafí i Blanch, *Apunts històrics de la Riera de Gaià amb el Ball de la Santa Creu*, Tarragona 1985; A.M. Gibert i Oliver, *Callipolis-Salauris. Aplec documental de notícies històriques: Solcina (Vila-seca), La Pineda, Port de Salou, Platja de Barenys i Vilaafortuny*, Monografies de Vila-seca/Salou, 13, Vila-seca/Salou 1988; R. Amigó, J. Cavallé, M. Vidiella i A. Domingo, “Dossier: La toponímia al Camp de Tarragona”, *Kesse*, 23 (agost de 1997), pp. 4-19.

⁵¹⁰ F. Pallí, “La toponímia de la Via Augusta en Catalunya”, *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 21.

- Nulles (3.12.2.) (del llatí *ad novulas*, referint-se a unes edificacions noves bastides sobre unes restes anteriors, que dona nom a una localitat de l'Alt Camp i que alguns investigadors han identificat amb l'antiga *mansio Ad Novas* de l'Itinerari d'Antoní -*It. Ant.* 452, 3, d'ubicació imprecisa –III Part, capítol 3, apartat 3.2., nota 236);

- Els Pallaresos (1.7.2.) (del llatí *paleares* i després del català “pallars” o del llatí *palea arx*, “fortalesa antiga”, sense oblidar, d'altra banda, que, en català, la paraula “pala” significa “vessant de muntanya llis i de pendent molt fort”);

- El Pont d'Armentera (3.14.1.) (del llatí *pons*, “pont”, i *armentaria*, “lloc de bestiar” o “indret on pasturen els ramats de bous o cavalls”, tot i que alguns especialistes l'ha suposat procedent de *pont armat*, referint-se a una suposada guarnició romana que vigilava el pont sobre el riu Gaià);

- Salou (1.15.2.) (s'ha considerat la possibilitat que provinguí de l'antropònim grec *Salauris*, documentat a l'*Ora Maritima* d'Aviè -*Or. marit.* 512-519, malgrat que sembli més probable la seva derivació del llatí (*ip*)*so alodio* que equivaldria al “propí alou”, terres senyorialis o reials –II Part, capítol 1, apartat 1.1.);

- La Secuita (1.16.2.) (de l'àrab clàssic (*as-*) *saqíta* o del seu diminutiu (*as-*) *suqàita*, “edificació enderrocada”);

- Vilabella (3.22.3.) (del llatí *villa*, “vila”⁵¹¹, i *bella*, “agradable”, o, potser, de *villa* i d’“abella”, insecte, tot i que també existeix la possibilitat de que sigui un híbrid llatí-àrab, del llatí *villa* i del àrab clàssic *al-bàlda*, “la vila” o “el llogarret”, significat en aquest cas “vila de la vila”, un topònim que dona nom a una localitat del l'Alt Camp prop de la qual s'han documentat nombroses restes que s'interpreten com a pertanyents a un assentament romà de tipus “vil· la”);

- Vilallonga (1.20.2.) (del llatí *villa* i *longa*, “llarg”, “allargat” o “llunyà”);

- Vilaplana (2.27.1.) (del llatí *villa* i *plana*, “plana”, probablement per la situació topogràfica de la població del Baix Camp a la que dona nom);

- Vilardida (3.10.3.) (del llatí *villa* i, potser, d’“ardida”, en el sentit de “forta” o “ben defensada”, un topònim documentat a la documentació medieval i que pertany a una localitat de l'Alt Camp en la qual s'han evidenciat els vestigis d'un possible assentament rural romà de tipus “vil· la” de cronologia imprecisa);

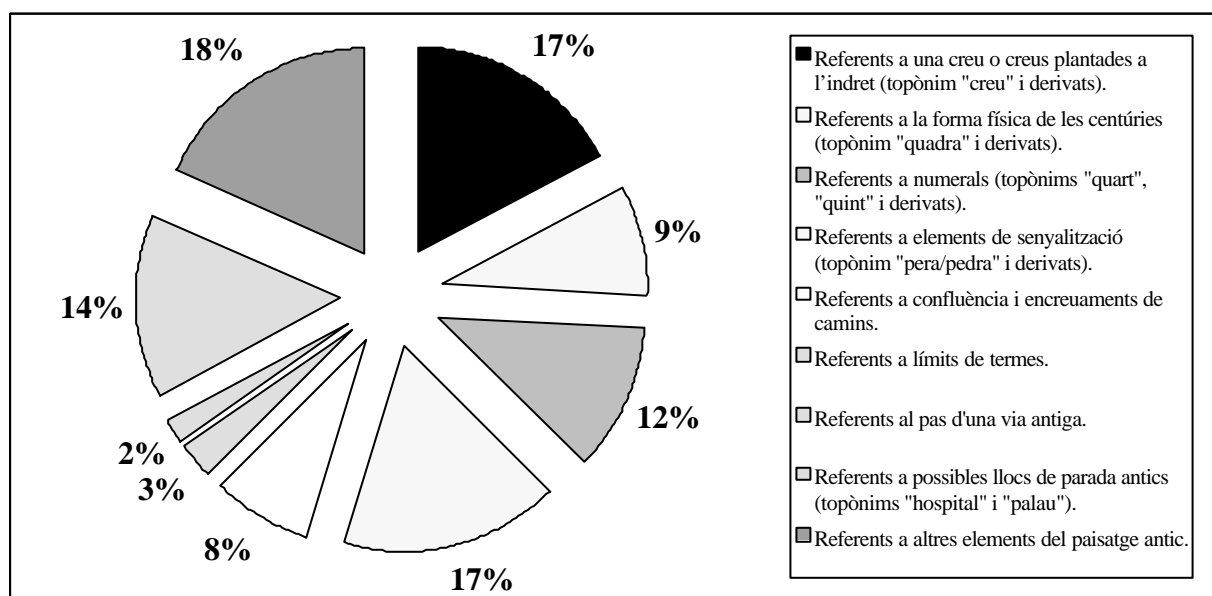
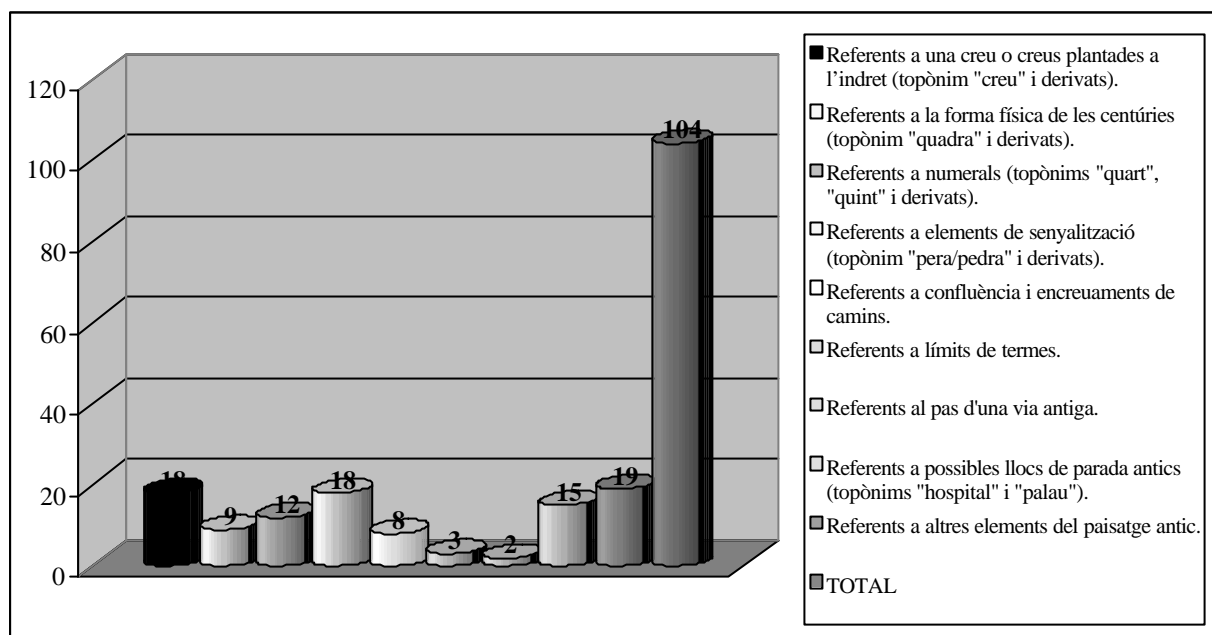
- Vila-rodona (3.23.4.) (del llatí *villa* i *rotunda*, “rodona”, per la forma que degué tenir antigament la població de l'Alt Camp a la que dona nom, que es troba, significativament, rodejada de nombrosos assentaments ibèrics i romans, un topònim que ja trobem documentat al s. X, concretament, al document de la donació del Castell de Frexà a l'església de Barcelona, amb data del 17 de juliol del 959, en el qual surt esmentada la «*villa rotunda super ripam fluminis gaiano*», i també al s. XII, amb motiu d'una donació al monestir de Valldaura, datada el 2 de juny de 1160 i en la qual s'ens diu textualment «*...antiquitatem Vilarredon...*»);

- Vilavella (2.22.1.) (del llatí *villa* i de “vella”, que dona nom a una localitat de l'Alt Camp en la qual s'han trobat diverses restes pertanyents, possiblement, a un assentament rural romà de tipus “vil· la” de cronologia imprecisa);

- i Vinyols i Els Arcs (2.28.1) (del llatí *vineola*, “vinya petita”, i de l'àrab vulgar (*al-*) *àrah*, “els bous” o “els vedells”, tot i que n'hi ha autors que li donen el sentit d’“arcada”).

⁵¹¹ El terme “vila”, del llatí *villa*, entra en la formació de nombrosos topònims i es defineix com aquella població que, sense ostentar el títol de ciutat, posseeix alguns privilegis o un nombre d'habitants prou elevat per a distingir-se dels pobles. Altre dels termes que apareix freqüentment en la creació de topònims, i del qual forma part el mot “vila”, és el de “vilanova”, que, durant la major part del període medieval, va fer referència a un nucli urbà format al voltant d'una ciutat o vila emmurallada, burg o raval, i que, del s. XIII al XVI, va passar a referir-se a aquella població creada en virtut d'una carta de població o d'un privilegi atorgat per la corona o per baró.

Gràfica 11. Classificació tipològica dels topònims i microtopònims evidenciats al Camp de Tarragona.



	Topònims i microtopònims
Referents a una creu o creus plantades a l'indret (topònim "creu" i derivats)	18
Referents a la forma física de les centúries (topònim "quadra" i derivats)	9
Referents a numerals (topònims "tercer", "quart", "quint" i derivats)	12
Referents a elements de senyalització (topònim "pera/pedra" i derivats)	18
Referents a confluència i encreuaments de camins	8
Referents a límits de termes	3
Referents al pas d'una via antiga	2
Referents a possibles llocs de parada antics (topònims "hospital" i "palau")	15
Referents a altres elements del paisatge antic	19
TOTAL	104

Tal i com hem fet amb els llocs de culte cristià, a continuació recollirem, d'entre tots els topònims i microtopònims que acabem d'enumerar i que hem considerat com a relacionats, en la major part dels casos, amb el poblament antic del Camp de Tarragona, aquells que es troben ubicats a punts significatius del cadastre (Mapes 15, 16 i 17).

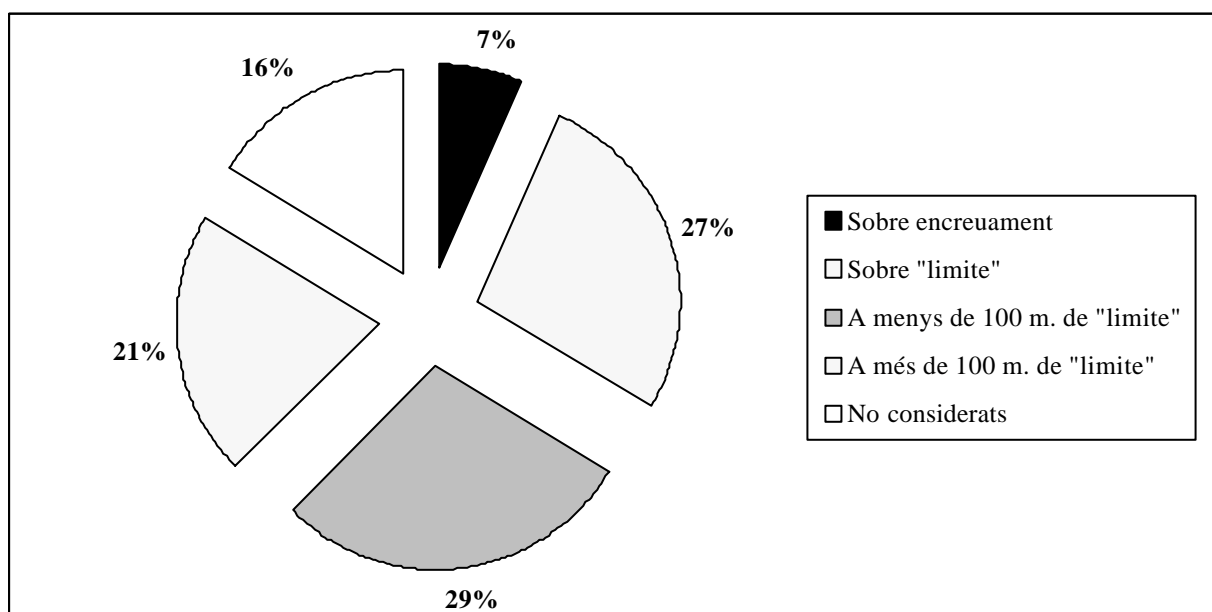
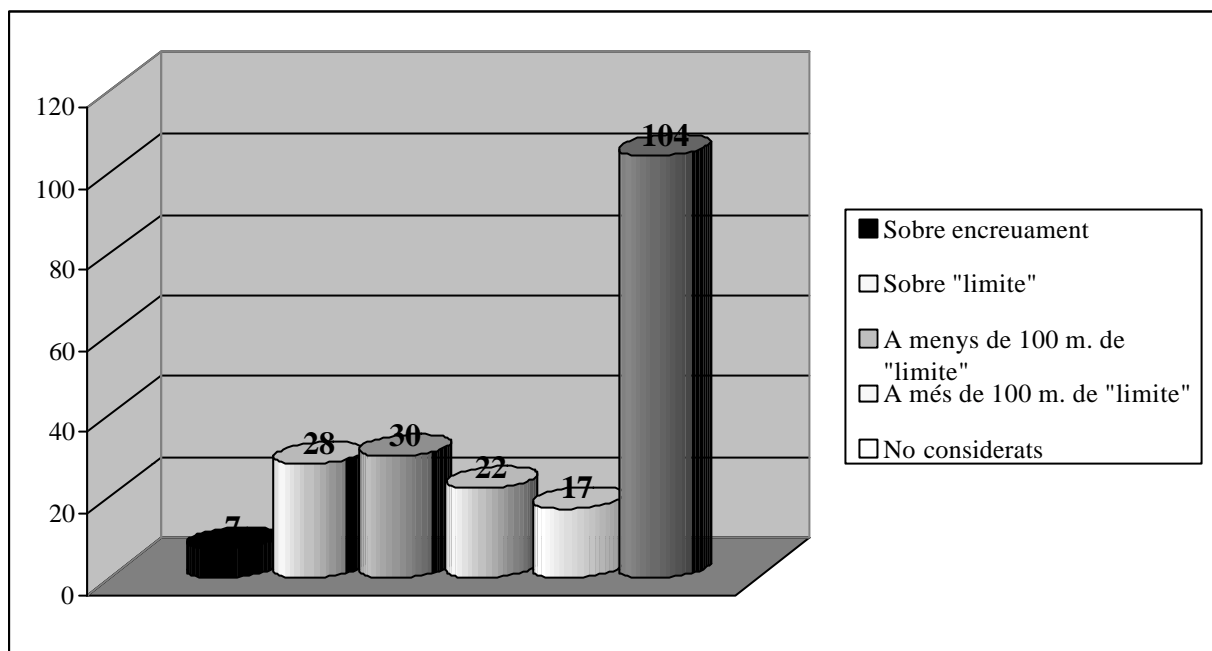
Per a realitzar aquest estudi i obtenir dades més detallades, hem fet servir la classificació ja utilitzada *supra* al tractar els jaciments ibero-romans coneguts i els llocs de culte i d'enterrament evidenciats, una classificació establerta a partir del grau de proximitat que (en aquest cas) cadascun dels topònims i microtopònims documentats presenta respecte als eixos de la nostra xarxa teòrica (Gràfica 12).

- A) Sobre encreuament o a 25 m. d'aquest: Altafulla (1.1.1.), Els Hospitals (1.5.2.), Planes de Peralta (1.11.3.), Torrent de Mas de la Creu (1.17.4.), Mas de Tallapedra (2.20.2.), Els Cinc Camins (2.20.8.) i Barranc dels Cinc Camins (2.20.10.).
- B) Sobre *limite* o a 25 m. d'aquest: Granja de Santes Creus (1.5.3.), La Quadra (1.6.1.), Els Hostalets (1.7.1.), Els Pallaresos (1.7.2.), Perafort (1.8.2.), Peralta (1.11.1.), Quartó (1.13.1.), La Quarterada (1.13.2.), Les Creuetes (1.18.1.), Tres Camins (1.21.2.), Almoster (2.4.1.), L'Argentera (2.6.1.), Les Creus (2.15.1.), La Quadra (2.20.1.), Camí de la Pedra Estela (2.20.7.), Vilaplana (2.27.1.), Camp de la Creu (3.1.4.), Lo Vilasec (3.2.1.), Alcover (3.2.3.), Los Quints (3.8.1.), La Masó (3.8.2.), Pont de l'Hospitalet (3.12.1.), Nulles (3.12.2.), El Palau de Reig de Baix (3.21.1.), El Palau de Reig de Dalt (3.21.2.), El Pedrós (3.22.1.), Vilabella (3.22.3.) i Plana de Pedrafita (3.23.2.).
- C) A menys de 100 m. de *limite* (entre 50 i 100 m.): El Terme (1.3.1.), La Creu de Salom (1.3.2.), Els Tres Termes (1.4.1.), Cap de Termes (1.5.1.), Coll de Creus (1.10.1.), La Costa de Peralta (1.11.2.), Pedrafita (1.11.4.), Torrent de Peralta (1.11.5.), Els Pedregalets (1.12.1.), La Martorella (1.13.3.), La Creueta de Genoves (1.15.1.), Les Creus (1.16.1.), Mas de la Creu (1.17.2.), Mas Palau (1.17.3.), Els Quatre Camins (1.20.1.), Vilallonga (1.20.2.), Barranc de Les Creus (2.3.1.), Los Quartons (2.8.1.), La Creu del Perdiu (2.8.2.), Los Quatre Camins (2.9.1.), La Creu (2.9.3.), Plans de Quart (2.20.4.), Riera de La Quadra (2.20.11.), Vilavella (2.22.1.), Vilar de la Quadra del Paborde (2.24.1.), Vinyols i Els Arcs (2.28.1.), Los Quints (3.2.2.), Mas de les Esquadres (3.15.3.), Les Quatre Carreteres (3.23.1.) i Pedrafita (3.23.3.).
- D) A més de 100 m. de *limite*⁵¹²: La Quadra (1.2.1.), Mas dels Quarts (1.8.1.), La Secuita (1.16.2.), Punta de la Creueta (1.17.1.), Vila-seca (1.21.1.), Coll de la Creu (2.5.1.), Mas Querol (2.9.2.), Los Quarts (2.17.1.), Les Quarterades (2.20.3.), Les Quatre Carreteres (2.20.5.), Quart (2.20.6.), Quintana (2.20.9.), Los Hospitals (2.28.2.), Bosc del Mas d'en Palau (3.1.3.), Les Quadres (3.10.1.), La Quarterada (3.10.2.), Vilardida (3.10.3.), Els Quatre Camins (3.15.1.), Les Esquadres (3.15.2.), La Mina de les Esquadres (3.15.4.), Els Pedrosos (3.22.2.) i Vila-rodona (3.23.4.).
- E) No considerats per trobar-se fora de l'àrea on s'han realitzat les mesures: Salou (1.15.2.), Los Pedrets (2.7.1.), La Creu Trencada (2.14.1.), La Febró (2.14.2.), L'Hospitalet de L'Infant (2.25.1.), L'Hospitalet (2.25.2.), Planes de L'Hospitalet (2.25.3.), Pedralons (2.25.4.), Santes Creus (3.1.1.), Mas d'en Palau (3.1.2.), Santes Creus (3.1.5.), La Pedra Cremada (3.5.1.), Palau de Reig (3.6.1.), Cal Palatí

⁵¹² Tot i això, la major part d'aquests topònims i microtopònims tendeixen a aproximar-se als *limites* i als seus encreuaments. Així doncs, només en alguns casos puntuals els trobem en posicions centrals, o sigui, dins les hipotètiques centúries establertes per la nostra xarxa centuriada teòrica.

(3.6.2.), El Pont d'Armentera (3.14.1.), Querol (3.16.1.) i Hostalet del Lladre (3.16.2.).

Gràfica 12. Grau de proximitat dels topònims i microtopònims localitzats al Camp de Tarragona respecte als *límites* de la nostra xarxa teòrica.



Topònims i microtopònims		
Sobre encreuament	7 (6,73 %)	65 (62,49 %)
Sobre <i>límite</i>	28 (26,92 %)	
A menys de 100 m. de <i>límite</i>	30 (28,84 %)	
A més de 100 m. de <i>límite</i>	22 (21,15 %)	
No considerats	17 (16,34 %)	
TOTAL	104	

Tal i com podem observar, gran part dels topònims i microtopònims documentats sobre el material cartogràfic, en concret 65 sobre un total de 104 (gairebé un 63 %), es troben situats sobre el traçat, o molt a prop d'algun límit teòric, mentre que només 22 (un 21 % aproximadament) es troben relativament allunyats dels *límites* de la nostra xarxa cadastral, a més de 100 m. d'aquests. Sens dubte, aquests topònims i microtopònims evidenciats testimonien, tal i com hem comentat, diferents elements de l'hàbitat antic dels quals no queda cap vestigi, tan sols l'empremta toponímica, constituint un fet realment significatiu la ubicació de la major part d'ells a punts rellevants de la xarxa cadastral⁵¹³.

5.4.- Interpretació i cronologia de la xarxa cadastral identificada. Relació amb les dades atorgades per les fonts escrites i arqueològiques.

Una vegada han estat considerades totes les dades que hem aconseguit reunir sobre la possible presència d'una *centuriatio* romana al Camp de Tarragona i que ens han possibilitat detectar l'orientació "predominant" i establir una primera caracterització del mòdul de la xarxa cadastral "hipotèticament" implantada al susdit territori, ha arribat el moment de recapitular, és a dir, de relacionar, de manera sintètica, els indicis de cadastració detectats a l'*ager Tarraconensis* durant la nostra anàlisi arqueomorfològica (III Part, capítol 5), reveladors, en efecte, d'una veritable *limitatio*, amb les dades aportades per les fonts escrites (literàries, epigràfiques i numismàtiques) (II Part) i, molt especialment, per les arqueològiques (III Part, capítol 4) que hem estat capaços de recopilar.

D'aquesta manera, volem suggerir, fonamentalment, una possible cronologia per aquesta estructura cadastral detectada i donar una valoració global de l'evolució de les formes d'explotació del territori i de la transformació del patró d'assentament indígena arran de la intervenció romana, que, com ja hem comentat a diversos apartats del present treball, sembla intensificar-se a partir de mitjans del s. II a.C., moment en qual es produeixen importants canvis, tant al nucli urbà com al territori depenent d'aquest, i que, en efecte, ens poden estar evidenciant el moment precís de la implantació del cadastre.

En primer lloc, cal tenir en compte que la morfologia del territori conegut com a Camp de Tarragona ha estat profundament transformada al llarg de la història per l'acció antròpica, sobretot a partir del s. XIX, amb l'increment dels cultius especialitzats i l'inici de la construcció de les vies fèrries i de les carreteres i les autopistes, entre altres fenòmens de gran impacte a nivell territorial, i, més específicament, durant els darrers decennis del s. XX, a causa de la forta irrupció de la indústria i del turisme, que s'ha deixat sentir de manera molt visible a les regions costaneres.

Tot i això, s'ha de subratllar el fet que l'orientació dita "A", que hem detectat i analitzat, presenta un bon nombre de vestigis conservats, sobretot a les àrees de topografia més suau, en les quals era més lògic trobar-los, uns vestigis corresponents clarament a una orientació dominant, lligada, com no podia ser d'altra manera, a les característiques naturals del terreny (orografia, hidrografia, etc...), però que, a un territori tan densament poblat i tan transformat com és la plana costanera del Camp de Tarragona, han de trobar-se també íntimament vinculades a les directrius dictades per l'home, doncs s'ha de tenir molt present que estem davant un paisatge construït per l'ésser humà, modelat segons les seves necessitats d'explotació del sòl i dels seus recursos, i que, en conseqüència, constitueix el resultat d'una llarga història d'ocupació i de transformacions.

Com ja van comentar, aquesta orientació dominant dita "A" es correspon relativament bé amb la xarxa teòrica de la centuriació de 20 X 20 *actus* i 710 m. Malgrat tot, no és

⁵¹³ Cal tenir en compte que 17 dels topònims i dels microtopònims documentats, no han estat considerats per trobar-se, tal i com hem explicat *supra*, fora de l'àrea seleccionada per fer l'estudi, a zones situades, en la major part dels casos, a notable alçada, difícils de ser considerades com a susceptibles de cadastració i, per tant, on seria complicat evidenciar traces de la nostra xarxa centuriada.

descartable que algun altre mòdul de la centuriació pugui ser restituït sobre aquesta orientació detectada, i és que la pobresa de les restes conservades que hem estat capaços de detectar, fa molt difícil establir la modulació de la *centuriatio* amb precisió, en referència tant al mòdul mètric, comprés entre 705-710 m. per centúria, com al pròpi mòdul de l'estructura intermèdia. Tampoc és descartable l'existència d'una altra orientació que respongui a un altre cadastre, però existeixen molt poques dades al respecte i sempre s'ha de considerar l'orientació detectada com la principal al nostre territori que, per aquesta raó, després de contemplar diverses possibilitats d'orientació, hem decidit qualificar com orientació “dominant”, aplicant-li, com és habitual en aquests casos, la denominació d’“A” (Mapes 7-10 i 17).

La distribució de les restes del cadastre sembla configurar una àrea centuriada que ocuparia la zona de plana i vessant, constatant que les àrees on es fa especialment densa la concentració d'evidències de l'orientació dominant dins el nostre territori, dita “A”, són les més planes i les que es presenten ocupades per sediments quaternaris, amb sòls pedològicament més adients pel cultiu, en concret les àrees, d'una banda, de Valls, Puigpelat, Nulles i Vilarrodona i, d'altra banda, d'Alcover, El Milà, Vilallonga del Camp i El Morell, totes a la comarca de l'Alt Camp, a excepció de la darrera que pertany al Tarragonès (III Part, capítol 5, apartat 5.3.) (Mapes 7, 8, 9, 10 i 17). També, com ja hem comentat *supra*, són nombroses les traces detectades, tot i que en menor mesura, a l'àrea compresa entre Montroig del Camp i Vilanova d'Escornalbou, a la comarca del Baix Camp (Mapes 8 i 10). Cal suposar que els terrenys més elevats, de topografia més escarpada i abrupta, tampoc escaparien a la cadastració romana, doncs esdevindrien *agri arcifinales* o *subcesiva*, i, per tant, quedarien inclosos, igualment, dins l'estructura fiscal del cadastre romà, tot i que fora de la xarxa de la *centuriatio*, de la divisió efectiva del territori que constitueix la *limitatio*⁵¹⁴. D'altra banda, la restitució morfològica del cadastre ens ha permès identificar, a les àrees amb major quantitat de vestigis, l'existència de restes significatives coincidents amb l'orientació dels *kardines* o dels *decumani*, delimitant estructures parcel·laries allargassades, però en nombre del tot insuficient per a poder precisar l'estructura interna de les centúries i per a suggerir, tal com ha fet O. Olesti al seu estudi sobre el territori del Maresme, la hipòtesi de l'existència d'una *scannatio in centuriis*, d'una divisió de les centúries *per scamna*, una tipologia de cadastre romà d'àmplia difusió durant el període tardorepublicà i que es troba amb relativa freqüència als territoris de l'Occident romà⁵¹⁵ (Figs. 63 i 64).

A partir de les dades arqueològiques, hem pogut veure com existeixen nombrosos jaciments que coincideixen amb els *limites*, els eixos del cadastre, tot i que, malauradament, en comptades ocasions, degut a la manca de dades, s'ha pogut comprovar l'existència d'orientacions idèntiques entre els murs d'aquests jaciments i la del cadastre detectat. Així doncs, podem dir que la relació dels jaciments arqueològics amb el cadastre és bastant estreta (III Part, capítol 5, apartat 5.3.2.) (Mapes 13 i 14; Gràfica 8).

També hem detectat l'existència d'importants vincles amb els llocs de culte cristià que es troben a la seva àrea, en alguns casos amb nivells baix-imperials i lligats a àrees de necròpolis del Baix Imperi o a temples paleocristians (III Part, capítol 5, apartat 5.3.3.) (Mapes 15 i 16; Gràfica 10).

En aquest sentit, és possible que a la zona més ben conservada del cadastre, la zona d'Alcover-El Milà-Vilallonga del Camp i de Vilarrodona-Valls, en la qual perduren clarament les restes de diversos *limites* del cadastre, tant *kardines* com *decumani*, camins i límits parcel·lars actuals que mantenen l'ortogonalitat i les distàncies mètriques

⁵¹⁴ G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 231-238.

⁵¹⁵ O. Olesti, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.). Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró 1995, p. 266.

corresponents a la centuriació, es reflecteixi allò que va esdevenir a les altres àrees pertanyents a l'estructura cadastral en les quals tenim menys vestigis documentats (Mapa 17). Aquests límits evidenciats a la zona d'Alcover-El Milà-Vilallonga del Camp i de Vilarrodona-Valls, que es troben literalment fossilitzats al paisatge, foren les vies entorn a les quals es situaren els jaciments d'època antiga, i ens mostren, i més si tenim en compte els resultats del nostre estudi arqueomorfològic, l'estreta relació que, en efecte, existeix entre cadastre i assentaments (III Part, capítol 5, apartat 5.3.2.). A *posteriori*, la pervivència d'ocupació als jaciments i la seva continuïtat sota culte cristià va produir que fossin els mateixos centres religiosos cristians els que fossilitzessin l'estructura cadastral i s'estructuressin també entorn a aquesta xarxa i és per això que els trobem, majoritàriament, alineats respecte als eixos dels *limites* cadastrals (III Part, capítol 5, apartat 5.3.3.). Així doncs, en aquesta zona concreta sembla que es podria seguir prou bé l'evolució soferta per l'estructura cadastral romana. En aquest sentit, cal destacar, novament, com les recerques realitzades al lloc arqueològic conegut com El Burguet (Alcover, Alt Camp) (3.2.1.), que s'ubica dins aquesta zona amb abundants restes conservades, han identificat un límit de propietat de clara filiació romana que coincideix perfectament amb l'existència d'aquest cadastre, doncs segueix la seva orientació, una troballa que, sens dubte constitueix un element molt notable que reforça la nostra hipòtesi de treball, elaborada a partir de l'estudi de la morfologia del territori, però que, malgrat la seva significació, hem de reconèixer que no pot ser considerat com a la "pedra angular", com a la prova definitiva de l'existència del cadastre centuriat (III Part, capítol 5, apartat 5.3.).

Finalment, la constatació a la toponímia actual del Camp de Tarragona (doncs, malauradament, la documentació cristiana alto-medieval és inexistent pel que fa al susdit territori) de noms molt representatius respecte a l'existència d'un cadastre romà, podria acabar de confirmar, en efecte, la presència d'una xarxa cadastral centuriada a la susdita regió, coincidint amb el que les anàlisis morfològiques i arqueològiques permeten intuir (III Part, capítol 5, apartat 5.3.4.) (Mapes 15 i 16; Gràfica 12).

Respecte a la cronologia, hem de dir que, en principi, caldria donar a aquesta estructura cadastral romana una datació de segona meitat del s. II a.C., una cronologia que no respon a la pròpia estructura de la centuriació, és a dir, al seu mòdul intern, al tipus de xarxa establerta, doncs la centuriació de 20 X 20 *actus* fou la més àmpliament utilitzada per Roma, sense una cronologia determinada i, per tant, pel que fa al mòdul no es poden extreure dades cronològiques. Malgrat tot, el fet que el cadastre romà comportés unes transformacions profundes a les pautes d'ocupació del territori, amb fenòmens d'abandonament d'hàbitats i fundació de nous assentaments, ens possibilita orientar-nos i donar una possible cronologia.

En primer lloc, cal tenir en compte que, a l'igual que a altres indrets, al *territorium de Tarraco*, la transformació de les formes d'explotació de la terra i la consegüent dissolució del sistema de poblament ibèric, no foren fenòmens que es produïren sobtadament, sinó per etapes relacionades amb l'evolució dels objectius i de les estratègies de l'actuació romana.

En efecte, a principis del s. II a.C., Roma inicia la primera etapa d'aquest procés de transformació i dissolució de les estructures indígenes, la més suau. Es tracta d'un moment en el qual Roma només pretén assegurar-se el control militar del territori, provocant l'abandonament d'alguns nuclis indígenes cessetans amb valor estratègic⁵¹⁶, però la resta del sistema de poblament indígena, estructurat entorn als *oppida*, sembla haver-se mantingut gairebé inalterat segons ens indica l'estudi arqueològic, tot i que no es pot excloure que la presència romana produís canvis importants a les estructures socials indígenes (III Part, capítol 4, apartat 4.2.). En aquest sentit, la introducció de la moneda pot haver tingut un paper

⁵¹⁶ S'observa com diversos centres d'hàbitat concentrats importants durant l'Ibèric Ple, com El Vilar, Els Garràfols, Alorda Park, Punta Terrosa, entre altres, s'abandonen o inicien un procés de decadència que els conduiria a la seva desaparició..

important, doncs suposava l'aparició d'un bé econòmic equiparable amb la terra, però diferent d'aquest, l'accés al qual, en la mesura que és individual, permetia trencar els vincles de dependència dels grups familiars, amb la qual cosa es devia accelerar la descomposició de l'estructura social indígena.

El manteniment del sistema de poblament indígena només es pot entendre per una voluntat romana de no transformar, de no intervenir totalment. Aquesta primera intervenció romana, molt limitada, aniria més lligada a la implantació d'una estructura fiscal nova de recaptació de tributs-estipendi i d'explotació de riqueses, que no pas a una intervenció directa mitjançant una reorganització del territori. En definitiva, aquest no va constituir encara el gran moment de la transformació del món indígena.

La numismàtica ens aporta dades prou evidents que reforcen aquesta interpretació, doncs, per exemple, es constata com les encunyacions de la primera meitat del s. II a.C., des del principi, apareixen amb llegendes en alfabet indígena que es refereixen a *ciuitates* (o als habitants d'aquestes). Això corroboraria, en efecte, la hipòtesi de que els romans es recolzaren sobre el teixit proto-urbà que hi havia, és a dir, sobre l'antiga estructura de poblament indígena, establint-se als establiments de caràcter central sobre el territori, des dels quals exerciren fàcilment el seu control a tots els nivells, sense la necessitat de realitzar modificacions espectaculars (II Part, capítol 3, apartat 3.2.). En aquest sentit, el cas de Tarragona és molt clar. El centre encunyador devia ser l'*oppidum* de Tarragona, un dels centres principals del territori cessedà en època ibèrica plena. La identificació de *Kese* amb *Tarraco* és normalment acceptada, ja que, pel volum de les encunyacions, cal pensar que es tracta d'una ciutat important i donat també que Tarragona constitueix, precisament, el centre de gravetat de la dispersió de les monedes d'aquesta seca. D'altra banda, és possible suposar també, tal com han fet notar **G. Alföldy** i **L. Villaronga**, que la llegenda monetària «*KeSE*» no faci referència al lloc d'encunyació en sentit estricte, sinó a tot el *populus Kessetanus*⁵¹⁷ (II Part, capítol 3, apartat 3.2.).

Així doncs, aquestes *ciuitates*, les principals localitats indígenes, foren l'eix sobre el qual es desenvolupà la primera organització territorial, conseqüència de la conquesta per Roma, que va íntimament lligada a la primera divisió provincial d'aquestes dates (197 a.C.). Per tant, no es tractaria d'una organització "a la romana". A més, cal tenir en compte que és tracta d'una època molt primerenca, en la qual Roma no tenia encara massa experiència en administrar territoris llunyans.

Per tant, la perduració i el suport de Roma a aquests centres propis de l'Ibèric Ple, a partir de la presència militar, amb guarnicions, però també mitjançant el pacte amb les èlites locals, fet que constitueix l'inici del sistema de clientela a la província, va constituir l'estratègia més fàcil i útil per establir i millorar la seva estructura de control del territori⁵¹⁸.

Però aquesta situació va canviar a mitjans del s. II a.C. Després d'un període d'ocupació al llarg del qual es busca sobretot una consolidació dels territoris conquerits, així com un aprofitament fiscal d'aquestes àrees, tant imposant una tributació directa sobre la

⁵¹⁷ L. Villaronga, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Ajuntament de Tarragona, 1983, p. 12-13; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum, 8, Tarragona 1991, p. 24.

⁵¹⁸ El famós Bronze de Lascuta (CIL II, 5.041), que recull un decret del pretor de la *Uterior*, Emili Paulus, constituïria un clar exemple de l'organització de la propietat territorial seguida per Roma als inicis de la conquesta. A la *Citerior* tenim un cas similar recollit per **Titus Livi** (*Ab Urb.* XXVIII, 39) i **Zonaras** (*Cron.* IX, 3, 8). En ambdós casos, els romans respecten els sistemes anteriors, sense potenciar la transformació de les relacions socials locals. L'actuació econòmica consistiria en l'expropiació de les terres als enemics de Roma i la seva cessió als seus aliats. Paral·lelament, començaria a exercir-se una pressió fiscal que afectaria tant a enemics com a *socii* i *amici*. Si el sotmetiment a Roma es feia mitjançant una *deditio*, és a dir, rendició sense condicions, a la via impositiva s'afegia el botí, com podem observar al Bronze d'Alcántara, datat cap al 104 a.C. De l'època de Tiberi Sempronius Grac, pretor de la *Citerior* (180-179 a.C.), que actuà activament a la Celtibèria, daten els primers testimonis de transformacions agràries de les societats indígenes. Les informacions que transmet l'historiador **Apià** (*Iber.* XLIII-XLIV, 175-183), permeten pensar, fins i tot, en la configuració de cadastres "romano-indígenes", és a dir, «cadastres initiés par l'autorité romaine, mais réalisés par et pour des populations locales». Veure: G. Chouquer i F. Favory, "Paysans conquis, paysages remodelés", *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C./IIIe s. après J.-C.)*, Errance, París 1991, p. 174.

població indígena com explotant els recursos naturals i minerals, a partir de mitjans del s. II a.C. aquesta política imperialista canvia. A aquest fet va contribuir, en part, la fi de les Guerres Celtibèriques, amb la caiguda de Numància l'any 133 a.C., doncs des de l'òptica romana, la derrota de l'últim enemic important de Roma a la Península Ibèrica, va significar l'autèntic final de la guerra a *Hispania*, possibilitant l'inici de les primeres operacions de reorganització del món indígena. En definitiva, per primer cop s'obrí a *Hispania* un període d'estabilitat, en el qual primaren les tasques administratives sobre les militars, al contrari del que havia succeït fins aleshores⁵¹⁹.

És en aquest moment, quan arriba a *Hispania*, segons les fonts literàries antigues, una comissió senatorial composta per deu senadors (*decenviri agrari*), que, seguint les instruccions dictades pel Senat i en estreta col·laboració amb els *imperatores* triomfadors, els únics que podien prendre les decisions definitives, inicia la reorganització dels nous territoris conquerits per Dècim Juni Brutus i per Publi Corneli Escipió Emilià, una actuació, probablement, no exclusiva de la zona celtibèrica, sinó de major abast, i que podria ser paral·lelitzable a allò que succeeix a l'àrea catalana (*Apià, Iber. XCIX-C, 428-437*)⁵²⁰.

És aleshores quan sembla que es generalitza i s'incrementa la intervenció romana sobre el món indígena, una intervenció que sembla produir-se, tal i com defensa O. Olesti pel cas del Maresme⁵²¹, mitjançant un "reassentament" de la població indígena, que ha de ser interpretat com el resultat de l'establiment al territori d'una estructura cadastral romana.

⁵¹⁹ Tal i com ja vam comentar, durant la segona meitat del s. II a.C. es va produir la conquesta de Numància (133 a.C.), l'expansió de Dècim Juni Brutus *Galaicus* cap al nord de la Lusitània i la *Gallaecia* (138-136 a.C.), la fundació de *Valentia* (138 a.C.), la conquesta de les Balears per Quintus Cecili Metelus *Balearicus* (123-121 a.C.), la fundació d'*Emporiae* (una mica abans del 100 a.C.), els "reassentaments" poblacionals de la Vall de l'Ebre de la segona meitat del s. II a.C. (*Segeda, Bilbilis, Caridad de Caminreal, etc.*), entre altres esdeveniments, que constitueixen clars indicadors de l'inici d'una política de conquesta i d'ocupació de nous territoris més agressiva. També foren importants les transformacions que, en aquest moment, experimenten les pròpies pràctiques imperialistes romanes, no només a *Hispania*, sinó arreu de l'Imperi, amb la destrucció de Cartago i de Corint (146 a.C.), la provincialització de Macedònia i de l'Àfrica Proconsolar, la conquesta del sud de la Gàl·lia (amb intervencions cadastrals datables entre el 125 i el 70 a.C.), la fundació de *Narbo* al 118 a.C. i el desenvolupament de la *Via Domitia*, etc... Igualment, cal recordar que la segona meitat del s. II a.C. fou també el moment de l'activitat política dels germans Grac i de l'aplicació de la seva política colonial fora d'Itàlia.

⁵²⁰ En època republicana, tota proposta d'assignació de terres només podia partir del Senat o d'un magistrat superior (un cònsol, un pretor o un tribú de la *plebs*) i devia ser sancionada per una *lex agraria* aprovada pels comicis (*comitia centuriata*). Aquesta *lex agraria* determinava la ubicació del territori, la seva extensió, el nombre de colons i la forma de distribució de les parcel·les. L'Estat romà delegava el seguiment de l'aplicació de la llei a una comissió de magistrats extraordinaris que comptaven amb un equip d'agrimensors. Aquestes comissions eren les que s'encarregaven dels aspectes tècnics i jurídics del procés, que podia durar alguns anys (delimitació de fronteres, estatuts de les ciutats, reorganitzacions territorials, fixació dels diversos tipus d'impostos, etc...). En alguns casos, eren els mateixos generals romans els qui, en una primera fase, realitzaven una divisió inicial de la possessió de la terra segons la forma en què s'havia produït la *deditio*, com va passar a l'epígraf de *Turris Lascutana* o durant l'actuació de Tiberi Semproni Grac a la Celtibèria. En època imperial, les assignacions passaren a ser prerrogativa exclusiva de l'emperador. La major part de mencions conegudes sobre comissions senatorials, es centren, precisament, a la segona meitat del s. II a.C. i, per exemple, les tenim actuant a Cartago (*Apià, Afr. CXXXV; Ciceró, leg. agr. II, 51*), Grècia (*Polibi, Hist. XXXIX, 3-5; Pausànies, VII, 16, 9-10; Plutarc, Aem. 28, 6*) i Àsia Menor (*Estrabó, Geogr. XIV, 1, 38; Polibi, Hist. XXI, 24, 16; Diodor, XXIX, 11*). El breu relat d'*Apià*, referit a l'arribada a *Hispania* d'una comissió senatorial per organitzar les zones recentment conquerides per Juni Brutus i Escipió Emilià (*Apià, Iber. XCIX-C, 428-437*), constitueix una descripció de com els romans organitzaven als indígenes mitjançant la implantació d'un cadastre acompanyat de repartiments de terres. P. Le Roux i F. Pina opinen, a partir del mateix text d'*Apià*, que cap a l'any 94-93 a.C., el Senat va enviar una segona comissió de senadors, immediatament després de les victòries dels pretors Licini Cras i Titus Didi sobre els lusitans i els celtibers, respectivament, que protagonitzaren, des del 114 a.C., tot un seguit de sublevacions, arran de la manca de terres o de la seva pobresa (*Plutarc, Mar. 6, 1; Eutropi, Brevis. ab Urb. IV, 27, 5; Valeri Màxim, VI, 9, 13; Apià, Iber. XCIX-C; Auli Geli, II, 27, 2; Ciceró, Verr. II, 4, 56*). Veure: C. Moatti, *Archives et partage de la terre dans le monde romain (IIe siècle avant-Jérusalem - Ier siècle après J.-C.)*, Collection École Française de Rome, 173, Roma-París 1993, pp. 7-30; A. Prieto Arciniega, "Apiano (Ib. 99) y el urbanismo de Tarraco", *Homenaje a F. Presedo*, Sevilla 1994, pp. 618-622; *Idem*, "Las transformaciones económicas de la Hispania Citerior durante la época republicana", *Italia e Hispania en la crisis de la República romana. Actas del III Congreso Hispano-Italiano (Toledo, 20-24 de septiembre de 1993)*, J. Mangas (ed.), Madrid 1998, pp. 95-96; J. Cortadella, O. Olesti i A. Prieto, "El estudio de las centuriaciones en la Península Ibérica: progresos y límites", *Arqueología Espacial*, 19-20 (1998), pp. 429-441; J. Ruiz de Arbulo, "Tarraco, Carthago Nova y el problema de la capitalidad en la Hispania Citerior republicana", *Miscel·lània Arqueològica a J.M. Recasens*, Tarragona 1992, p. 124; P. Le Roux, *Romains d'Espagne. Cités et politique dans les provinces IIe siècle av. J.-C. - IIIe siècle ap. J.-C.*, París 1995, p. 49; F. Pina Polo, "Las comisiones senatoriales para la reorganización de Hispania (App., Iber., 99-100)", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 23/2 (1997), pp. 83-104.

⁵²¹ O. Olesti, "La romanització del Maresme: un nou model d'interpretació", *Avenç*, 172 (1993), pp. 8-15; *Idem*, "Cadastre, aménagement du territoire et romanisation de Maresme à l'époque républicaine", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 20/1 (1994), pp. 283-307; *Idem*, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.). Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró 1995; *Idem*, "Actuaciones catastrales y romanización en el territorio del Maresme en época republicana. Contribución del estudio arqueológico", *Studia Historica (Hª Antigua)*, 13-14 (1995-96), pp. 105-124; *Idem*, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries*, 52 (2000), pp. 55-86.

Aquest fenomen de “reassentament”, es constata arqueològicament en l’abandonament de nombrosos hàbitats ibèrics (*oppida* i assentaments de plana-vessant) i en l’aparició d’altres⁵²², d’indubtable factura ibèrica, però amb una claríssima influència romana⁵²³ (III Part, capítol 4, apartat 4.3.). Per primera vegada, es produeix una organització “a la romana”, doncs, després de la repressió de Cató, l’any 197 a.C., s’havia reorganitzat el territori a partir de realitats indígenes sense que el camp es veiés afectat per l’acció dels *agrimensores* i dels *finitores*.

Aquestes importants transformacions que esdevenen a nivell territorial es reflecteixen també a la reorganització del sistema monetari que es realitza, ja que a partir d’aleshores totes les seques ibèriques catalanes van començar a utilitzar el patró de la seca de *Kese*, indicatiu de la importància de *Tarraco* dins l’estructura fiscal i administrativa de la *Hispania Citerior* (II Part, capítol 3, apartat 3.2.).

Altrament, cal recordar que la segona meitat del s. II a.C. fou també el moment en el qual es va produir a *Tarraco* la fusió de la Part Alta, la romana, i la Part Baixa, el sector ibèric preexistent, que van passar, significativament, a estar englobades dins un sol recinte emmurallat, tal i com ja hem comentat en diverses ocasions al llarg del present treball.

Els nous assentaments, sorgits durant la segona meitat del s. II a.C., s’establiren seguint les noves pautes imposades pel cadastre romà. Com hem pogut observar, són sobretot els jaciments de la segona meitat del s. II a.C. els que mostren una relació més estreta amb els *limites* de la centuriació, la qual cosa sembla indicar que el moment de fundació d’aquests ha de coincidir amb el de la implantació del cadastre, doncs significaria que quan aquests hàbitats s’establiren, la susdita xarxa cadastral romana era l’estructura principal que

⁵²² S’abandonen definitivament alguns dels *oppida* que encara havien estat vigents, més o menys actius, durant la primera meitat del s. II a.C., com els poblats d’El Vilar de Valls o d’Alorda Park a Calafell. El seu abandonament posterior suposa un canvi molt notable pel que fa a l’estratègia d’ocupació romana d’aquestes àrees. Però aquest fenomen d’abandonament afecta també als hàbitats situats a la planavessant i, per exemple, s’abandonen, definitivament, petits assentaments rurals, com el de Santa Anna a Castellvell del Camp o del Coll Roig a Valls, entre altres, i, ja fora de la nostra àrea d’estudi, però dins la *regio Kessetania*, com Punta de la Sella a Salou, Corral de Castellvell a Cunit, Ca l’Artur, Vinya de Jan Rion, Camí de Montpeó i Els Carquinyolis a Calafell, etc... D’altra banda, n’hi ha *oppida* que perduren com Olèrdola o Adarró (fins a la meitat del s. I a.C.), ambdós a terres penedesenques, i no diguem l’assentament de Tarragona. Lligats a aquests *oppida* que sobrevien, alguns petits centres de plana, que ja existien al període anterior, també continuen ocupats en aquest moment, com, per exemple, Els Mongons, Planes de la Serra, Castell de Vilafortuny, Les Barqueres i, ja fora del Camp de Tarragona, però a la Cessetania, com El Vilarenc, L’Argilera, L’Albornar, etc... En els casos ben coneguts, aquesta pervivència implica canvis. En aquest sentit, són realment indicatius els casos d’El Vilarenc i de L’Argilera a Calafell i de L’Albornar a Santa Oliva (amb precedents ibèrics que es remunten al s. IV a.C.) i que en aquests moments, a mitjans del s. II a.C., pateixen una extraordinària transformació convertint-se en nous assentaments, amb característiques similars als que paral·lelament estan apareixen al territori, de filiació indígena, però que documenten un grau inicial de romanització. Un altre cas significatiu és el dels forns ibèrics. A partir de mitjans del s. II a.C., es tornen a trobar indicis de produccions importants, i es pot parlar d’una represa en la producció amfòrica. És el moment en qual sembla que va començar la producció dels fons de La Coma (Fontscaldes, Alt Camp), del Barranc de la Premsa Cremada (Botarell, Baix Camp), de Can Cassanyes i de Les Badies (Castellet i la Gornal, Alt Penedès) i de La Vinya d’en Pau (Vilafranca del Penedès, Alt Penedès). Aquests forns, mal anomenats “forns ibèrics”, que estigueren funcionant fins a mitjans del s. I a.C., són testimoni d’un procés d’aculturació tecnològica només atribuïble a les necessitats imposades per la fabricació de nous productes. Però el gran fenomen que va afectar a l’*ager Tarraconensis* durant la segona meitat del s. II a.C. fou l’inici d’un procés que va comportar, en un període de temps bastant breu, la fundació d’un seguit de nous assentaments rurals a la zona de plana i vessant, procés que va perdurar al llarg de la primera meitat del s. I a.C., tots ells amb arrels indígenes, però un grau inicial de romanització, establiments que hem qualificat com “assentaments rurals ibèrics finals” i entre els quals trobaríem els d’El Moro a Torredembarra, Les Planes-Mas d’en Gori, Horta Avall, Finca d’en Gori, Els Vinyets, Pedrafità, Aubellons i L’Alzinet a Vila-rodonà, Font Cervellona a Aiguamúrcia, Casc urbà d’Alió, Vilardida i Tervicosa a Montferri, Castell Tallat a Cabra del Camp, Els Tillans a Prades, L’Alzina a Arbolí, El Barranc del Prat a Juncosa (possiblement amb precedents a l’Ibèric Ple), entre altres. Es tracta d’assentaments de nova planta i noves característiques, que tant pel tipus de construcció (murs de pedra seca, paviments de terra batuda) com per la cultura material (amb predomini del material ibèric), es poden considerar d’origen indígena.

⁵²³ L’establiment d’un cadastre pot ser identificat, a nivell arqueològic, mitjançant l’estudi d’aquests nous assentaments indígenes, posant especial atenció als canvis que la seva integració dins les noves pautes econòmiques els hi suposa, com, per exemple, la utilització de tècniques constructives romanes (*tegulae*, *imbrex*, *opus signinum*, etc...) i de noves formes d’emmagatzematge (*dolia*) o la presència de diferències substancials respecte a les característiques dels establiments de l’Ibèric Ple (dimensions dels assentaments, absència de camps de sitges, aparició de petits conjunts de sitges associats a nous hàbitats, etc...). L’hàbitat que es funda a partir de mitjans del s. II a.C. i durant el s. I a.C., és un hàbitat de dimensió petita-mitjana, molt diferent de l’hàbitat agrupat dels *oppida* de l’Ibèric Ple. És molt significativa la desaparició dels camps de sitges comunitaris, les anomenades “àrees de gestió comunitària”, i, per contra, l’aparició de conjunts de sitges associats a noves construccions, tal i com s’observa, de manera molt evident, a L’Argilera, L’Albornar i el Barranc del Prat, entre altres. Això no significa que es va produir una reducció de l’activitat agrícola, sinó, més aviat, testimonia un canvi en el tipus d’explotació agrícola i en la forma d’emmagatzematge de l’excedent d’aquesta producció. Davant l’anterior estocatge de l’excedent en àrees comunitàries, com en època ibèrica plena, a partir d’aquests moments l’excedent apareix individualitzat a cada àmbit, “privatitzat”, la qual cosa ens indica que cada productor emmagatzema allò que produeix. Es tracta, per tant, d’una producció fraccionada en petites unitats. El gran contrast entre un sistema i l’altre implica un canvi profund, ja que suposa una transformació de les formes de producció i de les relacions de producció. L’establiment d’un cadastre romà al territori permet explicar tots aquests canvis i transformacions que s’observen.

organitzava l'explotació i el control del territori (III Part, capítol 5, apartat 5.3.2.).

Al llarg de la següent centúria, els hàbitats apareguts a la segona meitat del s. II a.C., producte del fenomen de "reassentament", es van desenvolupar⁵²⁴ i ens testimonien com les estructures del cadastre configuraren un tipus d'assentament nou, que produïa cada cop més per al mercat⁵²⁵. En aquest aspecte, la monetització dels intercanvis, lligada a una major regularitat de la fiscalitat, ha estat ben testimoniada per la numismàtica. La major part de l'hàbitat que es troba a la zona de plana-vessant en aquests moments és de filiació ibèrica, tot i que és un hàbitat ibèric reassentat, és a dir, fixat a un determinat lloc a partir de l'actuació romana concretada en l'establiment d'un cadastre romà⁵²⁶ (III Part, capítol 4, apartat 4.4.).

Durant el s. I a.C., es detecta una intensificació del fenomen del "reassentament" i altres jaciments nous, de característiques similars als apareguts a la segona meitat del s. II a.C., anaren ocupant l'àrea centuriada, seguint, de la mateixa manera, les pautes marcades per l'estructura cadastral (III Part, capítol 4, apartat 4.4.). Sens dubte, és força significatiu que el 71 % (paradoxalment el mateix percentatge observat en referència als establiments sorgits durant la segona meitat del s. II a.C.) dels llocs arqueològics apareguts durant la primera meitat del s. I a.C. segueixen localitzant-se prop de *limites*. Amb posterioritat, a partir de la segona meitat del s. I a.C. i ja en època imperial, aquest índex percentual de jaciments ben ubicats respecte als eixos cadastrals es redueix a un 64 % i, per contra, augmenta el nombre de jaciments que no ho estan, però, de tota manera, encara estem parlant de xifres molt significatives que semblen indicar una perduració del cadastre com estructura central entorn a la qual es seguien distribuint els nuclis d'hàbitat i s'organitzaven les activitats del territori, si bé es comença a detectar una petita reducció de la seva influència que amb el pas del temps s'amplificaria i conduiria al seu abandonament i substitució i, en conseqüència, a l'inici del seu procés de fossilització definitiu (III Part, capítol 5, apartat 5.3.2.) (Gràfica 8). Tot i això,

⁵²⁴ Gairebé tots els jaciments de la segona meitat del s. II a.C. es mantenen, com els d'El Moro, Font Cervellona, Les Planes-Mas d'en Gori, Els Vinyets, Planes de la Serra, Vilardida, Horta d'Avall, Alió, Els Mongons, Tervicosa, Pedrafita, L'Alzinet, Aubellons, Els Tillans, L'Alzina, Castell de Vilafortuny, Les Barqueres, entre altres, i, ja fora de la nostra àrea d'estudi, al Penedès, com els d'El Vilarenc, L'Argilera, El Barranc del Prat o L'Albornar. D'altra banda, al costat d'aquests, apareixen nous assentaments, com els de Pont de Goi a Alcover, La Pedrera a Valls, Planes d'Aiguamúrcia, Mas d'en Bellot i Planes II a Aiguamúrcia, Els Ponts, Mas d'en Vives, Mas de Barberet, La Serra, Vil·la Columbari i Planes d'en Porta a Vila-rodona i El Vilà i Casetes a Bràfim. A mitjans del s. I a.C., s'inicia l'abandonament d'un nombre considerable d'assentaments de l'Ibèric Final. En primer lloc, s'abandonen els *oppida* que havien perdurat, molt romanitzats, fins aquest moment, en concret, Olèrdola i Adarró, ambdós a la regió penedesenca, lluny de l'*hinterland* de Tarraco, que són, possiblement, els casos més significatius (i millor estudiats) de la Cessetània, i que, sens dubte, la seva pervivència i, fins i tot, ampliació havien estat el resultat de la voluntat romana. Aquest abandonament cal relacionar-lo amb el gran desenvolupament de Tarraco, que no trigaria en transformar-se en colònia, començant així una nova fase de la *ciuitas*, un fet que va incidir directament sobre la viabilitat dels nuclis de poblament concentrat encara existents. Els altres jaciments que s'abandonen aleshores foren aquells que presentaven una major relació amb l'emmagatzematge en sitges i amb les produccions agràries cerealístiques, com és el cas d'El Moro, El Barranc del Prat, Vil·la Columbari, Font Cervellona, Les Planes-Mas d'en Gori, Els Vinyets, Planes de la Serra, Vilardida, Horta d'Avall, Alió, Planes d'Aiguamúrcia, Els Ponts, La Serra, Els Mongons, Tervicosa, Pedrafita, L'Alzinet, Aubellons, Els Tillans, L'Alzina, Castell de Vilafortuny, Les Barqueres, entre altres, i, ja fora de l'àrea objecte del nostre estudi, d'El Vilarenc, L'Argilera i L'Albornar. La potenciació de nous cultius, en especial del vi, que mai no van eliminar els tradicionals, comportà, probablement, la marginació dels centres més especialitzats en les produccions anteriors, difícilment reconvertibles al conreu dels nous cultius. D'altra banda, alguns d'aquests centres amb sitges estaven clarament lligats als *oppida* d'Olèrdola i d'Adarró, que també desapareixen en aquests moments (o canvien, com és el cas d'Adarró, que desapareix com a *oppida*, però continua, primer com a centre industrial i després com a "vil·la"). Alguns dels jaciments que desapareixen al llarg de la segona meitat del s. I a.C., realment no van finalitzar la seva existència, sinó que, més aviat, es van transformar, com El Moro, Vil·la Columbari, Vilardida, Fontscaldes, Adarró, Tomoví, El Vilarenc, etc..., i alguns arribaran a convertir-se en veritables *villae* al llarg de tot el s. I d.C., després de passar per una fase intermèdia com a centres industrials. Per tant, entorn a mitjans del s. I a.C. l'estructura de poblament que havia determinat la implantació del cadastre romà s'ha consolidat i han estat abandonats els principals elements de l'estructura anterior.

⁵²⁵ Els nous assentaments que sorgeixen en aquests moments, evolucionen des d'una producció agrícola basada sobretot en el cereal, envers un tipus de producció en la qual el vi té un paper molt important. Entorn a mitjans del s. I a.C., es produeix un important canvi de les produccions i de les formes d'emmagatzematge. S'observa un fenomen d'amortització de sitges i l'aparició d'un "nou" sistema d'emmagatzematge que ja es troba en alguns jaciments des de mitjans del s. II a.C., la *dolia*. No es tracta d'un simple procés de substitució d'un mètode d'emmagatzematge per un altre, sinó que el canvi per la *dolia* es deu sobretot a una variació de les produccions agrícoles emmagatzemades. Per tant, l'amortització de sitges indica que la producció cerealística, tot i que vigent (doncs, els cereals eren la font bàsica d'alimentació), va decaure significativament respecte al període anterior, observant-se una clara relació entre *dolia* i producció vinícola.

⁵²⁶ Cal recordar que gran part dels centres de l'Ibèric Final constituïen l'origen d'explotacions vitivinícoles que van perdurar durant l'Alt Imperi. Veure: J. de C. Serra Ràfols, "Estratos ibèrics debajo de villas romanas de la costa catalana", *VII Congreso Nacional de Arqueología (Barcelona, 1960)*, Saragossa 1962, pp. 255-260.

no es pot negar, ni molt menys, la possibilitat de que s'hagués produït, en lloc d'una perduració de l'estructura de l'antic cadastre tardo-republicà, una nova actuació cadastral (i més tenint en compte la significació d'aquest moment per a la *ciuitas* de *Tarraco*, promocionada a colònia, un esdeveniment que, a més, podria haver estat acompanyat d'una *deductio* de veterans), una autèntica *renormatio*, que es caracteritzaria per haver suposat la implantació d'una estructura amb una orientació similar a la de l'anterior cadastre de segona meitat del s. II a.C., la qual cosa justificaria el resultat que hem obtingut al nostre estudi, és a dir, l'alt percentatge de jaciments de segona meitat del s. I a.C. i d'època alto-imperial ubicats a llocs significatius de la xarxa cadastral que hem proposat pel cadastre del període tardo-republicà (III Part, capítol 5, apartat 5.3.2., nota 485).

Roma va aplicar en aquest territori una hàbil estratègia imperialista, ja que l'establiment d'un cadastre permeté trencar i ofegar l'estructura del món ibèric preexistent i, finalment, integrar-lo sense provocar destruccions i violència.

Però, la nova estructura de poder i de control fou imposada mitjançant una intensa col·laboració entre el món romà i una part important de la pròpia societat ibèrica. En efecte, el procés de "reassentament" no pot explicar-se sense pressuposar un pacte o col·laboració entre determinats sectors del món ibèric i del romà, la qual cosa no significa que el "reassentament" fos desitjat pel món indígena, amb la finalitat d'apropar-se al "còmode" món romà del pla, sinó que cal pensar en una doble imposició, per part del món romà i d'un grup social força significatiu de la pròpia societat ibèrica, l'élite, molt vinculada amb l'aristocràcia romano-itàlica i que, sens dubte, va jugar un paper fonamental en el procés de romanització.

D'aquesta manera, s'inicia la transformació envers unes formes de producció i comercialització de l'excedent ja més pròpies d'una economia on la producció per al comerç predomina sobre la producció per al consum, una transformació que hauria estat induïda per la incorporació del món indígena a les estructures del cadastre i la consegüent inclusió d'aquests nous assentaments dins unes noves pautes fiscals i d'explotació del territori establertes pel poder romà. Així doncs, el cadastre va constituir el mecanisme més ben adaptat i el més versàtil per implantar sobre un territori conquerit les relacions de producció més adequades per als objectius imperialistes.

Alguns indicis cronològics complementaris poden ajudar-nos també a delimitar aquesta cronologia de segona meitat del s. II a.C. per a la nostra xarxa cadastral. És significatiu que l'estructura del cadastre sembli estar relacionada amb el nucli urbà ibero-romà de *Tarraco*, que, com ja hem destacat, experimentà una profunda transformació a la segona meitat del s. II a.C. També destaca el fet que la *Via Augusta*, l'eix viari més important que va creuar el nostre territori, aprofiti algun dels trams de *limites* de la centuriació, la qual cosa demostraria la preexistència de la xarxa cadastral respecte a la via, remodelada a l'època augustiana (9-8 a.C.). En aquest mateix sentit, l'orientació del límit rural documentat a El Burguet (3.2.1.) ens estaria indicant la contemporaneïtat o la preexistència de l'orientació "A" del cadastre. Finalment, hauríem de fixar-nos en el gran increment de jaciments a la zona de plana i vessant que s'ha documentat a través de l'estudi arqueològic (III Part, capítol 4), i que s'inicia a partir de la segona meitat del s. II a.C., la qual cosa ens marcaria gairebé amb total seguretat el moment inicial de la transformació del territori sota autèntiques pautes romanes.

Sens dubte, aquesta coincidència entre restes cadastrals i la ubicació d'aquests jaciments constitueix un argument cronològic molt important, però també existeixen raons històriques significatives que reforcen la cronologia proposada. Cal recordar que és precisament durant la segona meitat del s. II a.C. quan Roma comença a actuar sobre el territori del nord-est de la Península Ibèrica i estableix una important xarxa viària (III Part, capítol 3), quan es produeix una actuació cadastral romana a Empúries i a la regió del

Maresme, en molts aspectes paral·lela a aquesta⁵²⁷, i quan esdevenen importants canvis al centre ibero-romà de *Tarraco*, produint-se, fins i tot, l'ampliació del perímetre emmurallat, la qual cosa va significar la fusió dels dos nuclis existents, l'ibèric i el romà, constituint un índex molt significatiu que les restes del cadastre romà detectat ocupin clarament els territoris que l'envolten, apreciació que cobra una nova dimensió si ens fixem en el cas dels cadastres "precoços" del sud de la Gàl·lia, com el de *Béziers B* o el de *Nîmes A*, anteriors o del segon quart del s. I a.C. i estructurats en *scamnatio in centuriis* de 20 X 20 *actus* (Figs. 63 i 64), els quals ocuparen especialment aquells territoris situats entorn als *oppida*, englobaren els nuclis indígenes dins el nou cadastre, reestructuraren tota la seva anterior vitalitat i el seu domini territorial i provocaren l'adaptació d'aquests centres a les noves estructures⁵²⁸.

El fenomen de "reassentament" de la població indígena detectat, producte de la implantació del cadastre, que suposa un gradual abandonament, a partir de la conquesta romana fins a la segona meitat del s. I a.C., dels assentaments ibèrics i la creació de nous establiments amb certs elements de caràcter indígena, ens demostra que la intervenció romana tenia com a principal objectiu la població autòctona, l'element indígena, una població que no va rebre sempre el mateix tractament per part de Roma, ja que coneixem comentaris a les fonts literàries antigues que ens parlen de l'expulsió dels indígenes de les seves terres o de la seva precària situació, però que el cas concret de *Tarraco* i del seu *hinterland*, totes les dades al respecte ens fan suposar que els romans van donar un tractament favorable als fbers cerssetans, qualificats com a "socii" per **Titus Livi** (*Ab Urb.* XXII, 22, 1-2).

El fenomen d'abandonament de molts hàbitats ibèrics i de fundació de nous establiments, tant al pla o com als primers pendents, que ens ha revelat l'estudi arqueològic (III Part, capítol 4), testimonia, sens dubte, una ruptura amb l'organització territorial anterior i l'elaboració d'una nova reorganització. Cal suposar que l'objectiu de Roma era alterar el marc en el qual es desenvolupava la societat ibèrica i provocar, d'aquesta manera, una dissolució i disgregació de la forma d'ocupació i d'explotació precedent, fet que es traduiria en una transformació de l'estructura socio-econòmica característica de l'època pre-romana. Molt possiblement, la major part d'aquests centres foren creats pels romans per tal d'instal·lar a la població local una vegada s'aconseguia provocar l'abandonament o la reconversió dels llocs d'ocupació tradicionals i, per tant, es pot suposar la implantació d'un nou marc espacial que comportava una nova forma d'ocupació del territori i una nova sistematització de l'explotació. En conseqüència, es podria proposar la hipòtesi que un dels objectius primordials de Roma fou la nova adequació al territori de la població local, fet que va poder

⁵²⁷ R. Plana, *Morfologia històrica del territori del nord-est català durant les èpoques pre-romana i romana* (3 vols.), Bellaterra 1990 (Tesi Doctoral inèdita); O. Olesti, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.). Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró 1995.

⁵²⁸ M. Clavel-Lévêque, *Béziers et son territoire dans l'antiquité*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 112, Les Belles Lettres, París 1970; *Idem*, "Résistance, révoltes et cadastres: problèmes contrôles de la terre en Gaule transalpine", *Estudios de la Antigüedad*, 3 (1986), pp. 9-38 (també publicat a *Forms of control and subordination in antiquity. International Symposium for Studies on Ancient World (Tokyo, 1986)*, T. Yuge i M. Doi (eds.), Tokyo 1988, pp. 177-208); *Idem*, "Terre, contrôle et domination. Révoltes et cadastres en Transalpine", *Puzzle Gaulois. Les Gaules en mémoire. Images-Textes-Histoire*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 396, París 1989, pp. 177-208; *Idem*, "L'implantation des cadastres romains en Gaule méridionale et l'évolution des rapports Gouvernants/Gouvernés", *Gouvernants et Gouvernés dans l'Imperium romanum (IIIe av. J.-C. - Ier ap. J.-C.). Actes du colloque (28-31 mai 1989, univ. Laval, Canada)*, *Cahiers des Études Anciennes*, XXVI (1990), pp. 73-91 (especialment pàgina 74); *Idem*, "Béziers: territoire et cité. La fonction génétique du cadastre précolonial", *Cité et territoire. Ier Colloque Européen (Béziers, 14-16 octobre 1994)*, M. Clavel-Lévêque i R. Plana (eds.), París 1995, pp. 89-100; *Idem*, *Atlas des cadastres de Gaule I. Le réseau centurié Béziers B*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, París 1995; *Idem*, "Le réseau centurié Béziers B", *Atlas Historique des Cadastres d'Europe*, M. Clavel-Lévêque i A. Vignot (dirs.), Brusel·les 1998, pp. 1-10 (Dossier I); S. Mauné, "À propos du septième kardo du cadastre Béziers B: le site de Balsède III à Pézenas (Hérault)", *Études sur l'Hérault*, 9 (1993), pp. 1-4; *Idem*, "L'occupation du sol en Biterrois nord-oriental à la période précoloniale, 118 av. / 36 av. J.-C.", *Cité et territoire. Ier Colloque Européen (Béziers, 14-16 octobre 1994)*, M. Clavel-Lévêque i R. Plana (eds.), París 1995, pp. 195-206; *Idem*, "Le cadastre précolonial dit Béziers B et ses rapports avec les oppida préromains de la moyenne vallée de l'Hérault", *Archéologie Aujourd'hui. Les formes du paysage*, vol. II, *Archéologie des parcellaires. Actes du Colloque d'Orléans (28-30 mars 1996)*, Errance, París 1996, pp. 128-141; *Idem*, *Les campagnes de la cité de Béziers dans l'Antiquité (partie nord-orientale), Ile s. av.-Vle s. ap. J.-C.*, *Archéologie et histoire romaine*, 1, Montagnac 1998; *Idem*, "La question des premières installations rurales italiennes en Gaule Transalpine (fin du IIe siècle-milieu du Ier siècle av. J.-C.)", *Gallia*, LVII (2000), pp. 231-260 (especialment pàgines 245-249).

anar acompanyat de la instal·lació d'alguns elements romano-itàlics. Aquesta nova ocupació del territori, dirigida pels romans, afavoria el control sobre la societat indígena i sobre l'explotació dels seus recursos, i també permetia introduir els elements aculturats que fomentarien la romanització.

L'instrument emprat per Roma per tal d'afermar aquesta remodelització i nova ordenació territorial fou la realització d'un cadastre que permetia modificar l'organització existent a la vegada que delimitava un marc físic per a la nova forma d'ocupació i de funcionament. El control sobre l'espai servia com a eina per a transformar les relacions socials i econòmiques tradicionals. Per tant, el cadastre es presenta com un instrument colonitzador i imperialista. A partir de la nova ordenació del paisatge, els romans van poder instal·lar a la població local i, segurament, efectuaren un repartiment de les terres, o d'una part d'elles, entre els indígenes. L'apropiació de les terres pertanyents als indígenes per part de l'Estat romà i la seva posterior reconcessió és una acció àmpliament documentada. En aquest sentit, val la pena recordar els textos epigràfics d'*Orange*, en els quals, en relació amb el cadastre B, s'esmenten les terres retornades als tricastins (**Fig. 64**), o algunes notícies proporcionades per autors antics com **Apià** (*Iber.* XLII-XLIII, LXVII-LXIX i XCVIII).

En definitiva, totes les dades recollides semblen indicar que aquest podia ser el context de realització i d'implantació del cadastre centuriat romà detectat al Camp de Tarragona, el qual, com ja hem comentat, creiem que es pot datar vers mitjans del s. II a.C., a partir, fonamentalment, de la seva connexió amb el centre ibero-romà de *Tarraco*, que per aquestes dates experimenta una important transformació urbanística, i de l'evidència en aquests moments d'un important fenomen de "reassentament" esdevingut a l'àrea rural, producte de la implantació d'aquest cadastre, que hauríem d'inserir dins el complex conjunt d'actuacions cadastrals romanes que es van produir en època tardo-republicana (o Ibèric Final) i que estigueren destinades a transformar de forma decisiva els territoris conquerits envers noves formes d'explotació i de control segons les directrius dictades per les preferències i les necessitats de Roma.